

การวิจารณ์วรรณคดีในแง่จิตวิทยาทั่วไป

การค้นพบความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับวรรณคดี เป็นเหตุให้นักเขียนในสมัยต้นศตวรรษที่ 20 มีความกระตือรือร้นที่จะนำหลักจิตวิทยามาผสมผสานกับจินตนาการสร้างสรรค์ของตน. งานประพันธ์ในระยะนี้จึงมีแนวโน้มไปในทางให้ความสำคัญกับความรูสึกนึกคิดของตัวละคร, จิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของตัวละคร, ตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครซึ่งสร้างสรรค์โดยอิทธิพลจิตวิทยาประยุกต์อย่างกลมกลืน; ดังปรากฏในผลงานของ ลอเรนซ์ (D.H. Lawrence), แฟรงก์ (Waldo Frank), คัฟกา (Franz Kafka) มันทน์ (Thomas Mann), ซินแคลร์ (May Sinclair), แมนส์ฟิลด์ (Katherine Mansfield), กรีน (Graham Greene), โทมัส (Dylan Thomas), และจอยซ์ (James Joyce). นักเขียนบางคนได้รับการวิจารณ์ในระยะหลังโดยฮอฟแมน (Frederick J. Hoffman) ในหนังสือชื่อ Freudianism and the Literary Mind. (1945) ว่า, อิทธิพลทางหลักจิตวิทยาของฟรอยด์มีต่อนักเขียนส่วนใหญ่ ไม่ว่าในหมู่ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญทางจิตวิทยาอย่างแท้จริง เช่น โทมัส มันทน์ วอลโด แฟรงก์ และเจมส์ จอยซ์, หรือในหมู่ผู้ที่ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญหรือมีความเชี่ยวชาญในวิชาจิตวิทยาเลย เช่น เซอร์วูด แอนเดอร์สัน (Sherwood Anderson). แต่ที่น่าสนใจคืองานประพันธ์ของเขาสามารถนำมาวิเคราะห์วิจารณ์ตามหลักจิตวิทยาได้. ลักษณะที่น่าสนใจดังกล่าว ทำให้ฮอฟแมน สรุปเป็นข้อสังเกตได้ว่า จิตวิทยากับวรรณคดีมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเป็นอย่างมากในประเทศทางตะวันตก.

วิธีการนำหลักจิตวิทยามาใช้ประกอบการเขียนเรื่องมีต่าง ๆ กันออกไป. นักเขียนบางคนนำมาใช้ตรง ๆ ซึ่งไม่ได้ให้รหัสหรือคุณค่าทางวรรณคดีมากนัก. แต่นักเขียนหลายคนในสมัยนี้สามารถนำหลักจิตวิทยามาประยุกต์อย่างแนบเนียน, เช่น คี. เอช. ลอเรนซ์ ผู้แต่ง Lady Chatterley's Lover, The Lovely Lady, Sons and Lovers, The Rainbow และ Women in Love ซึ่งจัดได้ว่าได้รับอิทธิพลทางจิตวิทยาจากฟรอยด์เป็นอย่างมาก, ก็นำหลักจิตวิทยามาใช้อย่างระมัดระวัง มิได้ลอกเลียนไปทั้งหมด, หากมีหลักความ

คิดเห็นของตนเองด้วย. ดังที่เขาได้แสดงไว้ในงานประพันธ์ของเขาหลายตอนว่า เขามีได้เห็น
 ควบคู่กับฟรอยด์ทุกประเด็น, และพยายามแสดงความเห็นคัดค้านสอดคล้องไปกับเนื้อเรื่องอย่าง
 แนบเนียน. นักเขียนที่มีชื่อเสียงอีกผู้หนึ่งในจำนวนนักเขียนทั้งหลายที่ทำทฤษฎีทางจิตวิทยา
 ใช้ในการเขียนเรื่อง คือ เจมส์ จอยซ์. ทฤษฎีทางจิตวิทยาที่จอยซ์นำมาใช้อย่างเห็นได้ชัดที่สุด
 ซึ่งเป็นที่นิยมยกย่องและได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากมา ได้แก่ "กระแสสำนึก" (Stream
 of Consciousness), ซึ่งวิลเลียม เจมส์ (William James) นักจิตวิทยาผู้มีชื่อเสียง
 ได้บัญญัติศัพท์ค้นพบไว้. กระแสสำนึกหมายถึงจิตใจในสถานะหนึ่งที่สามารถแสดงออกมาได้โดย
อาศัยความรู้สึกนึกตน (Consciousness). ความรู้สึกนึกตนนี้จะติดต่อกันเกี่ยวกับระบบ
ประสาทอยู่เสมอ. ระบบการติดต่อกันของนี้จะเป็กระแสความนึกคิดติดต่อกัน เปรียบเสมือน
กระแสไฟฟ้าไหลอยู่ในลำธาร, เขาจึงให้ชื่อระบบนี้ว่า "กระแสสำนึก". กระแสสำนึกมีลักษณะ
สำคัญที่ว่ามันมักจะไม่เป็นระเบียบสม่ำเสมออยู่ตลอดเวลา, บางทีก็ช้า บางทีก็เร็ว, ซึ่งแล้วแต่
การติดต่อกับกระแสของระบบประสาทอันอาจจะเกิดขึ้นในศูนย์ประสาท (Nerve centers),
หรือเปลี่ยนจากศูนย์หนึ่งไปสู่อีกศูนย์หนึ่งอย่างรวดเร็วบาง เชื่องช้าบาง, อันจะทำให้ความรู้สึก
สำนึกตนเปลี่ยนตาม คือ ช้าหรือเร็ว, หรือบางทีอาจจะมากขึ้นหรือน้อยลงก็ได้. ดังจะเห็นได้
จากการที่เรานอนไม่ฝันเลย หมายความว่ากระแสสำนึกหยุดขาดไปชั่วระยะหนึ่ง, หรือเวลาที่
เราเห็นคนเหนื่อยหรือง่วงนอน กระแสสำนึกก็จะเบาบางลง. เนื่องจากระบบการทำงานของ
กระแสสำนึกมีอยู่ประจำในบุคคลทุกผู้ทุกนาม จึงควรจะมีปรากฏกับตัวละครในงานประพันธ์ต่าง ๆ
ด้วย. นักเขียนในสมัยนี้ เช่น โฟลเคเนอร์ (Faulkner), เวอร์จิเนีย วูล์ฟ (Virginia Woolf),
และเจมส์ จอยซ์, ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ จึงเริ่มใช้ระบบกระแสสำนึกในการแต่งนวนิยาย
สมัยใหม่. ตัวอย่างเช่น เจมส์ จอยซ์ นำกระแสสำนึกมาใช้ในการบรรยายความรู้สึกนึกคิดและ
อารมณ์ของตัวละคร. วิธีบรรยายของเขาทำให้เรามองเห็นภาพของตัวละครตลอดจนอารมณ์
ความรู้สึกและบุคลิกลักษณะ นิสัยใจคอของตัวละครได้อย่างชัดเจน, โดยไม่จำเป็นต้องมีการ
บรรยายตรง ๆ ดังที่ผู้แต่งนวนิยายส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติกันอยู่. กระแสสำนึกของตัวละครที่จอยซ์
สร้างขึ้น บอกให้ผู้อ่านรู้สึกถึงประสาทสัมผัส อารมณ์ ความต้องการของร่างกาย ความเชื่อทาง
ศาสนา ตลอดจนระดับความรู้ความฉลาดของตัวละครหนึ่ง ๆ, โดยใช้ภาษา รูปศัพท์ โครงสร้าง
ของวลี โครงสร้างของประโยค ความสัมพันธ์ระหว่างประโยค ตลอดจนเครื่องหมายวรรคตอน

ประกอบเรียงเรียงเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งมีความหมายแทนสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น. เป็นคนว่า
 ในเรื่อง Ulysses ซึ่งเป็นนวนิยายเรื่องเอกเรื่องหนึ่งของจอยซ์, จอยซ์แต่งให้กระแสดำนึก
 ของ "Stephen" มีลักษณะเป็นท่วง ๆ สั้นบ้าง ยาวบ้าง, บางครั้งก็เป็นเรื่องราวที่ไม่ติด
 ต่อกัน. ที่น่าสนใจก็คือ จอยซ์สามารถบรรยายกระแสดำนึกเหล่านี้ให้มีลักษณะเป็นธรรมชาติ
 เหมือนจริงที่สุด, และในขณะที่กระแสดำนึกดังกล่าวก็สามารถสะท้อนให้เห็นว่า เจ้าของ
 กระแสดำนึกคือ "Stephen" มีความเฉลียวฉลาด หลักแหลม มีความรอบรู้ในปรัชญา วรรณคดี
 ประวัติศาสตร์ นิทานพื้นเมืองและศาสนาด้วย, เช่น :

"Ineluctable modality of the visible: at least that if no
 more, thought through my eyes. Signatures of all things I am here to
 read, seaspawn and seawrack, the nearing tide, that rusty boot. Snot-
 green, bluesilver, rust: coloured signs. Limits of the diaphane.
 But he adds: in bodies. Then he was aware of them bodies before of
 them coloured. How? By knocking his sponce against them, sure. Go
 easy. Bald he was and a millionaire, maestro di color che sanno.
 Limit of the diaphane in. Why in? Diaphane, adiaphane. If you can
 put your five fingers through it, it is a gate, if not a door. Shut
 your eyes and see"¹

¹ Frederick R. Karl, The Contemporary English Novel (Toronto:
 Ambassador Books, Ltd., 1965), p. 226.

เมื่อบรรยายถึง "Bloom" ซึ่งมีความรุดคึกกว่า "Stephen" เป็นคนตัดสินใจไม่เป็น มักจะวาวุ่น ดังเลใจ โง่เขลา, บางครั้งกึกก่า บางครั้งก็ขลาด, และมีความอ่อนไหวทางด้านอารมณ์เพศ เพราะไม่ได้รับความสมหวังจากภรรยา แต่รักภรรยามาก. จอห์นบรรยายโดยใช้เป็นกระแสดำเนินของ "Bloom" ดังนี้:-

"Her stocking are loose over her ankles. I detest that: so tasteless. Those literary ethereal people they are all. Dreamy, cloudy, symbolistic. Esthetic they are. I wouldn't be surprised if it was that kind of food you see produces the like waves of the brain the poetical. For example one of those policeman sweating Irish stew into their shirts; you couldn't squeeze a line of poetry out of him. Don't know what poetry is even.

Must be in a certain mood.

The dreamy cloudy gull.

Waves o'er the waters dull.

He crossed at Nassau street corner and stood before the Window of Yeates and Son, pricing the field glasses. Or will I drop into old Harris's and have a chat with young Sinclair? Well-mannered fellow. Probably at his lunch. Must get those old glasses of mine set right. Goerz lenses, six guineas. Germans making their way everywhere. Sell on easy terms to capture trade. Undercutting. Might chance on a pair in the railway lost property office. Astonishing the things people leave behind them in trains and cloak rooms. What do they be thinking about? Women too. Incredible

----- " 1

¹ Ibid., pp. 228-9.

ขณะที่ "Bloom" และ "Stephen" กำลังเหนื่อยอ่อนและหิวโหย จอห์นโซ่
 ประโยคนี้คยาวบรรยายว่า :

"Preparatory to anything else Mr Bloom brushed off the greater bulk of the shaving and handed Stephen the hat and ashplant and bucked him up generally in orthodox Samaritan fashion, which he very badly needed. His (Stephen's) mind was not exactly what you would call wandering but a bit unsteady and on his expressed desire for some beverage to drink Mr Bloom, in view of the hour it was and there being no pumps of Vartry water available for their ablu-tions, let alone drinking purposes, hit upon an expedient by suggesting, off the reel, the propriety of the cabman's shelter, as it was called, hardly a stonethrow away near Butt Bridge, where they might hit upon some drinkables in the shape of a milk and soda or a mineral." ¹

ในบทที่บรรยายถึงนักดนตรี ในสถานเริงรมย์ที่มีการบรรเลงดนตรี, มีการร้องเพลง และการสนทนาเกี่ยวกับดนตรี. กระแสสำนึกของ "Bloom" ที่จอห์นโซ่บรรยาย ก็มีจังหวะจะโคน และมีสัมผัสคล้องจองควย เช่น :

"Thou lost one. All songs on that theme. Yet more Bloom stretched his string. Cruel it seems. Let people get fond of each other: lure them on. Then tear asunder ----- gone. They sing. Forgotten. I too. And one day she with. Leave her ----- " ²

¹ Ibid., p. 249.

² Ibid., p. 243.

ในกระแสสำนึกของ "Molly" ภรรยาของ "Bloom" ซึ่งรำลึกถึงอดีตที่ตนผ่านมา ตลอดระยะเวลาสี่สิบปีอันยาวนาน, จอห์นใช้วิธีบรรยายเป็นประโยค ที่ไม่รู้ว่า :

"frseeeeeeeefronnng train somewhere whistling the strength those engines have in them like big giants and the water rolling all over and out of them all sides like the end of Loves old sweet sonnng the poor men that have to be out all the night from their wives and families in those roasting engines stifling it was today I'm glad I burned the half of those old Freemans and Photo bits leaving things like that lying around hes getting very careless and threw the rest of them up in the WC I'll get him to cut them tomorrow for me instead of having them there for the next year to get a few pence for them have him asking wheres last Januarys paper and all these old overcoats I bundled out of the hall making the place hotter than it is the rain was lovely just after my beauty sleep I thought it was going to get like Gibraltar my goodness the heat there ----- "1

โดยเหตุที่นักเขียนในยุคนี้นำจิตวิทยามาใช้ในการเขียนเรื่องอย่างเต็มที่ ดังตัวอย่างที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น, จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่นักวิจารณ์จำเป็นต้องมีความกระตือรือร้นสนใจศึกษาหลักจิตวิทยา, เพื่อนำไปใช้ในการวิจารณ์ให้ทันสมัยทัดเทียมกับนักเขียนเหล่านั้น. นอกจากนี้จะนำหลักจิตวิทยามาวิจารณ์งานเขียนในยุคนี้อย่างไรแล้ว นักวิจารณ์ยังได้พยายามนำหลักจิตวิทยามา

¹ Ibid., p. 229.

ใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีทั้งหลาย โดยไม่จำกัดภาษาและสมัยด้วย. โดยทั่วไปนักวิจารณ์วิธีนำจิตวิทยาไปใช้ต่าง ๆ กัน แต่อาจจะสรุปเป็นแนวใหญ่ ๆ ได้สองแนว, คือ การวิจารณ์ตามแนวการวิเคราะห์ความฝัน และ การวิจารณ์ตามแนวการวิเคราะห์ทัศนคติภาพและพฤติกรรม, ดังในรายละเอียดต่อไปนี้:-

1. การวิจารณ์ตามแนวการวิเคราะห์ความฝัน

การวิจารณ์แนวนี้ ในขั้นต้นได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีเกี่ยวกับความฝันในข้อเขียนเรื่อง The Interpretation of Dreams, โดยนำมาวิจารณ์วรรณคดีว่าเป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งมีกระบวนการคล้ายคลึงกับความฝัน, มีสาเหตุมาจากจิตใต้สำนึก เช่นเดียวกับความฝัน และปรากฏออกมาเป็นระบบสัญลักษณ์ (Symbolism) เช่นเดียวกับความฝันด้วย. นักวิจารณ์แนวนี้สนใจชีวประวัติของกวี, พยายามศึกษาค้นหาประวัติของกวีโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะใช้ชีวประวัติของกวีเป็นเครื่องมือทำความเข้าใจงานเขียนของเขา, เช่นเดียวกับนักจิตวิเคราะห์ (Psychoanalyst) พยายามศึกษาค้นหาประวัติของคนไข้ เพื่อหาทางทำความเข้าใจกับอาการ (Symptoms) ที่แสดงออกมาเป็นเครื่องมือรักษาโรคจิตของคนไข้. ลักษณะการวิจารณ์ดังกล่าวแสดงว่าผู้วิจารณ์พิจารณาเห็นว่า กวีมีความสัมพันธ์กับงานเขียนของเขา, เหมือนกับคนมีความสัมพันธ์กับความฝันของตนเอง. ความรู้สึก ความปรารถนาต่าง ๆ ในจิตใต้สำนึกปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ในความฝันฉันใด, ความปรารถนาในจิตใต้สำนึกของกวีก็จะปรากฏออกมาในงานเขียนของกวีฉันนั้น. ในกรณีเช่นนี้ นักวิจารณ์จึงทำหน้าที่เสมือนกับนักจิตวิเคราะห์ คือถือเอาวรรณคดีเป็นอาการที่แสดงออก, หยิบยกเอาคำพูดหรือนัยหนึ่งคำประพันธ์มาวิเคราะห์ตีความหมายจนพบสาเหตุ หรือสมมุติฐานของอาการ; ซึ่งอาจจะจะเป็นความเก็บกดที่ไร้สำนึก (Unconscious repressions) หรือแรงขับดันจากความต้องการภายในต่าง ๆ (Drives). การค้นพบนี้นิยมจะเป็นแนวทางนำไปสู่ความเข้าใจความหมายของวรรณคดี ซึ่งอาจจะเคยเป็นปัญหาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นกว่าเดิม. นักวิจารณ์แนวนี้ มีอยู่หลายคน เช่น เฟรเดอริก (Frederick C. Prescott), วิลสัน (Edmund Wilson) และเบอร์ค (Kenneth Burke).

เพรสคอต เป็นนักวิจารณ์ในระยะแรกๆ ที่เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของวิชาจิตวิทยาที่มีต่อวรรณคดี. งานเขียนเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์ของเขาช่วยกระตุ้นให้นักวิจารณ์สนใจทฤษฎีเกี่ยวกับความฝันของ فروยด์ เป็นอย่างยิ่ง. ใน Poetry and Dreams (1912) และ The Poetic Mind (1922) เพรสคอตได้เสนอข้อคิดเห็นว่า วรรณคดีเปรียบเสมือนความฝัน ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบที่แปลก ๆ แต่มีความหมายเกี่ยวโยงถึงความต้องการภายในจิตใจที่ไม่ใ้สับสนปรารณา. การแต่งวรรณคดีจึงเป็นการช่วยลดความเครียดภายในจิตใจได้ เช่นเดียวกับความฝัน, แต่เป็นการลดความเครียดที่มีกระบวนการลึกๆ ซับซ้อนกว่า และสำเร็จออกมาในรูปของศิลปะที่สูงส่ง. ดังนั้น วรรณคดีจึงเกิดขึ้นใ้คควยสาเหตุเกี่ยวกับความฝันตามทฤษฎีของ فروยด์, แต่เป็นระดับที่ลึก และซับซ้อนกว่าความฝันทั่วไป; โดยมีภาษาเป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ซึ่งมีความหมายในจิตใจส่วนนี้แฝงอยู่. อย่างไรก็ตาม ก่อนที่เราจะเข้าใจกำเนิดของวรรณคดีได้ เราควรจะทำความเข้าใจเรื่องเกี่ยวกับความฝันอย่างลึกซึ้ง. เป็นที่เชื่อกันว่า ความฝันเป็นภาพพจน์ (image) ที่เกิดขึ้นในขณะนอนหลับ. ภาพพจน์เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาจากวัตถุที่บุคคลควบคุมไม่ได้. เราไม่อาจจะตั้งใจหรือตั้งใจที่จะสร้างความฝันได้ หากความฝันบังเกิดขึ้นแก่เราโดยที่เราไม่รู้สึกรู้ตัว. ความฝันเป็นแบบฉบับของแต่ละบุคคล และมีลักษณะแปลกประหลาด อธิบายได้ยากที่สุด. มีผู้พยายามอธิบายเรื่องความฝันไว้มากมายตั้งแต่สมัยโบราณ เช่นว่า : ความฝันเกิดจากการติดต่อกับเทพเจ้าหรือวิญญาณหนึ่งติดต่อกับอีกวิญญาณหนึ่ง. ลัทธิของโยคีอธิบายว่า ความฝันเกิดขึ้นเพราะเจตภูตออกไปท่องเที่ยว. ทางการแพทย์อธิบายว่า เกิดจากการกำเริบของเลือด ลม หรืออาหารเป็นพิษ. นักจิตวิทยาโบราณอธิบายว่า ความฝันเป็นความคิดของคนเสียชีวิต เพราะจิตทำงานตามลำพัง ภายใ้มีใครรู้สึกและมีใ้ใครควบคุมจิตใจเอาไว้.

ส่วน فروยด์ ให้ความเห็นว่า ในบางกรณีความฝันเกิดจากเหตุการณ์ภายนอก, เช่น แสงไฟส่องมากระทบตา ทำให้ฝันถึงฝนตกฟ้าร้อง, เสียงโครมครามกระทบหูทำให้ฝันถึงการรบพุ่ง ซึ่งมีเสียงปืนใหญ่ดังกระหึ่มก้อง. แต่ส่วนใหญ่ความฝันเกิดจากความจดจำที่ติดอยู่ในสมองและความปรารถนาที่มีอยู่ภายในจิตใจ, แล้วมาปรากฏเป็นความฝันขณะหลับในรูปลักษณะที่วิจิตรพิสดารกว่าเดิม เพื่อช่วยให้คนที่มีความปรารถนาแรงอยู่นั้นใ้มีความสนใจเสียคราวหนึ่งในเวลาฝัน. ดังนั้น ความฝันจึงเป็นกลไกธรรมชาติของมนุษย์ มีอยู่เพื่อบรรเทาความปรารถนาของ

มนุษย์. ถ้าไม่มีความฝันเป็นเครื่องช่วยลดความเครียดภายในจิตใจของมนุษย์แล้ว, มนุษย์จะ
 ได้รับความทรมานใจมากเกินไปในเมื่อต้องการสิ่งใดแล้วไม่ได้สมหวัง. ภัยเหตุที่ความฝัน
 เกิดขึ้นในขณะที่จิตไร้สำนึกทำงานอยู่. ปรอยด์จึงให้คำเปรียบเทียบว่า ความไร้สำนึกเป็น
 เสมือนฟิล์มฉายรูปซึ่งถ่ายแล้ว แต่ยังไม่ได้อัดออกมาให้เราเห็นในแผ่นกระจก. เมื่อเราอัด
 ออกมาเป็นรูป หมายความว่ามีความรู้สำนึกตัวเกิดขึ้น. แต่ถารูปที่อัดออกมาเป็นรูปไม่ดี เรา
 ไม่พอใจเราก็ไม่เอาหรือโยนรูปนั้นทิ้งเสีย. การกระทำเช่นนี้หมายความว่าจิตไร้สำนึกกลับไป
 อยู่ที่เคย คือยังอยู่ในฟิล์ม. สาเหตุสำคัญที่ทำให้ความไร้สำนึกไม่กลายเป็นหรือเปลี่ยนมาเป็นความ
 รู้สำนึกในชีวิตประจำวันของคนเรานั้น คือการที่เราเก็บกดเอาไว้ (Repression) ในสภาวะ
ปรากฏอยู่แต่ในฟิล์มไม่ยอมอัดออกมา, แต่เมื่อเก็บกดไว้มาก ๆ เขาหรือมีสิ่งเขามากระตุ้น,
สิ่งที่เราเก็บกดไว้อาจจะระบายออกมาทางความฝัน (Dreams) ได้. สิ่งที่ปรากฏออกมาทาง
 ความฝันก็คือ การแปรรูปจากสิ่งหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่กดไว้, ซึ่งในเวลาธรรมดา ขณะที่
 เรารู้สำนึก เราไม่สามารถจะทำได้. การแปรรูปดังกล่าวจะปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ซึ่งมี
 ชั้นซ้อน วิจิตรพิสดาร ยากต่อความเข้าใจด้วยกลไกทางจิตอย่างอัตโนมัติ, ซึ่งดำเนินการไป
 เพื่อช่วยลดความเครียดและช่วยระบายความคับข้องใจให้เกิดความผาสุก; มิฉะนั้นถ้าเก็บอัดไว้
 ภายในใจมากเกินไป อาจจะทำให้เสียสติได้.

หากวิเคราะห์ความฝันตามความเห็นของปรอยด์ จะเห็นได้ว่า ความฝันเป็นสิ่งที่สำคัญ
 ที่สุด ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นจิตใจอันแท้จริงหรือนัยหนึ่งจิตใจสำนึกของบุคคลหนึ่ง ๆ ว่าถูกพัน
 ทอสิ่งใด. ดังนั้น เมื่อวรรณคดีเปรียบเสมือนกับความฝัน แต่เป็นความฝันที่กล้าซับซ้อนกว่า
 ความฝันโดยทั่วไป เพราะมีการแปรความนึกคิดต่าง ๆ ให้ปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ โดยมี
 ภาษาศาสตร์เป็นเครื่องแสดงออกมาให้สูงส่งด้วยคุณค่าทางศิลปะ, เราจึงเข้าใจความหมายของวรรณคดี
 ได้ยากกว่าความฝันของเราเอง. แต่ถาเราพยายามใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่นนำหลัก
 จิตวิทยาวิเคราะห์วรรณคดีนั้นอย่างมีเหตุผล และนำความรู้ทางจิตวิทยาช่วยอธิบายความ
 หมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณคดี วรรณคดีก็อาจจะแสดงให้เห็นจิตใจที่แท้จริงของกวีได้.
 อนึ่ง ตามทฤษฎีของปรอยด์ที่ว่า การทำความเข้าใจความฝันหนึ่ง ๆ อาจจะทำให้มองเห็นบุคลิก
 ลักษณะของผู้ฝันได้, เพรสคอต ก็ใช้ทฤษฎีนี้กับการศึกษาวิจารณ์วรรณคดีว่า การทำความเข้าใจ

เนื้อหาของวรรณคดีอย่างลึกซึ้ง, จะทำให้มองเห็นบุคลิกลักษณะนิสัยใจคอของกวี หรือชีวิตส่วนตัวของกวีได้เช่นกัน.

อาจกล่าวได้ว่า เพรสคอตเป็นบุคคลแรกที่นำทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์มาใช้กับวรรณคดีโดยเฉพาะในแง่ของความฝัน. หน้าที่แรกก็คือ เพรสคอตหลีกเลี่ยงความเห็นของฟรอยด์ที่ว่า ความรู้สึกและความปรารถนาทางเพศเป็นสิ่งสำคัญของพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์. ผลงานของเพรสคอตทุกชิ้นไม่มีการพิจารณาความหมายเกี่ยวกับเพศ (Sexual meanings) ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเลย เป็นเหตุให้ความสำคัญบางประการในวรรณคดีถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง. การศึกษาวินิจฉัยวรรณคดีในแง่จิตวิทยาในระยะแรก ซึ่งเพรสคอตเป็นผู้นำ, จึงเน้นหนักไปที่การตีความวรรณคดี มากกว่าเนื้อหาของวรรณคดี. ในสมัยนั้นมีผู้เขียนหนังสือวิจารณ์ชีวประวัติของกวีโดยใช้แนวทัศนะจิตวิเคราะห์ ซึ่งเพรสคอตเป็นผู้นำเป็นจำนวนมาก. หนังสือเหล่านี้ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เช่น The Ordeal of Mark Twain (1920) ซึ่งบรุก (Van Wyck Brook) เขียนวิจารณ์ชีวประวัติของมาร์ค ทเวน โดยวิเคราะห์จากวรรณคดีของเขา.

การศึกษาวินิจฉัยวรรณคดีไทยก็มีส่วนคล้ายคลึงกับสมัยของเพรสคอต ในแง่ที่มุ่งให้ความสนใจต่อประวัติของกวี. แต่ลักษณะการวิจารณ์ชีวประวัติของกวีของไทยเรานั้น ใช้วิธีพิจารณาข้อมูลปรากฏอยู่ในวรรณคดี เช่น รวบรวมจากข้อความต่าง ๆ ที่ระบุไว้ในวรรณคดีแล้วจึงนำมาเรียบเรียงเขาเป็นประวัติของกวี. ดังที่มีหนังสือประเภทนี้เป็นจำนวนมาก, เป็นที่น่าเสียดายที่ วิจารณ์ประวัติของสุนทรภู่ที่เกิดที่ไหน เมื่อไร แต่งนิราศเรื่องต่าง ๆ เมื่อปีพุทธศักราชใดบ้าง ในขณะที่อยู่ที่วัดไหน มีภรรยาที่คน มีบุตรธิดาที่คน ชื่ออะไรบ้าง สุนทรภู่มิถูกกับใคร เรื่องอะไร จงรักภักดีต่อผู้ใด เดินทางไปไหน เมื่อไรบ้าง ฯลฯ ลักษณะการวิจารณ์เช่นนี้เห็นได้ชัดว่า เป็นการศึกษาวรรณคดีเพื่อสรุปประวัติของกวีโดยการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดี ยังมีใค้มีการวิเคราะห์ความหมายในจิตใจของกวี เช่นที่นักวิจารณ์สมัยเพรสคอตกระทำ, ขณะเดียวกันก็มิได้ศึกษาวรรณคดีเพื่อหารูสและความหมายทางศิลปะของวรรณคดีด้วย. แมกระทั้งในสมัยปัจจุบันก็อาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ยังคงเป็นเช่นนี้อยู่.

นักวิจารณ์ที่ได้รับความนิยมพลจากหลักจิตวิทยาของฟรอยด์อีกคนหนึ่งคือวิลสัน (Edmund Wilson). ในระยะแรก วิลสันเขียนวิจารณ์ตามแนวที่เพรสคอตทวางไว้ เช่น วิจารณ์งานของ ชาลส์ ดิกเกนส์ (Charles Dickens) ว่า ได้รับอิทธิพลมาจากความกดดันทางสังคมอันโหดร้ายที่เขาได้ประสบในวัยเด็ก งานเขียนของดิกเกนส์ จึงเต็มไปด้วยเรื่องราวของเด็ก ๆ ที่ต้องทำงานหนัก เพราะได้รับความบีบคั้นทางสังคม, กำพร้าพ่อแม่, หรือต้องถูกจำคุกในสถานที่อันไม่เหมาะสม. ลักษณะการวิจารณ์ เช่นนี้มีปรากฏอยู่ในงานเขียนของวิลสันหลายเล่ม, ที่สำคัญคือ The Wound and the Bound ซึ่งชี้ให้เห็นประโยชน์ของการวิจารณ์แนวนี้ว่า อาจนำไปสู่ความเข้าใจวรรณคดีในแงต่าง ๆ ไม่เพียงแต่ปัญหาส่วนตัวของกวี, แต่อาจรวมไปถึงแบบฉบับการเขียนเรื่องเฉพาะตัวของกวีหนึ่ง ๆ ด้วย.

วิลสันเริ่มมีใจกว้างขึ้นหลังจากที่ได้ศึกษาหลักจิตวิทยาแงอื่น ๆ ของฟรอยด์มากกว่าเดิม. เขาได้นำเอาหลักจิตวิทยาดังกล่าวมาใช้ในการวิจารณ์อย่างเต็มที่ แต่ก็ไม่ได้รับผลสำเร็จนัก. นักวิจารณ์อื่น ๆ วิจารณ์ผลงานของวิลสันว่า ยังไม่ถึงขั้นสมควรได้รับการยกย่อง เพราะวิลสันนำทฤษฎีของฟรอยด์มาใช้อย่างฟุ่มเฟือยจนเกินไป. บทความวิจารณ์ของวิลสันเต็มไปด้วยศัพท์ทางจิตวิทยาซึ่งเข้าใจยาก บางคนถึงกับโจมตีว่าตัววิลสันเองก็ยังเข้าใจทฤษฎีของฟรอยด์ได้ไม่ลึกซึ้งเพียงพอ.

ในระยะต่อมา เมื่อนักวิจารณ์ทำการศึกษาทฤษฎีทางจิตวิทยาอย่างกว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น และมีความเข้าใจและซาบซึ้งในข้อคิดเห็นของฟรอยด์มากกว่าเดิม, นักวิจารณ์เหล่านี้ก็เริ่มตระหนักว่า เท้าที่ได้นำทฤษฎีของฟรอยด์ไปใช้ศึกษาวิจารณ์วรรณคดีนั้น นำไปใช้แต่เพียงบางส่วน, ทั้งยังเป็นการใช้กันอย่างผิวเผิน ไม่ลึกซึ้งเพียงพอ บาง หรือนำไปใช้อย่างไม่ถูกต้องควมรู้เท่าไม่ถึงการณ์. นักวิจารณ์สมัยหลังจึงเริ่มไหวตัว พยายามคิดหาวิธีการนำทฤษฎีของฟรอยด์ไปใช้ให้ได้ผลที่สุด, เช่น ไม่พิจารณาแต่เพียงชีวประวัติหรือบุคลิกลักษณะนิสัยใจคอของกวีเท่านั้น; หากนำความรู้ที่ได้จากประวัติกวีมาช่วยอธิบายตัววรรณคดีอีกต่อหนึ่ง. เขาให้ความสนใจทฤษฎีของฟรอยด์ทุกแง่มุม ไม่เพียงแต่เฉพาะเรื่องความฝันเพียงอย่างเดียว, สัญชาตญาณทางเพศ (Sexual instinct) การทดแทน (Displacement) และการทดเทิด (Sublimation) ฯลฯ ก็ได้รับความสนใจจากนักวิจารณ์อย่างกว้างขวาง; เพราะเมื่อทำความเข้าใจทฤษฎีเหล่านี้ได้แล้ว ก็พบว่ามันแฝงอยู่ในวรรณคดีทั้งสิ้น. นักวิจารณ์ที่มีความสามารถทางแนวนั้นหลายคน,

ผู้ที่สามารถนำทฤษฎีของฟรอยด์มาทำความเข้าใจเนื้อความในวรรณคดีและสามารถชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้แต่งกับงานเขียนของเขาได้อย่างนายกองของชมเชยที่สุดคืออีกคนหนึ่ง โคนัน เน็ช เบอร์ก (Kenneth Burke). ข้อคิดเห็นของเบอร์กในขั้นแรกก็เช่นเดียวกับนักวิจารณ์อื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน คือมองเห็นความสำคัญและประโยชน์ของการวิเคราะห์จิตของฟรอยด์ในอันที่จะนำมาใช้วิจารณ์วรรณคดี. ในฐานะที่เบอร์กมีความรอบรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เขาจึงมีให้นำทฤษฎีของฟรอยด์มาใช้แต่เพียงอย่างเดียว, หากใครรวมเอาความคิดเห็นแนวอื่น ๆ ควบ เช่น หลักจิตวิทยาของจุง และหลักสังคมวิทยาของพวกนิยมลัทธิมาร์กส์. เขาเสนอความเห็น ว่า ควรนำจิตวิทยาและสังคมวิทยาเข้าในการวิจารณ์ร่วมกัน, และได้แสดงตัวอย่างการวิจารณ์เอาไว้อย่างชัดเจน เช่น บทวิจารณ์คำปราศรัยของฮิตเลอร์ (Hitler) ชื่อ The Rhetoric of Hitler's "Battle" ที่ปรากฏในหนังสือเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์ที่มีชื่อเสียงยิ่งของเบอร์ก เรื่อง The Philosophy of Literary Form. วงการวรรณคดีวิจารณ์อย่างสำนักจึงจัดให้เบอร์กเป็นพวก "Eclectic critics" ซึ่งหมายถึงนักวิจารณ์แนวผสมที่ไม่ยึดหลักของใครเพียงหลักเดียว, หากนำหลาย ๆ หลักการมาผสมผสานกันกับข้อคิดเห็นของตนเอง.¹

เหตุที่ส่งเสริมให้เบอร์กมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมยกย่องในหมู่นักศึกษาวิจารณ์วรรณคดี คือ การที่เบอร์กแสดงความเห็นค้านกับนักวิจารณ์ที่นิยมฟรอยด์, โดยเฉพาะเพรสคอตและวิลสัน ซึ่งเห็นว่าวรรณคดีเป็นการทำให้สมปรารถนา (Wish-fulfilment). เบอร์กแสดงความเห็นในบทความชื่อ Freud and the Analysis of Poetry ว่า วรรณคดีเป็นการแสดงตัวออก (Self-expression) ซึ่งจัดเป็น "Symbolic action" ประเภทหนึ่ง. เขาอธิบายว่า "Symbolic action" หมายถึงปฏิบัติการที่แสดงออกมาแทนอาการบางอย่างที่แฝงอยู่ในจิตใจสำนึก. ปฏิบัติการดังกล่าวจะไม่แสดงออกโดยตรง ๆ หากปรากฏออกมาเป็นระบบสัญลักษณ์, เช่น เวลาบุคคลไปถอนฟันปากพูดกับแพทย์ว่าไม่กลัว แต่แพทย์กรูวากลัว เพราะบุคคลนั้นมีน้ำลายไหลออกมาเต็มปาก. การที่คอมน์ล่าลายทำงานเช่นนี้ จัดว่าเป็น "Symbolic action" ซึ่งแสดงปฏิบัติการของความกลัวออกมา. วรรณคดีตามความเห็นของเบอร์กก็เช่นกัน

¹ Walter Sutton, Modern American Criticism (London: Prentice-Hall, Inc., 1963), pp. 205-13.

เป็นการแสดงออกของอารมณ์ซึ่งมีสัญลักษณ์แทนบางสิ่งบางอย่างที่เกี่ยวเนื่องกับอาการในจิตไร้สำนึก. ตัวอย่างเช่น เมื่อกวีมีปมค้อย เช่น เป็นคนยากจน เขาย่อมมีความขมขื่นอยู่ภายในจิตใจ แม้ว่าโดยนิสัยปรกติกวีเป็นคนรื่นเริงก็ตาม. เวลาแต่งเรื่องกวีผู้นี้ก็จะแต่งเรื่องเกี่ยวกับกษัตริย์กับชาวนา ซึ่งอาจจะไม่มีบทบาทตลกขบขันแสดงอยู่ตลอดทั้งเรื่อง, แต่แทนเรื่องที่ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างกษัตริย์กับชาวนา ย่อมหมายความว่าจิตใต้สำนึกบางส่วนของกวีได้ถูกแปลงออกมาเป็นสัญลักษณ์แล้ว. สัญลักษณ์ดังกล่าวนี้เองเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า วรรณคดีเป็นผลิตภัณฑ์ที่เกิดจาก "Symbolic action". แต่ผลงานทางวรรณคดีจะเข้าชั้นศิลปะหรือไม่นั้น เบอร์กแสดงความคิดเห็นว่า มิได้ขึ้นอยู่กับกระบวนการแปลงสัญลักษณ์แต่เพียงอย่างเดียว, หากรวมเอารายละเอียดอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิธีการที่กวีสามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้ซาบซึ้งดื่มด่ำไปกับบรรดาศัพท์ใดมากน้อยเพียงไร.

จุดสำคัญที่เบอร์กเน้นให้สนใจก็คือ กวีก็งานเขียนของเขามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง. เขาแสดงความเห็นว่า นักวิจารณ์มีสิทธิ์ที่จะนำรายละเอียดภายนอกตัววรรณคดีมาช่วยในการวิจารณ์ได้. เช่น ประวัติส่วนตัวของกวี สถานที่แต่ง เวลาที่แต่ง หรือสถานการณ์ขณะแต่ง ฯลฯ. เบอร์กยืนยันว่า ในการวิจารณ์วรรณคดี เราไม่ควรแยกวรรณคดีกับตัวกวีออกจากกัน, เพราะถ้าพิจารณาตามหลักจิตวิทยา โดยเฉพาะทฤษฎีว่าควยความฝันของฟรอยด์แล้ว จะเห็นได้ว่ากวีกับวรรณคดีจะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างแน่นอน. และเมื่อรวมเอาทฤษฎีที่เขาบัญญัติขึ้นในเรื่องที่พิจารณาว่า วรรณคดีเป็น "Symbolic action" ของกวีแล้ว, หากนำความรู้เกี่ยวกับตัวกวีมาช่วยในการวิจารณ์ จะทำให้เข้าใจความหมายของวรรณคดีได้ลึกซึ้งกว่าเดิม. เบอร์กวิจารณ์วรรณคดีไว้อย่างน้อยเรื่องด้วยวิธีการที่เขาเสนอแนะนี้ และได้รับผลสำเร็จเป็นอย่างดี, โดยเฉพาะบทวิจารณ์โคลงบทชื่อเสียงของคีทส์ (John Keats) ชื่อ Ode on a Grecian Urn ซึ่งเบอร์กตั้งชื่อบทวิจารณ์ว่า "Symbolic Action in a Poem by Keats"¹ ดังจะได้นำ

¹ Stanley Edgar Hyman (Ed.), The Critical Performance

มากล่าวเป็นตัวอย่างการวิจารณ์วรรณคดีในแง่จิตวิทยาทั่วไปแนวแรก ในอันที่ต่อไปนี้:-

ODE ON A GRECIAN URN

Thou still unravish'd bride of quietness,
 Thou foster-child of silence and slow time,
 Sylvan historian, who canst thus express
 A Flowery tale more sweetly than our rhyme:
 What leaf-fring'd legend haunts about thy shape
 Of deities or mortals, or of both,
 In Tempe or the dales of Arcady?
 What men or gods are these? What maidens loth?
 What mad pursuit? What struggle to escape?
 What pipes and timbrels? What wild ecstasy?
 Heard melodies are sweet, but those unheard
 Are sweeter; therefore, ye soft pipes, play on;
 Not to the sensual ear, but, more endear'd,
 Pipe to the spirit ditties of no tone:
 Fair youth, beneath the trees, thou canst not leave
 Thy song, nor ever can those trees be bare;
 Bold Lover, never, never canst thou kiss,
 Though winning near the goal-yet, do not grieve;
 She cannot fade, though thou hast not thy bliss,
 For ever wilt thou love, and she be fair!
 Ah, happy happy boughs! that cannot shed
 Your leaves, nor ever bid the Spring adieu;
 And, happy melodist, unwearied,
 For ever piping songs for ever new;

More happy love! more happy, happy love!

For ever warm and still to be enjoy'd,

For ever panting, and for ever young;

All breathing human passion far above,

That leaves a heart high-sorrowful and cloy'd,

A burning forehead and a parching tongue.

Who are these coming to the sacrifice?

To what green altar, O mysterious priest,

Lead'st thou that heifer lowing at the skies,

And all her silken flanks with garlands drest?

What little town by river or sea shore,

Or mountain-built with peaceful citadel,

Is emptied of this folk, this pious morn?

And, little town, thy streets for evermore

Will silent be; and not a soul to tell

Why thou art desolate, can e'er return.

O Attic shape! Fair attitude! with brede

Of marble men and maidens overwrought,

With forest branches and the trodden weed;

Thou, silent form, dost tease us out of thought

As doth eternity: Cold Pastoral!

When old age shall this generation waste,

Thou shalt remain, in midst of other woe

Than ours, a friend to man, to whom thou say'st,

Beauty is truth, truth beauty, -that is all,

Ye know on earth, and all ye need to know.

โคลงบทนี้ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมากในหมู่นักวิจารณ์ทั้งหลาย เช่น อีเลียท (T.S. Eliot), เมอร์รี (Middleton Murry), แกร์ร็อก (Garrod), และ บรุกส์ (Cleanth Brooks). แต่เบอร์คได้วิจารณ์โคลงชิ้นนี้ในแง่มุมที่แตกต่างจากผู้อื่นเป็นอย่างมาก, โดยนำหลักเกี่ยวกับ "Symbolic action" ทั้งโคลงกล่าวถึงชาวทนมมาอธิบายและวิเคราะห์ ความหมายของโคลงนี้อย่างน่าสนใจ. ผลของการวิจารณ์ทำให้นักศึกษาวิจารณ์วรรณคดีโดยทั่วไปจำต้องยอมรับความจริงที่เบอร์คเสนอว่า กวีมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับงานประพันธ์ของเขา, และวรรณคดีเป็นผลผลิตของ "Symbolic action" ชนิดหนึ่งซึ่งปรากฏออกมาในรูปของศิลปะที่สูงส่ง. บทวิจารณ์ซึ่งเบอร์คตั้งชื่อว่า "Symbolic action in a poem by Keats" ช่วยพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ประวัติส่วนตัวของกวี จดหมายหรือบันทึกส่วนตัวของกวีอาจนำมา ช่วยในการวิจารณ์งานประพันธ์ของเขาได้, เพื่อช่วยให้เรามีความเข้าใจงานประพันธ์ของเขา ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น.

ในโคลงตอนแรก เบอร์คเสนอแนะให้สังเกตข้อความต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ จะพบว่ามีลักษณะของการหยุดนิ่งอยู่กับที่ แล้วย่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นอาการกระหืดกระหอบแทบจะไม่หายใจ, มีคำถามและคำอุทานแทรกสลับไปมาอยู่ตลอดเวลา. ความพิศวงหรือความประหลาดใจนี้มีแรงจูงใจ (Motivation) เป็นสิ่งเร้าอยู่สองระดับ คือกวีมีความสงสัยว่ารูปภาพที่ปรากฏบนโกศนี้เป็นภาพของคน (Mortals) หรือภาพของพระเจ้า (Deities). เบอร์คให้ข้อคิดวากวีมีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่าง "คน" กับ "พระเจ้า". ลักษณะการชี้ให้เห็น ความแตกต่างระหว่างของสองสิ่งมีพัฒนาการต่อไปในโคลงตอนที่สองและสามด้วย, กล่าวคือในโคลงตอนที่สอง กวีกล่าวถึงเสียงขลุ่ยและเสียงกลองซึ่งปรกติกเราไคยีนควัยประสาทหุอันเป็น อวัยวะของร่างกาย, แต่เสียงขลุ่ยและกลองที่ปรากฏของโกศนี้ ไคยีนควัยหุทิพหรือประสาท ความรู้สึกอันเป็นเรื่องของจิตใจ; แสดงว่าในโคลงตอนนี้ กวีต้องการชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่าง "ร่างกาย" (Body) กับ "จิตใจ" (Mind). นอกจากมีความสำคัญดังกล่าวแล้ว โคลงตอนที่สองนี้ยังเป็นตอนที่ช่วยไขปัญหาที่ค้างคางจากคำบรรยายในโคลงตอนที่หนึ่งซึ่งมีอาการ กระหืดกระหอบต่าง ๆ ว่า มีสาเหตุเนื่องมาจากสิ่งใด. สันนิษฐานสุดท้ายของโคลงตอนที่สองอันได้แก่:-

Bold Lover, never, never canst thou kiss,
 Though winning near the goal-yet, do not grieve;
 She cannot fade, though thou hast not thy bliss,
 For ever will thou love, and she be fair!

ข้อความดังกล่าวแสดงภาพจน์ของอาการค้าง (Suspension) ซึ่งเบอร์คเสนอ
 ความเห็นว่ อาการค้างดังกล่าวมิได้เกิดจากความสุขสุดขยอก, หากเป็นอาการชะงักที่เกิดขึ้น
 ในช่วงระยะก่อนถึงความสุขสุดขยอก (Arrested pre-ecstasy). อาการค้างอาจจะ
 ีความหมายไปนัยอื่นได้ นอกจากอาการที่เกิดขึ้นในฉากที่ระหว่างชายหญิง, เพราะภาพที่
 ปรากฏบนโลกเป็นภาพของชายหนุ่มกับหญิงสาว ชายหนุ่มกำลังแสดงความรัก ความและกำลังจะ
 ีได้รับความสุขหรือความสำเร็จ แต่กัยังไม่ได้รับ.

เพื่อประกอบขอเสนอนี้ เบอร์คอธิบายว่า หากผู้อ่านไม่บรรยายละเอียดเกี่ยวกับผู้แต่ง
 เลย ก็จะไม่วิจารณ์ความหมายของโคลงนี้ในแง่ของรูปศัพท์ทว่าแสดงความหมายใดใดบางเท่านั้น.
 แต่การรู้คำแปลมิได้หมายความว่า เราสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงของโคลงใดอย่าง
 ลึกซึ้ง. ในฐานะที่เขาพิจารณาเห็นว่า วรรณคดีเป็นสิ่งที่เกิดจากอาการต่าง ๆ ภายในจิตใจ
ซึ่งปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ (Symbolic action), นักวิจารณ์วรรณคดีก็ควรจะต้องมองเห็น
 ความสำคัญข้อหนึ่งที่ว่า ผู้แต่งหรือกวีกับงานประพันธ์หรือวรรณคดีของเขาจะต้องมีความสัมพันธ์
 เกี่ยวข้องกัน. หากมีปัญหาที่ไม่เข้าใจ นักวิจารณ์อาจจะนำรายละเอียดเกี่ยวกับผู้แต่งมาช่วย
 ในการวิจารณ์ได้ ซึ่งอาจจะทำให้เข้าใจวรรณคดีได้อย่างลึกซึ้งและถูกต้อง. โดยเฉพาะใน
 โคลงนี้มีการเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างร่างกายกับจิตใจอย่างเห็นได้ชัด,
 ังยังมีฉากมาเสริมข้อความด้วย เช่น กล่าวถึง :

"การตามกิดอย่างบ้าคลั่ง" (Mad pursuit) ในโคลงตอนที่หนึ่ง, และ
 "การยังไม่ไ้จับผิด", "การยังไม่ได้รับความสุขอย่างเต็มที่" ในโคลงตอนที่สอง. เบอร์ค
 จึงสันนิษฐานสาเหตุที่กวีแต่งเช่นนี้ว่า ชีวิตส่วนตัวของกวีควรจะมีส่วนร่วมในการแต่งโคลงนี้
 ซึ่งอาจจะเกิดจากจิตใจสำนึกก็เป็นได้. หากพิจารณาตามประวัติส่วนตัวของคีทส์ จะพบว่าคีทส์
 มีโรคประจำตัว คือวัณโรคขั้นรุนแรง ซึ่งมักจะก่อให้เกิดไข้สูงและมีอาการเพ้อพูดตลอดเวลา.

โรคประจำตัวดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุให้คีทส์มีอุปสรรคในด้านความรักและการแต่งงาน. แม้จะมีหญิงคนรัก คีทส์ก็ไม่อาจจะแต่งงานหรืออยู่ร่วมกับเธอนั้นสามภรรยาได้. ความรัก ความรู้สึก หรือความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับหญิงคนรักจึงแสดงออกมาอย่างรุนแรง เสมอตลอดเวลาที่เขานอนจับไข้; แสดงว่าอาการไข้กับความปรารถนาดังกล่าว ซึ่งมีลักษณะรุนแรงและเรารอนจะคละระคนกันอยู่ตลอดเวลาในร่างกายและจิตใจของคีทส์. แต่คีทส์มีพรสวรรค์และมีความเป็นอัจฉริยะทางสร้างสรรค์วรรณคดี โดยเฉพาะบทโคลงกลอนต่าง ๆ, พลังความคิดอันสูงส่งจึงเขามารวมคละระคนกับอาการไข้และความปรารถนาดวย. ดังนั้น แม้ขณะที่เขาถูกรุมล้อมด้วยอาการไข้และความปรารถนา, เขาก็ยังมีความต้องการที่จะเขียนหรือแต่งบทโคลงกลอน; แต่เขาก็แต่งหรือเขียนออกมาไม่ได้, ดังที่เขาเขียนจดหมายคร่ำครวญถึงความซัดซองดังกล่าวว่า :

"-----scarcely content to write the best verses for the fever they leave behind-----I want to compose without this fever--- I am recommended not even to read poetry, much less write it-----I must say that for 6 months before I was taken ill I had not passed a tranquil day. Either that gloom over spre(a)nd me or I was suffering under some passionate feeling, or if I turned to versify that exacerbated the poison of either sensation."

จดหมายนี้เป็นหลักฐานยืนยันว่า คีทส์มีอาการทั้งสามคละระคนอยู่ในร่างกายและจิตใจ. ถึงแม้เขาจะอยู่ในสภาพที่ไข้ลดลงแล้ว ประสบการณ์ของความรุ่มร้อนในอาการไข้ยังคงแฝงอยู่ในจิตใต้สำนึก. และในขณะที่จิตใจของเขากำลังทำหน้าที่เป็นเครื่องมือ (Agent) ผลิตจินตนาการสร้างสรรค์ เพื่อประกอบกันเป็นวรรณคดีนั้น ประสบการณ์ในจิตใต้สำนึกก็ เข้ามามีบทบาทหรือแสดงปฏิกิริยาออกมาเป็นสัญญาณของในวรรณคดีแทนอาการในจิตใต้สำนึกด้วย. นอกจากนี้ความรู้สึกหรือความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับหญิงคนรัก ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่เคยรุมล้อมเขาขณะที่เป็นไข้ ก็จัดเป็นประสบการณ์ในจิตใต้สำนึกที่ เข้ามามีบทบาทในการสร้างสรรค์วรรณคดีเช่นเดียวกัน. ด้วยเหตุนี้จิตใจโดยทั่วไปของคีทส์ไม่ว่าจะเป็นจิตสำนึกหรือจิตใต้สำนึก จะเป็นตัวแทนของทุกสิ่งทุกอย่างดังกล่าว, ผลิตผลงานทางศิลปะชิ้นใดอย่างสมบูรณ์ที่สุดอันเป็นขบวนการที่สำคัญอย่างหนึ่ง

ของกลไกทางจิตวิทยา, คือการลดความเครียดภายในจิตใจ. ทั้งอาการรุ่มร้อนของไข้และความไม่สมหวังในความรักใคร่ ก็จะถูกระบายหรือปลดปล่อยออกมาทางผลงานทางศิลปะของกวี ซึ่งจัดได้ว่าเป็น "Symbolic action" อย่างแท้จริง. กล่าวคือ โคลงตอนแรกแสดงอาการระยะแรกของอารมณ์ปรารถนา, การตามติดอย่างขาดั้ง, การต่อสู้เพื่อหลีกเลี่ยง, อาการกระสี้กระสยะแทบไม่หายใจ. ส่วนโคลงตอนที่สองเป็น "Symbolic action" ระดับสูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง, คือมีความรู้สึกที่จะได้รับความสุขแต่ก็ยังค้างอยู่เพราะยังไม่ทันจะสมปรารถนา. ครั้นถึงโคลงตอนที่สาม อาการต่าง ๆ ในขั้นแรกจะมีสภาพหยุดนิ่งอยู่กับที่, แต่ก็มีอารมณ์ร่นกระวนกระวายอย่างประหลาดแฝงอยู่. โคลงตอนนี้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างความปรารถนาทางร่างกาย กับกลไกทางจิตใจ. คือส่นำเอาอาการไขว้สูงและความปรารถนาทางกายอย่างเรารอน (Bodily passion) ซึ่งค่อนข้างเพิ่มระดับจนถึงขีดสุดเปลี่ยนแปลงสภาพเป็นกลไกทางจิตใจ (Mental action) อย่างไรสำนัก. กล่าวคือ เมื่อจิตใจมีระดับสูงขึ้นจนถึงขั้นนี้แล้ว ย่อมจะมีทัศนคติที่ต้งาม สูงส่ง เห็นอรรถรมชาติ แม้วาสภาพร่างกายจะมีอาการเรารอนและกระหาย. แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างความปรารถนาทางร่างกาย กับสภาพจิตใจซึ่งอยู่ระดับสูงสุด, ทั้งความเรารอนทางร่างกายให้ตกอยู่เบื้องล่าง. สภาพความแตกต่าง เช่นนี้ เป็นที่มาของข้อความตอนท้ายในโคลงตอนที่สาม ที่ว่า :

All breathing human passion far above,

That leaves a heart high-sorrowful and cloy'd,

A burning forehead and a parching tongue.

กลไกทางจิตใจดังกล่าวนี้อาจมีผลคลอเคลียงกับสภาพร่างกายด้วย, เพราะเมื่ออาการไขว้สูงจนถึงขีดสุดแล้ว ไขว้ก็จะลดลงมีเหงื่อออก ความรุ่มร้อนก็จะค่อย ๆ บรรเทาจนกระทั่งกลายเป็นความเย็น ดังคำว่า "cold" ในบทสุดท้าย. ความปรารถนาของกวีที่เมื่อบรรลุถึงจุดสุดยอดก็เช่นเดียวกัน มันจะผันผันความเรารอน กระวนกระวายเข้ามาสู่มิติใหม่ ซึ่งเป็นมิตินิ่งสูงส่ง, แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความปรารถนาของร่างกาย (Bodily passion) แยกออกจากกลไกทางจิตใจ (Mental action) โดยเด็ดขาด. สิ่งที่แสดงบทบาทต่อไปเป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับร่างกาย แต่เป็นกลไกทางจิตใจซึ่งเมื่อขึ้นถึงระดับสูงแล้ว มิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่,

แต่ใครสร้างสรรคมีติใหม่ขึ้นมา, มิฉะนั้นก็คือจินตนาการที่ปรากฏในโคลงตอนที่สี่ อันใดแท้ :

Who are these coming to the sacrifice?

To what green altar, O Mysterious priest,

Lead'st thou that heifer lowing at the skies,

And all her silken flanks with garlands drest?

What little town, by river or sea shore,

Or mountain built with peaceful citadel,

Is emptied of this folk, this pious morn?

And, little town, thy streets for evermore

Will silent be; and not a soul to tell

Why thou art desolate, can e'er return.

จินตนาการนี้ เป็นจินตนาการที่มีใครปรากฏในโลก หากเป็นภาพที่เกิดขึ้นจากความนึก
คิดของศิลปินถึงเมืองเล็ก ๆ ที่อ้างว้าง โดดเดี่ยว ไม่มีผู้คน, ถึงพระผู้ทำหน้าที่เกี่ยวกับความ
ตาย ถึงสัตว์ที่จะถูกบูชายัญ อีกทั้งมีแพนสำหรับบูชายัญด้วย. ภาพต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิด
จากบทบาทหรือกลไกทางจิตใจ. เหตุที่เป็นจินตนาการเกี่ยวกับความตาย ความสงบเงิบ
หรือความอ้างว้างโดดเดี่ยวนั้น, เบอริคสันนิษฐานว่า เนื่องจากโคลงทั้งสามตอนข้างต้นล้วนแต่
เป็นเรื่องเกี่ยวกับความรักใคร. ความรักใครประเภทนี้ที่โรแมนติกในศตวรรษที่ 19 นิยมกล่าว
ถึงควบคู่ไปกับ "อาการตาย" (Death). ความรักใครกับอาการตายเป็นสมการกันตามความ
เห็นและความนิยมของโรแมนติก, เพราะขณะที่แสดงอาการรวมรัก จะมีอาการทรนทราย
จนถึงจุดสุดขั้ว, อาการเช่นนี้ก็เหมือนเดิมอาการทรนทรายของคนที่จะตาย; ครั้นถึงจุดสุด
ขั้ว บุคคลที่แสดงอาการรวมรักก็จะมีอาการนิ่งเหมือนกับคนตาย. ด้วยเหตุนี้ความรักใครกับ
อาการตายจึงเป็นสิ่งที่ถูกกล่าวควบคู่กันอยู่เสมอในหมู่วโรแมนติก. ก็ที่สัก เช่นเดียวกับกรีกุลนี้
แก่นเรื่องของ Ode on a Grecian Urn ก็แสดงสมการของความรักใครกับอาการตาย.
นอกจากข้อความทุกตอนที่ได้อธิบายมาแล้ว, กล่าวถึงอารมณ์ความปรารถนาทางเพศ ซึ่ง
ดำเนินจนถึงจุดสุดขั้ว, แลวกลไกทางจิตใจกับอารมณ์ทางร่างกายแยกออกจากกัน, อันมีความ

หมายแสดงนัยเกี่ยวกับความรักใคร่และอาการตายแล้ว, โคลงนี้ยังได้กล่าวถึงความรักใคร่ระหว่างหนุ่มสาวซึ่งปรากฏอยู่บนภาพแกะสลักของ "โกศ" (Urn) อันเป็นสัญลักษณ์ของความตาย, แสดงว่าความรักใคร่กับอาการตายเป็นแก่นเรื่องสำคัญที่มีบทบาทแสดงตลอดโคลงทั้งห้าตอน.

นอกจากนี้โกศ อันเป็นสัญลักษณ์ของความตายดังกล่าว ยังมีความหมายแทนจิตใต้สำนึกของคีตส ซึ่งแสดงความเศร้าที่ตนไม่มีความสุขสมปรารถนาร่วมกับหญิงคนรัก เนื่องจากสุขภาพของร่างกายไม่อำนวยให้. และเมื่อจิตใจของคีตสได้แสดงบทบาทเกี่ยวกับความรักใคร่จนบรรลุถึงจุดสุดยอด แทนการกระทำจริง ๆ ซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้แล้ว, จิตใจนั้นก็บรรลุถึงวิถีที่สงบ เยือกเย็น ดังปรากฏในโคลงตอนที่สี่ ซึ่งแฝงอารมณ์เศร้าและอ้างว้างไว้ด้วยเช่นกัน.

ในโคลงตอนสุดท้าย ชี้ให้เห็นว่า ความไขว่สูงถึงนิรันดรนิรันดรนั้น จะแปรสภาพเป็นความเย็นเยือก ดังที่คีตสใช้คำ "Cold Pastoral". การแปรสภาพนี้เป็นการแปรไปในทางที่มีอันตราย. โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากคำว่า "Fair Attitude!", แสดงว่าคีตสถือว่าโกศที่เขาสมมติขึ้นมาได้เป็นวัตถุ, หากเป็นสัญลักษณ์แทนบทบาท, เป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ และเป็นสิ่งที่ไม่สูญสลาย. ความตายอันเป็นสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในตัวโกศ จึงเป็น "ความตายที่ไม่ตาย", ซึ่งตรงกับความเชื่อของกรีกโบราณผู้ใช้โกศที่ว่า โลกแห่งความตาย เป็นโลกของความไม่อมตะ (Immortality) คือไม่รู้จักตาย. เช่นเดียวกับกระบวนการหรือกลไกที่เปลี่ยนจิตใจของมนุษย์จากการเป็นมนุษย์ธรรมดา (Human) เป็นผู้ที่ไม่รู้จักตาย (Divine). ภาพนโศกและจินตนาการที่เกิดขึ้นเนื่องจากบทบาทหรือกลไกทางจิตใจหรือนัยหนึ่งบทโคลงตลอดทั้งบท, เป็นสัญลักษณ์ที่เกิดจากปฏิกิริยาที่แสดงออกมาแทนอาการบางอย่างซึ่งแฝงอยู่ในจิตใต้สำนึก หรือที่เรียกกันว่า "Symbolic action", เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้จริงดังที่พิสูจน์มาแล้ว, และเป็นสิ่งที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นความงามทางศิลปะ.

ตัวอย่างการวิจารณ์ของเบอร์คท์ที่ได้อ่านทอดมานี้ แสดงให้เห็นว่าจิตวิทยาสามารถช่วยให้เราเข้าใจวรรณคดีได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น, เพราะวรรณคดีเป็น "Symbolic action" แสดงออกมาเพื่อช่วยลดความเครียดภายในร่างกายและจิตใจ. กวีระบายสิ่งที่กวีต้องการออกมาในบทโคลงของเขาโดยไม่ได้เจตนา. ดังนั้น กวีจึงมีความสัมพันธ์กับวรรณคดีของเขาอย่างแนบแน่น.

หากใช้ประวัติส่วนตัวของกวีหรือรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับกวีมาช่วยในการวิจารณ์โดยพิจารณาหลักจิตวิทยาด้วย, ปัญหาต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีก็อาจจะแก้ไขให้หมดสิ้นไปได้ จิตวิทยาจึงมีความสำคัญต่อการวิจารณ์วรรณคดีและมีประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีอยู่มาก.

2. การวิจารณ์ตามแนวการวิเคราะห์บุคลิกภาพและพฤติกรรม

วรรณคดีบางประเภทมีลักษณะเป็นเรื่องราวและมีตัวละครหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ประกอบเรื่องราว, ซึ่งบางครั้งอาจจะก่อให้เกิดปัญหาในแง่จิตวิทยา; เช่น ตัวละครบางบทบาทหรือพฤติกรรมบางอย่างอาจจะมีลักษณะแปลกชวนพิศวง, ชวนให้ไปหาความรู้และเหตุผลมาอธิบายสาเหตุของบทบาทและพฤติกรรมที่มีลักษณะดังกล่าว. เมื่อหลักจิตวิทยาสามารถนำมาแก้ปัญหาในทางขอความใด เช่น วิธีวิจารณ์แนวแรกที่ได้อธิบายมาแล้ว, หลักจิตวิทยาก็จะช่วยชี้แจงข้อสงสัยในบทบาทหรือพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีได้เช่นเดียวกัน. ความคิดเช่นนี้ก่อให้เกิดแนววิจารณ์ในแง่หลักจิตวิทยาทั่วไปอีกแนวหนึ่ง คือมุ่งหาคำอธิบายตามหลักจิตวิทยา เพื่อทำความเข้าใจให้แก่ตัวละครที่แสดงบทบาท หรือพฤติกรรมซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหรือชวนให้สับสน.

ในระยะต้น อาจกล่าวได้ว่า หลักจิตวิทยาส่วนใหญ่ที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์วิจารณ์บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดี ได้รับอิทธิพลมาจากเนื้อหาในหนังสือชื่อ Three Contributions to the Theory of Sex ของฟรอยด์, ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสาเหตุของพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่ฟรอยด์สันนิษฐานว่ามีสาเหตุมาจากความรู้สึกและความปรารถนาทางเพศรส. โจนส์ (Ernest Jones) นำทฤษฎีดังกล่าวมาวิจารณ์พฤติกรรมและบทบาทของ แฮมเล็ต (Hamlet) ตัวละครสำคัญในบทละครเอกของ เชกสเปียร์ (William Shakespeare). ข้อวิจารณ์ของโจนส์ช่วยให้ความกระจ่างแก่ผู้ศึกษาว่าจิตใจที่สำคัญเป็นสิ่งทีกระตุ้นให้ตัวละครมีบทบาทต่าง ๆ ที่ชวนพิศวงและไม่น่าเชื่อถือ. โจนส์นำหลักจิตวิทยามาวิเคราะห์บทบาทต่าง ๆ ของแฮมเล็ตตั้งแต่เด็กจนเติบโต และค้นพบว่าแฮมเล็ตมีปมอึดพิส จึงได้ฆ่าพ่อเลี้ยง. นอกจากนี้ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า เหตุใดแฮมเล็ตจึงลังเลที่จะฆ่า, โจนส์นำทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของฟรอยด์มาอธิบายว่า : ที่เป็นเช่นนี้เพราะกลไกของ ego ซึ่งทำหน้าที่เลื่อนเวลาให้ความปรารถนาของ id ช้าลง, แต่ในที่สุด id ก็เป็นฝ่ายชนะ. ปัญหาดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้เลย หากปราศจากทฤษฎีของฟรอยด์. นอกจากนี้ก็มีนักวิจารณ์อื่น ๆ นำทฤษฎี

ของฟรอยด์ในแง่ต่าง ๆ มาใช้วิจารณ์วรรณคดีอย่างกว้างขวาง, เช่น เคนตัน (Edna Kenton) วิจารณ์นวนิยายลึกลับเรื่อง The Turn of the Screw ของเฮนรีเจมส์ (Henry James)¹, และเมื่อปี 1924 วิลสัน (Edmund Wilson) ก็นำหลักจิตวิเคราะห์ที่ มาอธิบายบทบาทของบางเอกในนวนิยายเรื่องเดียวกันนี้ว่า ที่เห็นผีเพราะเป็นโรคจิตชนิดหนึ่ง ซึ่งสืบเนื่องมาจากจิตใจสำนึกที่หมกมุ่นความต่องการทางเพศแฝงอยู่.² ยังมีนักวิจารณ์แนวนี้อีกเป็น จำนวนมาก เช่น ฮอฟแมน (Frederick J. Hoffman), ทริลลิง (Lionel Trilling), เบิร์กเลอร์ (Edmund Bergler), และเลสเซอร์ (Simon O. Lesser).

ผู้วิจารณ์อย่างโดดเด่นเป็นที่น่าเชื่อถือ และได้รับการยกย่องมากที่สุดคนหนึ่ง คือเอมป์สัน (William Empson). เขาเป็นนักวิจารณ์ประเภทเดียวกับเบอร์ค คือเป็น "Eclectic critics", ซึ่งหมายถึงนักวิจารณ์ที่ใช้ความรู้ในสาขาวิชาการต่าง ๆ ประยุกต์เข้ากับความคิดเห็นของตนเอง ไม่ลอกเลียนแบบผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ บทวิจารณ์ที่น่าสนใจอีกบทหนึ่งของ เอมป์สัน คือ "Alice in Wonderland: The Child as Swain"³ ซึ่งปรากฏเป็นครั้งแรก ใน Some Versions of Pastoral (1935), อันเป็นหนังสือเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์ผสมข้อ เสียงมากเล่มหนึ่งของเขา. เอมป์สันนำความรู้หลายสาขาวิชามาช่วยวิจารณ์นิทานสำหรับเด็ก เรื่องนี้ เช่น จิตวิทยา การเมืองและชีววิทยา. ที่น่าสนใจก็คือ ขณะที่วิจารณ์เขามีได้วิจารณ์ เพื่ออธิบายบทบาทหรือพฤติกรรมของตัวละครแต่เพียงอย่างเดียว, หากได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้แต่งกับนิทานเรื่องนี้ด้วย. เขาได้ชี้ให้เห็นว่าจิตใจสำนึกของผู้แต่งมีบทบาท

¹ อานเรื่องย่อและบทวิจารณ์โดยเฮลแมน (Robert Heilman) หน้า 132 - 40.

² จากบทวิจารณ์ชื่อ "The Ambiguity of Henry James" ในหนังสือชื่อ The Triple Thinkers ของวิลสัน.

³ William Empson, Some Versions of Pastoral (Connecticut: New Directions Books, 1960), pp. 241-82.

แสดงอยู่ในพฤติกรรมต่าง ๆ ของอลิซ (Alice) เด็กหญิงซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่อง. อาจกล่าวได้ว่าทวิจาร์ณนี้เป็นแบบฉบับที่ดีของการวิจารณ์วรรณคดี ในแง่จิตวิทยาทั่วไป เพราะกล่าวถึงหลักจิตวิทยาที่ปรากฏในเรื่องทุกอย่างทุกมุม, ให้ความกระจ่างแก่ผู้อ่านทั้งในแง่ของลักษณะตัวละคร อีกทั้งชี้ให้เห็นบทบาทของจิตใต้สำนึกของผู้แต่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์ของงานเขียนของเขา.

Alice in Wonderland¹ เป็นนิทานสำหรับเด็กที่แพร่หลายมากเรื่องหนึ่งของยุโรปและอเมริกา, กล่าวถึงเด็กหญิงอลิซนอนเล่นอยู่ที่โคนไม้ แล้วฝันว่าเห็นกระต่ายตัวหนึ่ง ในมือถือนาฬิกา เดินไปเบื้องหน้าอย่างรวดเร็ว. อลิซรู้สึกสนใจจึงวิ่งตามกระต่ายเข้าไปในโพรงไม้ค้าย. โพรงนั้นมีคและลึกมาก อลิซตกลงไปในโพรงโดยไม่รู้รู้สึกตัว จึงลอยลี้วลงสู่เบื้องล่างซึ่งมีแต่ความมืดและความเงียบ ในที่สุดก็ถึงก้นโพรง. อลิซเดินปะปะหาทางออก จนหลงเข้าไปในช่องเล็ก ๆ ช่องหนึ่ง แต่หาทางออกจากช่องนั้นไม่ได้, จึงร้องไห้คร่ำครวญ คั่นรจนน้ำตาท่วมห้อง, แลวแหวกวายออกไปตามน้ำพร้อมกับสัตว์นานาชนิด จนเข้าไปในแดนมหัศจรรย์. อลิซต้องเผชิญภัยแปลก ๆ เป็นต้นว่า มีการเปลี่ยนแปลงขนาดของร่างกาย เช่น ตัวเตี้ยลงจนสูงเพียง 10 นิ้วฟุต แลวกก็กลับสูงจนคัมบ้าน. ระหว่างอยู่ในแดนมหัศจรรย์ อลิซได้พบปะสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับสัตว์นานาชนิด เช่น กระต่าย ตัวรีน เต่า แมว หมู ฝี่เสื้อหรือกบคอกไม่นานาประเภท, อีกทั้งได้ไปร่วมแข่งขันกีฬาแปลก ๆ, รวมคัมน้ำชา และเข้าฟังการพิจารณาในศาล อันมีพระเจ้าแผนดิน ราชนินผู้ไม่โรราย และซาราซบริพักรรวมอยู่ควย. ภายหลังกราชินรับสั่งให้ประหารชีวิตอลิซ, เธอจึงโกรธ ร้องและคั่นจนตกใจคั่นจากความฝันอันแปลกประหลาดนี้.

เอบปสันกล่าววว่า เรื่องราวอันพิศดารมหัศจรรย์นี้ เราความสนใจของเขาเป็นอย่งยิ่ง. เขาแสดงความพิศวงที่เรื่องประเภทนี้ไม่ได้รับความสนใจจากนักวิจารณ์เท่าที่ควร. เขาเสนอวว่า ควรจะนำหลักจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์มาทำการวิเคราะห์วิจารณ์ทานเรื่องนี้, เพราะ

¹ Lewis Carrol, Alice in Wonderland (London: The Children Press, 1967).

ความฝันของอลิซเกิดจากจิตใต้สำนึกซึ่งแสดงออกมาในรูปของสัญลักษณ์ต่าง ๆ. หากใช้หลักจิตวิทยาช่วยในการวิเคราะห์อย่างละเอียดก็อาจจะเข้าใจความหมายที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์ได้ไม่ยากนัก. เขาเสนอข้อคิดว่า คาร์วิน (Charles Darwin) ได้ค้นพบวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตตั้งแต่แรกเกิดในน้ำเค็ม คือทะเล แล้ววิวัฒนาการเป็นสัตว์ ฟิช จนกระทั่งถึงกำเนิดของมนุษย์, ซึ่งคาร์วินได้เขียนรวมรวมไว้ในหนังสือชื่อ The Origin of Species เมื่อ ค.ศ. 1869; และทศปีหลังจากนั้นก็ผู้แต่ง Alice in Wonderland ขึ้น. การผจญภัยในแดนมหัศจรรย์ของอลิซมิใช่เป็นเรื่องของเด็ก ๆ เพียงอย่างเดียว, หากแฝงความหมายอันแนบเนียนซับซ้อนของวิวัฒนาการของมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโต. ความหมายที่แฝงอยู่ในสัญลักษณ์นี้อาจจะเกิดขึ้นจากจิตใต้สำนึก ซึ่งได้รับอิทธิพลจากข้อคิดเห็นของคาร์วินก็เป็นได้, เพราะผู้แต่งบรรยายว่า : เมื่ออลิซตกลงไปในโพรงใต้ดินแล้ว ก็ถูกกักอยู่ในห้อง, คิมน้ำในขวดซึ่งทำให้มีกายเล็กลง, ไม่สามารถจะออกจากห้องได้ จึงร้องไห้จนน้ำตาท่วมห้อง แล้วค่อย ๆ มีระดับสูงขึ้น ๆ, มีสัตว์อื่นร่วมแหวกว่ายทะเลน้ำตานั้นจนในที่สุดก็สามารถบรรลุถึงฝั่งได้. ฉะนั้น เอมป์สัน เสนอความเห็นว่าจะได้รับอิทธิพลจากข้อคิดเห็นของคาร์วิน, คือสิ่งมีชีวิตในชั้นต้นมีกำเนิดจาก "น้ำเค็ม" และมนุษย์เมื่อแรกกำเนิดจะต้องคืบคลานออกมาจากถ้ำน้ำคร่ำของมารดา. ส่วนฉากที่อลิซตกลงไปในโพรงใต้ดินซึ่งลึกจนแทบไม่รู้จักจนนั้น, เอมป์สันอธิบายว่า เป็นการแสดงให้เห็นความคิดของมนุษย์ ซึ่งเมื่อเริ่มเกิดมาก็มีความพิศวงสงสัยในกำเนิดของตนเอง, และพิศวงถึงเหตุการณ์หรือสิ่งที่ตนจะต้องประสบในอนาคต. สภาพของอลิซ ซึ่งตั้งปัญหาถามตนเองขณะที่ตกลงไป เช่น :

"Down, down, down. Would the fall never come to an end?

----I wonder if I shall fall right through the earth! ----but then I wonder what Latitude or Longitude I've got to?"

เอมป์สันเปรียบเทียบว่า อลิซเหมือนกับ "a soul wondering who it is, what will be its position in the world, and how it can get out." เมื่ออลิซตกลงไปถึงจุดหมายปลายทางแล้วพบว่าตนอยู่ในบริเวณอุทยานของ "Queen of Hearts", การใช้ชื่อเช่นนี้แสดงว่าการวิเคราะห์ความหมายดังกล่าวข้างต้นคงจะไม่ผิดไปจากความตั้งใจของผู้แต่งนัก; เพราะหัวใจก็อาจจะเทียบได้กับความนึกคิดของจิตใจได้. ต่อมาเมื่ออลิซได้ไปรวมตนว่าเป็นวงกลมกับสัตว์ต่าง ๆ ดังคำบรรยายว่า :

-----she took hold of both hands at once; the next moment they were dancing round in a ring. This seemed quite natural (she remembered afterwards), and she was not even surprised to hear music playing: it seemed to come from the tree under which they were dancing, and it was done (as well as she could make out) by the branches rubbing one against another, like fiddles and fiddle-sticks---'I don't know when I began it, but somehow I felt as if I had been singing it a long time.'

เอมปีสันพิจารณาว่า ลักษณะการจับมือกันเป็นวงกลม, การเต้นอย่างไม่รู้ว่าจะหยุดเต้น
 ลงไครเมื่อไรหรือการร้องเพลงโดยไม่รู้ตัวว่า ไครเริ่มร้องเมื่อไร, แสดงให้เห็นความหมายของ
 สภาพที่ไม่มีที่สิ้นสุด (eternity) และความสงสัยในสภาพดังกล่าว. อลิซเป็นตัวแทนของจิต
 ใต้สำนึกที่มีความสงสัยในอนาคต, ในลักษณะที่เป็นนิรันดรของบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นความ
 สงสัยแบบเด็ก ๆ. เอมปีสันตั้งข้อสันนิษฐานว่า นิทานเรื่องนี้คงเกิดขึ้นจากความปรารถนาใน
 จิตใต้สำนึกของผู้แต่งที่จะกลับไปสู่วัยเด็ก ซึ่งมีแต่ความเชื่อ บริสุทธิ์ ไร้เดียงสา ยังไม่มีอิทธิพล
 ของสังคมหรือสิ่งแวดล้อมมาครอบงำ. การเผชิญภัยของอลิซในแดนมหัศจรรย์แสดงให้เห็นว่า
 เด็กมีความสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับธรรมชาติ เช่น สัตว์และต้นไม้. การแต่งเรื่องทำนองนี้หรือการ
 ฝันถึงเรื่องทำนองนี้อาจจะเป็นเพราะอลิซหรือหนึ่งก็คือตัวผู้แต่งเอง ปรารถนาความเป็นอิสระ,
 ต้องการแยกตัวเองออกจากสังคมที่วางยาไว้ในชีวิตอยู่กับธรรมชาติ, เอมปีสันชี้ให้เห็นว่าความ
 ปรารถนาของอลิซ ซึ่งทำให้อลิซฝัน เป็นความปรารถนาในจิตใต้สำนึกของผู้แต่ง เรื่องนี้ค้นคว้า
 สรุปได้ว่า อลิซกับผู้แต่งคือคนเดียวกันนั่นเอง.

ในแง่ที่ปรารถนาจะเป็นเด็ก ผู้แต่งก็กล่าวถึงสิ่งที่ล้วนแต่มีความหมายสะท้อนให้เห็น
 ความนึกคิดของเด็ก, เช่น การฝันถึงงานเลี้ยง ซึ่งมีอาหารอันโอชะรส และจัดเอาไว้อย่าง
 สวยงาม. ความปรารถนาเช่นนี้พิจารณาได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็นความปรารถนาในจิตใต้สำนึก
 ไม่เพียงแต่ของเด็ก ๆ แต่รวมทั้งมนุษย์ทั่วไปด้วย. การที่อลิซคว้าขวดแยมไคระหว่างที่กำลังตก
 ลงไปในโพรงลึก อันเป็นเส้นทางที่นำไปสู่แดนมหัศจรรย์, แล้วไม่ยอมปล่อยให้ขวดแยมเพราะเกรง

ว่าพวกนั้นจะตกลงไปทำอันตรายอยู่ที่อยู่เบื้องล่าง; แสดงให้เห็นความบริสุทธิ์ภายในจิตใจของเด็กว่า ระมัดระวังที่จะไม่ทำร้ายผู้ใด. การที่อดิชนทนากับสัตว์ต่าง ๆ ใต้อย่างสนิทสนม, แสดงว่าเด็กมีความคุ้นเคยกับสัตว์, คิดว่าสัตว์เป็นมนุษย์เหมือนกับตน; เพราะสัตว์และเด็กมีลักษณะที่ตรงกันอยู่ประการหนึ่ง คือความซื่อและไร้เดียงสา. การเปลี่ยนแปลงขนาดของร่างกาย ก็มีอิทธิพลต่อสัตว์ที่อดิชนทนากวายน, เช่น ขณะที่อดิชนมีกายเล็กเตี้ย สัตว์ต่าง ๆ ก็พูดคุยด้วยอย่างจริงใจและสนิทสนม; แต่เมื่ออดิชนมีกายสูงใหญ่ สัตว์ต่าง ๆ ก็แสดงความเกรงกลัว ขณะที่เดียวกันก็แฝงความรู้สึก เป็นปฏิปักษ์ต่อเธออยู่ในที่. กรณีนี้เอมปสันยกย่องว่าผู้แต่ง โคแปงจิตวิทยา ไว้อย่างแยบคายมาก, กล่าวคือ เด็กมักจะมีความรู้สึกที่เป็นปฏิปักษ์ต่อผู้ใหญ่ และมักมีความไว้วางใจ คนเคยและสนิทสนมกับผู้ที่อยู่ในวัยเดียวกับตนมากกว่าผู้ใหญ่. การที่อดิชนมีกายเล็กเตี้ยลง เพราะเด็กมักจะคิดว่าถ้าตนมีกายเล็กเตี้ยลงมาก ๆ จะสามารถซ่อนตนเองให้พ้นจากสายตาของผู้ใหญ่ได้. ในขณะเดียวกันอดิชนก็ฝันว่าตนมีกายสูงใหญ่ด้วย เพราะเด็กมักจะคิดว่า ถ้าตนเติบโตแล้ว จะสามารถบังคับบัญชาผู้ใหญ่ให้อยู่ในอำนาจของตนได้. ลักษณะทางจิตวิทยายังคงปรากฏอย่างแยบคายในกรณีอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก, เช่น อดิชนมักจะให้คำแนะนำสั่งสอนสัตว์อื่น ๆ เพราะเด็กต้องการเป็นผู้นำ, ลักษณะที่ต้องการจะเป็นผู้นำ เช่นนี้เห็นได้ชัดที่สุด เมื่อเด็กถูกปล่อยให้อยู่ลำพัง ไม่มีผู้ใหญ่อยู่ใกล้เคียง; หรือในกรณีที่เด็กไม่ชอบเรียนหนังสือ ผู้แต่งก็บรรยายให้เตา (Mock Turtle) ใ้รับการศึกษามาก ๆ ที่โรงเรียนสอนเตา เช่น :

"Reeling and Writhing, of course, to begin with, and then the different branches of Arithmetic—Ambition, Distraction, Uglification, and Derision—Mystery, ancient and modern, with Seaography; then Drawling—the Drawling-master used to come once a week; he taught us Drawling, Stretching, and Fainting in Coils."

วิชาต่าง ๆ ที่เตาศึกษามีเสียงเลียนหรือคล้ายคลึงกับวิชาที่เด็ก ๆ ต้องศึกษา, เช่น "Reeling" ซึ่งแปลว่าการเตะระบำแบบเซย่าหรือสั่นตัว (Shaking) ก็เลียนเสียง "Reading", "Writhing" ซึ่งแปลว่าการเตะระบำแบบมวนหรืออควัว (Twisting or

rolling) ก็เขียนเสียง "Writing", "Seagraphy" เขียนเสียง "Geography", "Drawling" ซึ่งแปลว่าพู่กันคาง ก็เขียนเสียง "Drawing"; ดังนั้น "Drawling-master" จึงเป็นคำลอบุคลิกลักษณะหรือท่วงทีการสอนของครูสูงอายุ ซึ่งเด็ก ๆ เปื้อนหมายควย. ส่วนสาขาวิชาต่าง ๆ อันใดแก่ความทะเยอทะยาน (Ambition), การวอกแวกไม่มีสมาธิ (Distraction), การทำให้หน้าเกลียด (Uglification), การเย้ยหยันดูถูก (Derision), และความลึกลับ (Mystery), เหล่านี้ล้วนแต่เป็นวิชาที่แฉสนใจสำหรับเด็ก แต่เป็นวิชาของหมอนในวีชีวิตจริง. ผู้แต่งจึงหาทางออกให้เขาเป็นผู้ใดศึกษาวิชาเหล่านี้แทน, ซึ่งปรากฏว่าอลิซแสดงความสนใจจนใครจะไปร่วมศึกษาควย. การแต่งเรื่องราวเช่นนี้นับเป็นทางออกอย่างหนึ่งของจิตใตส์สำนักซึ่งมีความเปื้อนหมายวิชาและครูที่สอน, จึงแสดงความปรารถนาจากจิตใตส์สำนักให้กลายเป็นการศึกษาของเขา, ซึ่งแท้ที่จริงก็เป็นสัญลักษณ์แสดงความรู้สึกในจิตใตส์สำนักของผู้แต่งนั่นเอง.

การเล่นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเอมป์สันนำมาวิเคราะห์ให้เห็นความสำคัญและความหมายอันลึกซึ้งที่แฝงอยู่, คือการวิ่งแข่งที่เรียกว่า "Caucus Race" ซึ่งมีกติกาการแข่งขันว่า :

"You begin running when you like and leave off when you like and all win."

ลักษณะการเขารวมเล่นและการเลิกเล่นตามความพอใจของแต่ละบุคคล, และทุกบุคคลเป็นผู้ชนะนี้, เอมป์สันวิจารณ์ว่าผู้แต่งอาจจะต้องการเสียดสีหลักชีววิทยา ซึ่งคาร์วินค้นพบและให้ชื่อว่า "Natural Selection", ซึ่งหมายถึงหลักการต่อสู้เพื่อดำรงชีวิตอยู่ได้ตามธรรมชาติ. ธรรมชาติบังคับให้สัตว์ พืชและมนุษย์ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของตนเอง ถ้าไม่มีความสามารถเพียงพอต้องพ่ายแพ้ถึงแก่ความตายไปตามหลักธรรมชาตินี้. เด็กซึ่งมีความบริสุทธิ์ ไร้เคียงสา มีไคตระหนักถึงหลักธรรมชาตินี้, แต่ผู้แต่งเรื่องนี้เคียบโตแล้ว เห็นความจริงแล้วว้าสิ่งมีชีวิตต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด. ผู้แต่งจึงใครจะหนีไหนพ้นจากความโหดร้ายของธรรมชาติ และคติวิธีหนืออย่างใดสำนักโดยสร้างสรรค์การเล่นขึ้นมาชนิดหนึ่ง, ซึ่งมีกติกาดูเห็นอกกฎธรรมชาติดังกล่าว คือ : "ไม่จำเป็นต้องสู้หากไม่ปรารถนาจะสู้", ซึ่งผิดกับชีวิตจริงในธรรมชาติซึ่งแม่จะไม่ปรารถนาจะสู้ก็จำเป็นต้องสู้, และ "สามารถออกจากการแข่งขันใดหากไม่ยินดี

ที่จะแข่งขันต่อไป," ผิดกับชีวิตจริงในธรรมชาติซึ่งถอนตัวออกจากการแข่งขันไม่ได้; และที่สำคัญที่สุดก็คือผู้เข้าแข่งขันทุกคนในขั้นสุดท้ายจะเป็นผู้ชนะทุกคน ซึ่งตรงกันข้ามกับชีวิตจริงในธรรมชาติ, เพราะไม้อาจจะเป็นผู้ชนะใคร่ทุกคน ผู้แข็งแรงที่สุดเท่านั้นที่จะเป็นผู้ชนะ. นอกจากจะมีความหมายตามหลักจิตวิทยาดังกล่าวนั้นแล้ว เอมป์สันยังชี้ให้เห็นความหมายที่แฝงอยู่ลึกกลงไปอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง, กล่าวคือ เมื่ออริชของหาของรางวัลมาแจกให้สัตว์ที่ชนะการแข่งขัน, แสดงถึงความหมายอันลึกซึ้งทางการเมืองว่า ถึงจะอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนั้นก็จะต้องทำหน้าที่รับใช้ผู้อยู่ในระดับต่ำกว่าทั้งหมด (The highest among you shall be the servant of all). การละเล่นชนิดนี้ยังมีแนวโน้มชวนให้สันนิษฐานว่าผู้แต่งเสียดสีระบบการปกครองระบอบประชาธิปไตย (Democracy) ด้วย, เพราะถึงแม้ทุกคนจะชนะอันแสดงความสำเร็จตามระบอบประชาธิปไตย, อริชก็ยังต้องมีหน้าที่มากกว่าสัตว์อื่น ๆ ซึ่งเป็นผู้ชนะเช่นเดียวกัน; แสดงว่าความสำเร็จตามระบอบประชาธิปไตยไม้อาจจะมีชั้นใดเลย.

นอกจากความหมายทางจิตวิทยาของเด็กและผู้แต่ง ชีวิตและการเมืองแล้ว เอมป์สันยังชี้ให้เห็นว่า, หากนำทฤษฎีของฟรอยด์มาใช้วิเคราะห์วิจารณ์นิทานเรื่องนี้ จะพบสัญลักษณ์เกี่ยวกับเพศ (Sexual symbols) แฝงอยู่อย่างมากมาย, เริ่มด้วยการอธิบายถุงมือ (Gloves) ว่า :

"For you see 'gloves' have got 'love' inside them-there's none outside, you know."

นอกจากคำว่า "gloves" จะมีความหมายของคำว่า "love" แฝงอยู่แล้ว ภาพของถุงมือซึ่งมีมือสอดเข้าไปได้ ยังอาจจะนำมาตีความหมายเป็นสัญลักษณ์ทางเพศตามทฤษฎีของฟรอยด์ได้อย่างแนบเนียน. คำพูดที่ว่า "there's none outside, you know." ก็แสดงให้เห็นว่าสัญลักษณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นด้วยความตั้งใจของผู้แต่ง. เอมป์สันจึงชักชวนให้พิจารณาเนื้อเรื่องของนิทานเรื่องนี้ใหม่เสียตั้งแต่ต้นเรื่อง ทั้งนี้เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องฝัน สัญลักษณ์จึงลึกซึ้งและถูกซ่อนงำไว้อย่างแนบเนียนเช่นเดียวกับความฝัน. การตกลงไปในโพรงลึกใต้ดินราวกับไม่มีที่สิ้นสุดก็อาจจะตีความหมายเป็นสัญลักษณ์ทางเพศได้, ดังที่เอมป์สันในคำอธิบายว่า "she is a father in getting down the hole.", และเมื่อตกลงไปถึงก้นโพรงแล้ว อริชก็กลายเป็น

สภาพจาก "father" เป็นทารกที่อยู่ในครรภ์ทันที, และในขณะที่เดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นมารดา ผู้ให้กำเนิดทารก, ผลิตภัณฑ์ขึ้นเองด้วยการของไหลจนนำตาท่วมทอง, แล้วดิ้นรนออกจากถุงน้ำคร่ำด้วยการแหวกวายเป็นฝั่ง : "... a fetus at the bottom and can only be born by becoming a mother and producing her own amniotic fluid." แสดงว่าผู้แต่งสมมติตนเองให้เป็นอลิซทั้งในสภาพที่เป็นพ่อและแม่ผู้ให้กำเนิด อีกทั้งในบทบาทของเด็ก คือตัวอลิซเอง. ภายในบทบาทของเด็กนี้เองที่เอมปัสสันชี้ให้เห็นว่ามีบทบาทต่างๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ สามารถนำมาวิเคราะห์ความหมายตามหลักจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ได้ควย. เนื่องจากผู้แต่งเขียนขึ้นโดยจิตไร้สำนึก ในฐานะที่เป็นชายหนุ่ม บทบาทของอลิซในบางครั้งจึงแฝงความหมายแปลก ๆ, เช่น บางครั้งอลิซถูกสมมติให้เป็นชายหนุ่มซึ่งถูกหญิงวัยกลางคนเกี่ยวพาราตีบ้าง, หรือในบางครั้งอลิซก็เป็นเสมือนหญิงสาวที่เริ่มรู้จักเรื่องเพศ, ความไร้เดียงสาที่เคยมีมาแต่เดิมหมดสิ้นไปบ้าง, และในบางครั้งคำสนทนาบางตอนก็อาจนำมาตีความหมายให้เห็นสัญลักษณ์ทางเพศได้ ดังตัวอย่างต่าง ๆ ต่อไปนี้:-

ในตอนที่เล่นเกมส่างชนิดกับพระเจ้าแผ่นดินของแดนมหัศจรรย์ อลิซจะต้องแพ้ดาพระองครุก ผู้แต่งก็ใช้คำบรรยายว่า :

"Alice will die if the Red King wakes up."

คำว่า "die" ในที่นี้มีความหมายตรงกับที่วิโรแมนติคนิยมใช้ คือหมายถึงสภาพหนึ่งเมื่อบรรลุถึงจุดสุดยอดของการรวมรัก. ความหมายเช่นนี้ควรจะเป็นความหมายที่เกิดขึ้นจากจิตไร้สำนึกของผู้แต่ง หรือมีฉะนั้นก็เกิดขึ้นโดยความตั้งใจของผู้แต่ง; เพราะในตอนต่อมาก็มีข้อความที่มีความหมายในทำนองเดียวกันนี้อีก, เช่นเมื่อกล่าวถึงตอนที่อลิซจะเดินทางต่อไปในป่าไม้แห่งหนึ่ง, อลิซได้พบตัววันซึ่งพูดถึงสภาพในป่าไม้วามีแมลงที่บินคืบบิน เข้าใกล้ไฟแล้วก็ตาย :

"-----flies burn themselves to death in candles."

นอกจากนี้ตัววันยังได้อธิบายให้อลิซฟังว่า สิ่งที่มีชีวิตซึ่งอยู่ในป่าไม้นั้นไม่มี "ชื่อ". ตัววันเล่าแล้วก็ร้องไห้พร้อมกับขอรองอลิซว่าอย่าเข้าไปในป่าไม้นั้นเลย ควบคนเกรงว่าอลิซจะพลอยไม่มีชื่อเหมือนสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในป่าไม้นั้นควย. เมื่ออลิซรับฟังแล้วก็มีความหวังกลัว

อยู่ข้าง แตกที่ศีลใจที่จะไป, ถึงแม้จะตองไปตายหรือจะตองสูญเสียชีวิต "ชื่อ" ก็ตาม, ทั้งที่อลิซ
รำพึงว่า :

"It always dies of thirst; or it always dies in the end, as do we all; the life of highest refinement is the most deathly---"

เอมปสันวิจารณ์ความหมายตอนนี่ว่า การเดินทางเข้าป่าไม่คงหมายถึงการแต่งงาน ซึ่งจะต้องมีเรื่องเพศและอาการตายเข้ามาเกี่ยวข้อง. ส่วน "ชื่อ" ที่สูญเสียชีวิตก็คงจะหมายถึงการที่จะตองเปลี่ยนนามสกุลใหม่ นามสกุลเก่าถูกละทิ้งไปนั่นเอง. นอกจากนี้เอมปสันยังได้วิเคราะห์ลึกกลงไปในแง่จิตวิทยาอีกว่า คำพูดแสดงการตัดสินใจของอลิซโดยเฉพาะในประโยคที่ว่า : "---the life of highest refinement is the most deathly---" เป็นสภาพจิตของมนุษย์ทั่วไป, ก็ชอบเสี่ยงหรือชอบทดลองแม้จะรูล่วงหน้าแล้วว่าตองพบกับความลำบากหรือความตายก็ตาม, มนุษย์ก็ยังยืนยันที่จะเสี่ยงหรือทดลองเอาชีวิตไปสู่กับความตายอยู่นั่นเอง, นับเป็นความปรารถนาอันเกิดจากสัญชาตญาณมุ่งตาย ของมนุษย์ซึ่งมีอยู่คล้ายคลึงกันทุกคน,

อีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นจิตใจสำนึกของผู้แต่งได้อย่างชัดเจน คือตอนที่อลิซสนทนากับ "The Duchess" ซึ่งเป็นหญิงวัยกลางคน, ถ้อยคำที่สนทนามีความหมายในแง่ของการเกี่ยวพาราสี, อีกทั้งมีการบรรยายถึงการถูกเนื้อตองตัว, และมีคำพูดกำกวมซึ่งมีความหมายสองแง่สองนัยระหว่างคนทั้งสอง เช่น :

"The game seems to be going on rather better now," she said

" 'Tis so," said the Duchess; "and the moral of it is--

'Oh, 'tis love, 'tis love, that makes the world go round!' "

"Somebody said," whispered Alice, "That it's done by everybody minding their own business!"

"Ah, well! It means much the same thing," said the Duchess, digging her sharp little chin into Alice's shoulder as she added, "and the moral of that is-- 'Take care of the sense, and the

sounds will take care of themselves.' "

"How fond she is of finding morals in things," Alice thought to herself.

ขณะที่สนทนากันอยู่นี้ อลิซกำลังอุ้มนกชนิดหนึ่งซึ่งมี "คอยาว" (flamingo). นกตัวนี้สีชมพู, อลิซบังคับนกตัวนี้ให้อยู่ในอำนาจของเธอไม่คอยได้ เพราะมันชอบหมุนตัวและสาบคอไปมา. "The Duchess" และอลิซสนทนาควยถอยคำกำกวมต่อไปอีก เช่น :

"I dare say you're wondering why I don't put my arm round your waist," the Duchess said after a pause: "the reason is, that I am doubtful about the temper of your flamingo. Shall I try the experiment?"

"He might bite," Alice cautiously replied, not feeling at all anxious to have the experiment tried.

"Very true," said the Duchess: "flamingoes and mustard both bite. And the moral of that is--'Birds of a feather flock together.' "

เอมป์สันสรุปว่า จุดสำคัญที่ผู้ศึกษาพึงเข้าใจคือ Alice in Wonderland เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากความปรารถนาของผู้แต่งที่จะกลับไปสู่วัยเด็ก อันชื่อ บริสุทธิ และไร้เคียงสา, แท้จิติไตสำนึกของผู้แต่งซึ่งเคยผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตมากมาย ทำให้ท่านเรื่องนี้ข้อความที่กล่าวถึงประสบการณ์ต่าง ๆ ของผู้ใหญ่วางอยู่ในเรื่องราวของเด็กและจินตนาการต่าง ๆ ของเด็ก โดยที่ผู้แต่งเองก็ไม่รู้สึกตัว, เช่น ความกลัวและไม่เข้าใจในอำนาจฝ่ายสูง อำนาจฝ่ายต่ำ การต่อสู้ การแก่งแย่งชิงดี อารมณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์และกามารมณ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ภาพพจน์ต่าง ๆ ที่ผู้แต่งสร้างสรรค์ขึ้นล้วนแต่มีลักษณะเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ ที่ใกล้ตัวมนุษย์, ปรากฏอยู่ในชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ทั้งสิ้น, แมวจะปรากฏออกมาในจินตนาการของความฝันที่พิศดารมหัศจรรย์ก็ตาม. ข้อคิดวิจารณ์ของเอมป์สันในเรื่อง Alice in Wonderland ที่ได้อธิบายมาข้างต้นแสดงว่านักวิจารณ์ที่ใช่หลักจิตวิทยาของฟรอยด์ในสมัยนี้ เริ่มมีใจกว้างขึ้นหลังจากที่ไคพายายนำความเข้าใจทฤษฎีอย่างถ่องแท้. ดังที่เอมป์สันยอมรับว่ามีสัญลักษณ์ทางเพศ (sexual symbols) ซึ่งถูกขบขันออกมาจากจิตไตสำนึกของผู้แต่งแฝงอยู่ในวรรณคดีทั่วไป; แมแต่ใน

นิทานสำหรับเด็ก ซึ่งคนทั่วไปเห็นว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระ, ก็ยังมีสัญลักษณ์อันมีสาระในชีวิตจิตใจของมนุษย์ทั่วไปแฝงอยู่มากมาย, ซึ่งอาจจะสามารถเข้าใจและตีความหมายได้โดยไขหลักจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์.

จากตัวอย่างทั้งหลายข้างต้นนี้แสดงให้เห็นข้อเท็จจริงที่นักวิจารณ์ทางตะวันตกได้พิสูจน์อย่างเด่นชัดว่า, จิตวิทยามีความสัมพันธ์กับวรรณคดีอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะในแง่พฤติกรรมของตัวละครและในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับงานเขียน ซึ่งได้กล่าวโดยละเอียดมาแล้ว. ลักษณะการวิจารณ์ดังกล่าวแสดงว่าวิชาจิตวิทยามีประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดี, สามารถนำมาช่วยตีความหมายข้อความหรือพฤติกรรมที่เป็นปัญหาในวรรณคดีได้. สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ นักวิจารณ์ที่มักไม่ลอกเลียนหลักจิตวิทยาของนักจิตวิทยามาใช้ตรง ๆ, หากจะนำจิตวิทยาไปประยุกต์กับสาขาวิชาการอื่น ๆ ควบ, หรืออย่างน้อยที่สุดก็ประยุกต์เข้ากับความคิดวิจารณ์ของตนเอง. ในปัจจุบันนี้การศึกษาในแขนงวิชาต่าง ๆ เจริญก้าวหน้าขึ้น, หลักจิตวิทยาที่จะนำมาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีไม่จำเป็นต้องจำกัดเฉพาะหลักจิตวิทยาของฟรอยด์โดยตรง. นักจิตวิทยาสมัยใหม่ได้ค้นพบหลักจิตวิทยาใหม่ ๆ ใดอีกมากมาย ซึ่งสามารถนำมาใช้วิจารณ์วรรณคดีได้อย่างไม่รู้จักจบสิ้น. แต่นักวิจารณ์ก็ควรจะตระหนักว่า การที่จะนำหลักจิตวิทยาใด ๆ มาใช้ก็ตาม ควรจะศึกษาค้นคว้าจนเข้าใจหลักนั้น ๆ อย่างถ่องแท้เสียก่อน เพื่อผลการวิจารณ์จะได้ปรากฏออกมาอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ, และจะต้องรู้จักเขียนหรือวิจารณ์ให้ผู้อื่นอ่านบทวิจารณ์ของตนให้เข้าใจใจโดยที่สุด, อีกทั้งมีเหตุผล หลักฐาน และข้อมูลแสดงประกอบให้เป็นที่ยอมรับได้.

เนื่องจากหลักจิตวิทยาทั้งหลายที่มีผู้ค้นพบหรือบัญญัติขึ้นนั้น ล้วนแต่เป็นหลักที่ใช้ได้ทั่วไป, ซึ่งหมายความว่า เป็นหลักสากลสำหรับมนุษย์ทุกชาติทุกภาษา. หลักจิตวิทยาสากลดังกล่าวจึงควรจะนำมาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีทุกชาติทุกภาษาได้ควบ. วรรณคดีไทยควรน่าจะได้วิเคราะห์เกิดจากอาการต่าง ๆ ภายในจิตใจซึ่งปรากฏออกมาเป็นสัญลักษณ์ (Symbolic action) เช่นเดียวกับความเห็นของเบอร์ค.¹ กวีไทยกับวรรณคดีของตนย่อมจะมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่าง

¹ อานชอติวิจารณ์ของเบอร์ค, หน้า 57 - 63.

ลึกซึ้ง ดังจะเห็นได้จากผลงานของสุนทรภู่ หรือ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์. กำสรวลโคลงคั่น
และทวาทศมาส นับเป็นตัวอย่างอันดียิ่งของวรรณคดีที่แสดงความปรารถนาทางเพศรสจากจิต
 ใต้สำนึก. โองการแช่งน้ำและไทรภูมิพระร่วง ก็มีสัญลักษณ์จากจิตใต้สำนึกปรากฏอยู่.
 นอกจากนี้ยังมีวรรณคดีไทยอีกเป็นจำนวนมากไม่น้อยที่มีปัญหาค้างคางอยู่, แมวจะมีนักปราชญ์ทาง
 วรรณคดีพยายามตีความโดยวิเคราะห์รูปศัพท์, แต่ก็ยังไม่ไต่ผลเป็นที่น่าพอใจนัก. พฤติกรรม
 ของตัวละครในวรรณคดีไทยไม่น้อยที่เต็มไปด้วยลักษณะ ขวนสนเท่ห์ซึ่งน่าจะมีการวิเคราะห์วิจารณ์
 ตามหลักจิตวิทยาให้ลึกซึ้ง, อันจะทำให้เรามีความเข้าใจจินตนาการสร้างสรรค์ของกวีไทยได้
 คืบ. อย่างไรก็ตามลักษณะการวิจารณ์โดยใช้หลักจิตวิทยาทั่วไปมิใช่สิ่งที่จะกระทำได้ง่ายนัก,
 เพราะผู้วิจารณ์ควรมีความรู้ในหลักจิตวิทยาพอสมควร จึงจะทำการวิจารณ์ได้อย่างไม่ผิดพลาด.
 ในที่นี้ผู้เขียนจะไต่ผลลองนำหลักจิตวิทยาวิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีไทยที่มีชื่อเสียงเรื่อง
 หนึ่ง คือเรื่อง ขุนช้างขุนแผน. การวิจารณ์จะเน้นหนักไปในด้านพฤติกรรมของตัวละครโดยเฉพาะ
ขุนแผนและวันทอง. ลักษณะทางหลักจิตวิทยาซึ่งผู้เขียนพิจารณาเห็นว่าบัพเพทอยู่มากในวรรณ-
 คดีเรื่องนี้ คือ "ความก้าวร้าว" (Aggression) ซึ่งจะได้ถือเป็นแกนสำคัญของบทวิจารณ์นี้.
 วรรณคดีเรื่อง ขุนช้างขุนแผน นี้ อันที่จริงยังมีหลักจิตวิทยาแง่อื่น ๆ อีกมาก ซึ่งคงจะมีผู้สนใจ
 ทำการวิเคราะห์และวิจารณ์ต่อไป.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สกอต (Scott), เฟรเดริกสัน (Frederickson), ดอลลาร์ด (Dollard) มีความเห็นร่วมกันว่าความก้าวร้าวเป็นปฏิกิริยาที่สนองตอบความคับข้องใจ (Reaction to frustration) เพื่อเป็นการลดความเครียดภายในจิตใจ.¹ ส่วนฟรอยด์ (Sigmund Freud) สันนิษฐานว่า ความก้าวร้าวเกิดจากสัญชาตญาณมุงตาย (Death instinct). ถึงแม้ว่านักจิตวิทยาจะมีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องสาเหตุ แต่นักจิตวิทยาทั้งหลายก็มีความเห็นพ้องกันว่าพฤติกรรมก้าวร้าวนี้มีอยู่เป็นประจำในมนุษย์ทุกคน ไม่จำกัดเชื้อชาติ ศาสนา สมัย และวัย.

เบอร์โควิทซ์ (Berkowitz) นักจิตวิทยาซึ่งมีชื่อเสียงผู้หนึ่งในปัจจุบันอธิบายว่า ความก้าวร้าวเป็นอารมณ์ที่กระจัดกระจายแสดงออกมาเป็นความนึกคิด คำพูด หรือพฤติกรรม, มีลักษณะก้าวร้าว คุดัน โหกราย ป่าเถื่อน หรือวิปริต. การแสดงออกดังกล่าวมีจุดหมายสำคัญคือ พยายามที่จะทำลายหรือทำร้ายบางสิ่งบางอย่าง. ทั้งนี้อาจจะแสดงต่อสิ่งแวดล้อมทั่วไปทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต หรืออาจจะแสดงต่อตนเองก็ได้. พฤติกรรมที่ก้าวร้าวนี้บางครั้งก็หาสาเหตุอธิบายได้ เช่น สามีฆาตรกรเพราะความคับข้องใจอันเนื่องมาจากภรรยาไม่เชื่อ, แต่บางครั้งก็หาสาเหตุอธิบายได้ยาก, พอบางคนที่ถูกคว่ำขวามือเพียงสองสามครั้ง แต่บางคนใช้ไม้หรือหวายเขี่ยนอยางทารุณทั้งที่ถูกกระทำความผิดประเภทเดียวกัน. เราอาจจะสันนิษฐานได้ว่าพฤติกรรมก้าวร้าวเกิดจากความโกรธหรือความเกลียด, มักแสดงออกมาเป็นลำดับขั้นมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ สภาพแวดล้อมหรือฐานะทางสังคม และสิ่งเร้า (Stimulus). ความก้าวร้าวชนิดที่เห็นได้ชัดที่สุดและมีปรากฏในบุคคลทุกเพศทุกวัย, คือการแสดงอารมณ์โกรธ โมโหโทโส หรือฉุนเฉียว (Tantrum). บางคนมีแนวโน้มไปในทางมุ่งที่จะทำลายสิ่งของโดยเฉพาะสิ่งที่มีลักษณะสวยงาม (Vandalism). บางคนแสดงความก้าวร้าวอย่างป่าเถื่อน ประหลาด หรือวิปริต (Wanton destruction). บางคนแสดงความก้าวร้าวโดยมุ่งที่จะทำร้ายร่างกายผู้อื่นให้บาดเจ็บ (Physical injury). บุคคลบางพวกก็แสดงรุนแรงเกินไปจนถึงขั้นเป็นการฆาตกรรม (Murder). นอกจากนี้ก็มีบุคคลบางประเภทที่แสดงความก้าวร้าวโดยการทำลายหรือทำร้ายตนเอง (Self injury) ซึ่งบางครั้งก็รุนแรงจนถึงขั้นทำลายชีวิตตนเอง (Suicide) ด้วย.

¹ Leonard Berkowitz, Aggression (New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1962).

พฤติกรรมก้าวร้าวของพระพันวษาคำเนินไปตรงตามหลักจิตวิทยาด้วย คือมักจะแสดงความก้าวร้าวถึงขั้นทำลายชีวิตผู้อื่นเมื่อได้รับความคับข้องใจอย่างรุนแรง, เช่นสั่งประหารชีวิตขุนไกร เพราะขุนไกร เป็นต้นเหตุที่ทำให้พระองค์ไม่มีโอกาสลากระบือ; ทั้ง ๆ ที่ขุนไกรกระทำไป เพื่อป้องกันพระองค์ :

"ครานั้นพระองค์ผู้ทรงฤทธิ	กริ้วโกรธตะพิงเพลิงไหม้
คังลมกาลพานพิศซัดพระทัย	ไซพระสุรเสียดประเปรียงมา
เหมเหมคูดายขุนไกร	แทงกระบือน้อยใหญ่เสียดหนักหนา
แกลงแกงเลนกูเห็นอยู่ตอตา	จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย
เหวยเหวยเร่งเร็วเพชฌฆาต	พันให้หัวขาดไม่เลี้ยงโค
เสียดใส่ซาหยังขึ้นถางไว	รับสมบัติซาไทอย่าโคซา" ¹

และเมื่อวันทองตัดสินใจไม่ถูกว่าจะไปอยู่กับฝ่ายใด ความก้าวร้าวของพระพันวษา แสดงออกมาโดยรับสั่งให้ประหารชีวิตวันทอง :

"เร่งเร็วเหวยพระยายมราช	ไปพันฟาดเสียดไหม้เป็นผี
อกเอาขวานผาอย่าปราณี	อย่าให้มีโคหิตคิคคินกู
เอาใบทองรองไวให้หมากิน	ทุกคินจะอปริยกาเสียดู
พันให้หญิงชายทั้งหลายดู	สั่งเสร็จเสด็จสู่ปราสาทชัย" ²

พระเจ้าเชียงใหม่ ก็มีความก้าวร้าวอยู่ไม่น้อย เช่น แสดงอารมณ์ฉุนเฉียวอยู่เสมอ ดังคำบรรยายว่า : "ให้ขุนเคืองซัดใจตั้งไฟเผา"³ หรือ "โกรธร้าวกับไฟไหม้เวหา"⁴ นอกจากนี้ก็ยังแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวเมื่อถูกกระทบโดยความคับข้องใจ โดยแสดงการทำลาย

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 26.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 866.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 565.

หรือทำร้ายสิ่งที่ เป็นสาเหตุของความคับข้องใจให้เสียหาย, เช่น เมื่อทรงทราบว่าเจ้าเมือง เชียงทองมาเข้ากับไทย ก็สั่งทหารเตรียมจัดทัพเพื่อ : "ไปทำมันให้ยับอยู่กับที่" ¹ หรือเมื่อ เจ้าเมืองศรีสัตนาคนหุตยกนางสร้อยทองให้ฝ่ายไทย พระเจ้าเชียงใหม่ก็ทรงรับสั่งว่า : "จะ คู้เมืองล้านช้างให้จงได้ ไม่เอาไว้ให้เหลือสักเสนาหญา" ² ฯลฯ.

ทุกครั้งที่มีการเกณฑ์ กวีผู้แต่งเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มักจะบรรยายให้เห็นภาพพจน์ ของ นายหมวดหรือนายทหารผู้มีอำนาจ แสดงความก้าวร้าวต่อทหารที่ถูกเกณฑ์มาโดยการเขียน ตัวอย่างรุนแรง, เช่น : "มูลนายที่ตอนทองกาวยาว....นายหมวดหุดกนดั่งชวีบชวาว.... ผู้หมวดกวคชันรันโบยตี", ³ และ "บางที่ค้ำจางไล่ให้ไปทัพ". ⁴

พฤติกรรมก้าวร้าวเช่นนี้มักจะปรากฏอยู่เสมอในกรณีที่มีสงครามค้าย. ฝ่ายชนะยอม ทำร้ายฝ่ายแพ้งซึ่งช่วยตัวเองไม่ได้โดยง่าย, เช่น ในภาพพจน์ที่บรรยายเมื่อ ทหารเมือง เชียงใหม่ตีเมืองเชียงทอง :

"ครั้นถึงแวนแควนแดนเชียงทอง
ความกลัวตัวสิ้นตั้งที่ปลา
บางลมคว่ำลมหงายทะกายวิง
บ้านนอยบ้านใหญ่ไม่ตอคือ

ชาวบ้านกวนของไม้อรหัน
ก็แตกตื่นเข้าป่าพนาลี
พวกเชียงใหม่ไล่ยิงดงกลิ้งซี
บางหนีบางซ่อนควยกั่วตัว"⁵

นอกจากการแสดงความก้าวร้าวโดยการทำร้ายร่างกายดังกล่าวดังข้างต้น, ในบางครั้ง ผู้ชนะยังแสดงความก้าวร้าวออกมาโดยการทรมาณผู้อื่นให้ได้รับความลำบาก หรือทำร้ายจิตใจ ด้วยการกระทำที่ป่าเถื่อน เช่น ชมชื่น ฉุดคร่า ฯลฯ. ดังเช่นในคำรำพันของลาวเมื่อถูก ทหารไทยกวาดต้อนลงมารุงศรีอยุธยา :

- 1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 168.
- 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 565.
- 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 24.
- 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 169.
- 5 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

"ไอ้แสนวิตก ระหกระเหิน หายคอนยอนเย็น คุ่มเค็มเขารก บุกแฝกแหวก-
 คา หย่อมหญ้าากอกก เหนือไคลไหลตก ตะกรกตะกรำ กินข้าวกะเกลือ กินเหงื่อต่างน้ำ
 กินเซาตอสาวย กินงายตอคำ หยุกบางบ่ได้ บักไทยตีรำ นั่งเย็บวพันสุด มันดูมันคลำ
 ของหกตกคว่ำ ลากรำเข้าในรก มันหันมันก็ตี วิ่งหนีมันก็ชก ริมคูริมทาง ย่างย่างหยกหยก
 ขึ้นปลกลงปลก ออกจะแตกตายเอ๋ย"¹

พฤติกรรมก้าวร้าวที่น่าสนใจอีกกรณีหนึ่ง นอกเหนือไปจากตัวอย่างต่าง ๆ ที่โลกด้าว
 มาข้างต้น, คือพฤติกรรมของโจรผู้ร้ายซึ่งมีลักษณะประหลาด หรือวิปริตแฉงอยู่ด้วย. บรรดานัก-
 โทษรวมคูกของขุนแผนซึ่งมีทั้งหมดสามสิบหาคณลวนแต่มีพฤติกรรมก้าวร้าวที่ป่าเถื่อนหรือโหดร้าย
 และมีส่วนหนึ่งซึ่งต้องโทษเพราะแสดงความก้าวร้าวอย่างวิปริต, เช่น : "อายทุก" ต้องโทษ
 เพราะ "โทษปล้นให้รำระบำป่า ให้อุมารำร้อไปมือเดียว", "อายมี" ต้องโทษเพราะ "แทง
 ถูกอั้งกำลังเย็บว ปากเบี้ยวฉมหญาน้ำลายฟด", "ไอ้ปาน" ต้องโทษเพราะ "ถูกคอตาย
 กับยายรค เอาไฟจคจุดชนหลนรวงไป", และ "อายจัน" ต้องโทษเพราะ "ปลนตุนศรีวิชัยเอา
 ไม่เสียบกนแกจนตาย".²

ความก้าวร้าวของพระพันวษาก็ดี, พระเจ้าเชียงใหม่ นายหมวด ทหารเชียงใหม่
 ทหารไทย และพวกโจรทั้งหลายก็ดี, มิได้เป็นพฤติกรรมที่ชวนพิศวงเท่าใดนัก; เพราะเราอาจ
 จะพิจารณาได้แง่หนึ่งว่า เป็นความก้าวร้าวซึ่งเกิดขึ้นตามฐานะหน้าที่ สถานการณ์หรือสภาพแวด-
 ล้อม และอาชีพ, กล่าวคือ พระเจ้าแผ่นดินตัดสินประหารชีวิตราษฎรได้ เพราะทรงมีพระราช-
 อำนาจโดยชอบธรรมในสมัยนั้น, การที่พระองค์ปรารภจะยกกองทัพไปรุกรานบ้านเมืองอื่นก็
 เพราะทรงมีหน้าที่ที่จะต้องแผ่ขยายพระราชอำนาจและพระราชอาณาเขตให้กว้างขวาง. นาย
 หมวดหรือนายทหารก็เป็นผู้มีอำนาจ, ใช้อำนาจตามขอบเขตหน้าที่ของตนเพื่อกำเนนการให้บรรลุ

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 750.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 608.

เป้าหมาย. ทหารในยามสงครามทหารนั้นก็ เพราะเหตุการณและสถานการณ์บังคับให้จำเป็นต้องกระทำเช่นนั้น. ส่วนพวกโจรก็อาจจะพิจารณาได้ว่า ที่แสดงพฤติกรรมโหดร้าย ป่าเถื่อน หรือ วิปริต เพราะมีความโน้มเอียงไปในทางที่จะกระทำคามชั่วคดียุในกมลสันดาน, หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจจะสันนิษฐานได้ว่า แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวเพราะอาชีพบังคับ.

แต่มีพฤติกรรมก้าวร้าวจำนวนไม่น้อยในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่อาจจะสันนิษฐานได้ว่า มิได้เกิดขึ้นเพราะความจำเป็นดังกล่าวข้างตน. ตัวละครทั่วไปไม่ว่าจะเป็นเด็ก หนุ่ม สาว หรือแก่เฒ่า มักจะแสดงพฤติกรรมที่ก้าวร้าวอยู่เสมอ, เช่น สำหรับผู้ที่อยู่ในวัยเด็ก : ขุนแผน ขุนช้าง นางพิม และบริวารของแต่ละฝ่ายเล่นรวมกันแล้วก็ก่อเรื่องวิวาทชกต่อยกันจนร่างกายบาดเจ็บ, แสดงวาทะจัตที่แสดงความก้าวร้าวนี้คงจะมีปรากฏในจิตใจของมนุษย์ตั้งแต่เยาว์, ดังคำบรรยายว่า :

"อายเด็ก ๆ กราวเกรียวมัดเคี้ยวใจ
พอทันพวกพลายแฉวแล้วเลยลาม
จุมูกครากปากแตกจนเลือดไหล
เรียกหาพ่อแม่อยู่แฉงจัน

พวกขุนช้างรุกไล่ไม่เข็ดขาม
ถอยทีถอยปามเข้าตีกัน
บ้างก็วิ่งร้องไห้ไปตัวสิ้น
จนผู้ใหญ่ชวนกันมาห้ามไว้"

สำหรับผู้ที่อยู่ในวัยหนุ่ม : พลายงาม ผู้อาสาสู้ศึกตั้งแต่อายุได้เพียงสิบห้าปี มีคำบรรยายแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวไม่น้อยไปกว่าผู้อื่น. ในบางครั้งอาการฉุนเฉียวหรือโมโหโทโสของพลายงามมีมากจนทำร้ายผู้ที่เป็นสาเหตุของความคับข้องใจ เช่น เมื่อสร้อยฟ้าทะเลาะกับศรีมาลา พลายงามเข้าขวางศรีมาลา จึงเขียนตีสร้อยฟ้าอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นการแสดงโทสะ - จริตอันควบคุมไม่ได้; แม้แต่ศรีมาลาที่ยังตกใจในพฤติกรรมดังกล่าว :

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2507), หน้า 12.

.....
ขั้วขั้วขั้วขั้วขั้วขั้ว
สร้อยฟ้ากลัวเก็บที่วังหน้า
ศรีมาลาส่งสารกลิ่นแคน
หมอมั่นกระไรเป็นริ้วเรียว

ฉวยกระชากไม้ไผ่ไล่ตีมา
ลายกระทั้งทั่วตัวตลอดมา
ประทานโทษเมียรำแค้นครั้งเดียว
วังแลนเขายุกุศุมไม่เหนียว
สร้อยฟ้าหลบแล้วเข้าเรือนใน" 1

ต่อมาเมื่อพลายงามหลงสร้อยฟ้า ศรีมาลาก็กลายเป็นผู้รองรับอารมณ์อันก้าวร้าวของ
พลายงามแทน, พลายชุมพลน้องชายของพลายงามก็พลอยถูกเขียนด้วย :

.....
ที่ถูกศรีมาลาก็กลายหน

พระไวยไล่หวมมาจนย่อยยับ
ถูกชุมพลน้องชายก็หลายขั้ว" 2

สำหรับผู้ที่อยู่ใน วัยสาว : วันทอง สายทอง ลาวทอง มักจะมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวอยู่
บ่อย ๆ, เช่น แสดงอารมณ์ฉุนเฉียวหรือวิวาทขบถกันเพราะความหึง. มีบทบาทของตัวละคร
ฝ่ายหญิงที่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวรุนแรงกว่าหญิงอื่นด้วย, เช่น นางบัวคลี่ ภรรยาชาวป่าของ
ขุนแผน ลอบวางยาพิษเพื่อฆ่าขุนแผนตามคำยุยงของมိคา, นางสร้อยฟ้า เมื่อถูกเนรเทศกลับ
ไปเมืองเชียงใหม่แล้วก็ยังคงสนับสนุนให้เถรชวาคเดินทางกลับมาฆ่าพลายชุมพลเสีย. สำหรับ
ผู้ที่อยู่ใน วัยชรา : นางเทพทอง นางทองประศรี และนางศรีประจันซึ่งมีสังขารร่วงโรยแล้ว
ค่อนข้างจะมีพฤติกรรมก้าวร้าวอยู่ไม่น้อย, โดยแสดงคอบาว, ตอเด็กทั่วไป, หรือแม้กระทั่งต่อ
ลูกของตนเอง. ความก้าวร้าวของแม่ที่แสดงต่อลูกมีปรากฏอย่างชัดเจนและบ่อยที่สุด. ใน
ตอนที่วันทองซัดหินไม่ยอมแต่งงานกับขุนช้าง, ศรีประจัน ทั้งตี ทั้งหยิก ทงหวด บางครั้งถึงกับ
มัดมือโยงแล้วเขียน, เช่น :

1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 919.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 937.

- "ศรีประจัน เตนหรับจับไม้แร่
 คอนขอกเจรจาวาชุกชน
 ที่ต้องวันทองรองกรีกกรีก
 ตะแคงพลิกหยิกซ้ำไ้หน้าใจ
 วันทองไม่รองขอโทษตัว
 อายขุนช้างณคณกเค คาแมว
 ศรีประจันหยิกเอาที่ฝีปาก
 เขาเป็นเศรษฐีมั่งมีครัน
 ลั่นกระดางคางแข็งแกลงวาชาน
 ไ้ขุนช้างไว้เหมือนชุมทอง
- "ฝ่ายยายศรีประจันผู้มารดา
 นางพิศศัใจไปขอมนุง
- "ตะแกฟ้งดูกยาวาประชด
 คู่อพิมวาไ้ชางไม่เกรง

 มัดมือย้อโยงขึ้นหลังคา
- โคทรแม่มึงก็ตีหนีไป
 ขึ้นบนหอปลั่งงันไป
 เนนนี่คลงสี่ข้างนางไ้ใหญ่
 แกหวคพายควยไม่จนเป็นแนว
 ตัวตายก็จะตายตามฉวีแก้ว
 เชื้อแถวหัวเกล้ายังไม่เลี้ยงกัน
 อี้ว้ายากมึงจะลายตลอดสัน
 เขาจะตบเอาพันมึงออกกอง
 หยาบซาสามานย้อจองทอง
 ร้องไปตีไปไ้หลังฟ้ง" ¹
- ไ้ลูกยานุงสาวหมสาวปลัน
 แก่คี่ณลุงเขาที่หลังคังสนัน" ²
- มันเหลือออกคอกเขมนขึ้นเตนเหียง
 แกววยไม่ปายเป้งลงหลายที่

 เอาไม่ตีกลมระคมไป" ³

เถรชวาค ซึ่งมีอายุเกาสิบปีเศษ ก็ยังคงมีอารมณ์ก้าวร้าวและแสดงพฤติกรรมก้าว-
 ราว, เช่น เมื่อหนีกลับไปเชียงใหม่แล้วระลึกถึงความเค็ม :

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 244 - 5.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 265.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 267.

“เหลือบแลเห็นแฉดหน้าผากยิบ
ขุนโกรธขึ้นพลันในทันที
จะลงไปกรุงศรีอยุธยา
ผูกจากเตียงเหวี่ยงหมอนปล้น

รอยเมื่อชุมพลจับสับควยกระบี่
มิ่งทีละจะเล่นให้เห็นกัน
จับมันเช่นฆ่าให้อาสน์
งกกันเข้าไปในกุฎี”¹

พระภิกษุ ตามความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนชาวไทย คือผู้ที่สรวมทั้งกาย วาจา และใจ, ในขุนช้างขุนแผน พระภิกษุเช่น เจาอาวาสก็มีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวและแสดง ความก้าวร้าวด้วยการทำร้ายร่างกายบุคคลอื่นอยู่บ้าง, เช่น เมื่อสายทองไปหาพลายแก้วที่วัด สมภารรู้เรื่องเข้าก็โกรธ :

“สมภารไต่พึงเถรไทยว่า
ลูกควยไม่เท่ากางงัน
เถรแกวสายทองทั้งสองคน
แกวคควยไม่เท่าวิ่งตะโพง

ขบเหงือกเหลืออกตาโกรธตัวสั้น
ถลันรับมาเปิดประตูโกรง
จวนจนเข้าไปแอบอยู่ข้างโอง
อายตายโหงอี่ตายหาคาเกนเกน

.....
ทุคอายเถรหน้าหมาสี่กายี่
นังลงตำหมากทิ้งสากคา

.....
โสโครกกุฎีกุกหนักหนา
คำพลางควาจนสาใจ”²

เมื่อศรีประจันไปนิมนต์สมภารวัดแคะเนื่องในงานแต่งงานระหว่างพลายแก้วกับนางพิม, สมภารกล่าวถึงพฤติกรรมของตนเองซึ่งถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้ง, จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมนั้นมีลักษณะ ก้าวร้าวแฝงอยู่ เช่น :

“สมภารไต่พึงก็ตอบไป
เมื่อปีกลายกูไต่เห็นมันมา

มันมีนิ้วไต่แล้วหรือหา
ยังอาบน้ำแกวตาแดงแดง

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 1055.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

ผูกจับบึงเพ็ญว้างอยู่ในวัด
กูเอาไม่ทางงามไลตามแหง

มันหักศักคนไม่ไต่ยื้อแยง
เกลียดคนำหนาคาแซงอยู่ทุกวัน" ¹

ขุนช้าง ตามปรกติมีบุคลิกลักษณะภายนอกอ่อนแอ ซลาด ไม่สู้คน, แต่ลึกลงไปภายในจิตใจขุนช้างก็เหมือนกับบุคคลอื่นอยู่ข้างในแง่ที่มีความก้าวร้าวแฝงอยู่ในจิตใจและแสดงออกมาเมื่อโอกาสหรือสถานการณ์อำนวยให้, เช่น เมื่อพลายงามเติบโต มีรูปพรรณคล้ายขุนแผนมาก; ขุนช้างจึงมีความปรารถนาชานิค : "ทุกราคีตรีภักตราจะซาพัน" ² และเมื่อได้โอกาสขุนช้างก็แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างรุนแรง เช่น :

"เห็นลัษณ์ที่สังข์ชัคเขมร
ปะตะชะตำวางเขากกลางพุง

สะบักเบนเบือนเบี่ยงลงเสียงผดุง
ถึบกระทุงตองทุบเสียงอุบโอบ

.....
ขุนช้าง เห็นว่าทับจับตัมแตก
แลวกลิ้งซอนซอนทับให้ลัษณ์กาย

.....
เอาคาแปกุ่นกลบให้ศพหาย
ทำลอยชายชมปากกลับมาเรือน" ³

ตัวอย่างพฤติกรรมก้าวร้าวที่ไดยกมาทั้งสั้นนี้ เป็นพฤติกรรมของบุคคลที่มีร่างกายทั้งแข็งแรงและไม่แข็งแรง. เกรซวาคซึ่งมีอายุเก่าดึบปีเศษหรือนางทองประศรีและศรีประจันในวัยชรา น่าจะมีพฤติกรรมก้าวร้าวลดน้อยลง แต่ก็มีไคเป็นเช่นนั้น. บุหญิงสาวเช่นสร้อยฟ้าศรีมาลา บัวคลี ซึ่งมีรูปร่างอรชรอ่อนแอนไบน่าจะมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวก็ดึบปีพฤติกรรมก้าวร้าว. เด็ก ๆ ซึ่งมีร่างกายเต็มโตยังไม่เต็มทีเล่นชกตอยกันอย่างรุนแรง. ขุนช้างซึ่งมีรูปร่างอ้วน เทอะทะ ก็มีจิตใจก้าวร้าวถึงขนาดทำร้ายเด็กอายุแปดปีเช่นพลายงาม. สาเหตุของพฤติกรรมก้าวร้าวเหล่านี้อาจจะสันนิษฐานไคเงหนึ่งว่า เป็นการแสดงปฏิกิริยาสนองตอบความคับข้องใจเคทีไบนางกรณีความก้าวร้าวนี้รุนแรงกว่าปรกติหรือแสดงหลยครั้งพรว้าเพร่จนกลาย

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร . ศิลปายรรณาการ, 2507), หน้า 159.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 513.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 514.

เป็นบุคลิกลักษณะประจำตัวนั้น, นักมานุษยวิทยาและนักจิตวิทยาให้เหตุผลเป็นที่น่าเชื่อถือไว้ว่า การเลี้ยงดูในวัยเด็ก ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มสาว มีส่วนช่วยก่อสร้างบุคลิกลักษณะ หรือนิสัยประจำตัวของบุคคลหนึ่ง ๆ ควบ. วัฒนธรรมประจำท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ก็มีผลช่วยสร้าง เสริมพัฒนาการทางด้านอารมณ์ให้แก่บุคคลหนึ่ง ๆ ใดเช่นเดียวกัน.

มากาเรต มีค (Margaret Mead) นักมานุษยวิทยาซึ่งมีชื่อเสียงผู้หนึ่งในปัจจุบัน ได้อธิบายเหตุผลดังกล่าวไว้ในหนังสือชื่อ Sex and Temperament อย่างละเอียด. ตอนที่ศึกษาความสนใจเป็นอย่างยิ่งคือ เธอกล่าวถึงชาวพื้นเมืองซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของ เกาะนิวกีนี. บริเวณนั้นเป็นท้องที่ที่เต็มไปด้วยภูเขา ที่ราบ ทะเลสาบ และแม่น้ำ. ที่นั้นมีชาวพื้นเมืองเผ่าต่าง ๆ อาศัยอยู่อย่างเป็นอิสระต่อกัน, มีวัฒนธรรมแตกต่างกันสืบเนื่องกันมาเป็น เวลานานทั้ง ๆ ที่หมู่บ้านของแต่ละเผ่าตั้งอยู่ไม่ห่างกันเท่าใดนัก. หมู่บ้านแรกที่เธอกล่าวถึง คือหมู่บ้านของชนเผ่าอาราเพช (Arapesh) ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณภูเขา. บ้านเรือนส่วนใหญ่ ก่อสร้างอยู่บนหน้าผาอันสูงชันซึ่งแลเห็นทั่วทิศอันสวยงาม. เธอพบว่าชาวพื้นเมืองเผ่านี้มีพัฒนาการทางสังคมอยู่ในระดับสูงเมื่อเทียบกับเผ่าอื่น ๆ. ทุกครอบครัวเป็นมิตรที่ติดต่อกัน, ทางการค้าสมาคมควยความรักและเสียสละ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แม่ต่างฝ่ายจะมีฐานะไม่สูงจะ คี้นัก. บรรยากาศในหมู่บ้านนี้สงบสันติ, มีการดำเนินชีวิตไปอย่างเรียบง่าย ๆ ไม่โลดโผน. ผู้หญิงและเด็กสามารถอยู่กันตามลำพังได้โดยไม่ต้องเกรงกลัวต่อกันทรายใจ ๆ. อุดมคติของ ชาวพื้นเมืองเผ่านี้ก็คือ เขาพิจารณาเห็นว่าโลกเปรียบเสมือนสวนดอกไม้ที่จะต้องมี การเลี้ยงดู อย่างเอาใจใส่เพื่อให้เจริญเติบโตอย่างสมบูรณ์. นอกเหนือไปจากการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเขาเอาใจใส่ตามธรรมชาติแล้ว, ทารกในหมู่บ้านนี้ได้รับการเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอมและเอาใจใส่เช่นกัน. เขาก็อวพอและแม่มีส่วนเป็นเจ้าของชีวิตและวิญญาณของลูกเท่า ๆ กัน. ขณะที่แม่กำลังให้กำเนิดลูก พ่อจะต้องนอนอยู่ข้าง ๆ แสดงอาการคลอเคลื่นเดียวกับแม่, และ ตลอดระยะเวลาที่ลูกอยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่ ทั้งพ่อและแม่จะมีหน้าที่ให้ความรักและเอาใจใส่ต่อลูกเท่าเทียมกัน. ในวัยทารกจะถูกได้รับการอุ้มชูอย่างใกล้ชิด, หากมีความจำเป็นที่จะอุ้มอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ ทารกก็จะอยู่ในสถานะที่อบอุ่นอนนุซึ่งมีสภาพเหมือนกับได้รับการโอบอุ้มอยู่ตลอดเวลา. และเมื่อเติบโตจนเริ่มเดินได้ ผู้ใหญ่ก็ยังคงเฝ้าดูอย่างระมัดระวังที่สุด

เพื่อป้องกันมิให้มีอุบัติเหตุเกิดขึ้น. เด็กหญิงเฝ้าอารา เพชจะรับหมั้นตั้งแต่อายุเจ็ดถึงแปดปี กับเด็กชายที่มีอายุมากกว่าประมาณหกปี. เด็กหญิงจะต้องไปอยู่กับครอบครัวของสามีในอนาคตตั้งแต่วัยหมั้น. เด็กหนุ่มจะมีหน้าที่ดูแลภรรยาในอนาคตของเขาโดยทำการพิทักษ์ปกป้องคุ้มครองอย่างเต็มที่. ระหว่างนั้นเด็กหญิงจะคอย ๆ ทำความรู้จัก สนทนสนม คุณเคยกับครอบครัวและสามีในอนาคตของตน. เมื่อถึงวันแต่งงานเด็กหญิงก็สามารถเข้าสู่พิธีแต่งงานได้โดยปราศจากความหวาดกลัว และมีความสนิทสนมและรักชอบพอกับครอบครัวของสามี เสมือนกับเป็นครอบครัวของตนเอง. ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่ดำเนินไปอย่างสงบสุข เพราะมีความคุ้นเคยประดุจเป็นครอบครัวเดียวกันมาตั้งแต่เยาว์วัย. ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลสืบเนื่องไปยังลูก ๆ ด้วย, ลูกได้รับการเลี้ยงดูอย่างเอาใจใส่เพราะพ่อแม่มีความรักใคร่กลมเกลียว และเสียสละซึ่งกันและกัน. วัฒนธรรมดังกล่าวนี้สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน, ช่วยเสริมสร้างให้หมู่บ้านนี้มีบรรยากาศอันสงบสุข, มีพัฒนาการทางอารมณและสังคมเหนือชาวเผ่าอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง.

ห่างจากหมู่บ้านอาราเพชเพียงสี่สิบลีไมล์ มีหมู่บ้านของชาวเผ่ามันดุกูเมอร์ (Mundugumor) ซึ่งตั้งอยู่สองฟากฝั่งของแม่น้ำยวต (Yuat) อันมีกระแสน้ำเชี่ยวกราก, เป็นสัญลักษณ์แทนสภาพอารมณ์ บุคลิกลักษณะ และสังคมอันแตกต่างจากหมู่บ้านอาราเพชอย่างมากมายจนแทบไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้. ชาวเผ่ามันดุกูเมอร์ทั้งหญิงและชายมีบุคลิกลักษณะแข็งกระด้าง คุกั้น, มักจะก่อการทะเลาะวิวาทและทำร้ายร่างกายซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา, และนอกจากจะล่าตัวมนุษย์เผ่าอื่นมากินเป็นอาหารแล้วยังกินชาวเผ่าเดียวกันบ่อย ๆ ด้วย. บรรยากาศของความเกลียดชัง ความกลัวและความร้ายกาจกระหายเลือดครอบคลุมนอยู่ทั่วหมู่บ้านนี้. สภาพที่แตกต่างกันดังกล่าวนี้ มากาเร็ต มีค เชื่อว่ามีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการเลี้ยงดูในวัยทารก. เธอจึงเริ่มสังเกตจนคนพบว่า ทัศนคติของชาวเผ่ามันดุกูเมอร์เป็นสาเหตุสำคัญที่ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพของเขาให้มีลักษณะดังกล่าว. หญิงชาวเผ่านี้ไม่ต้องการมีลูก เพราะถือว่าลูกเป็นลูกอืดให้เกิดความเจ็บปวดและนำความลำบากยุ่งยากมาให้ตน จึงเกลียดชังลูกตั้งแต่แรกเกิด. ทารกได้รับการเลี้ยงดูด้วยอาการกระด้างชาเย็น, ไม่มีการแสดงความรักหรือการถายทอดความอบอุ่นให้แก่เด็กทั้งร่างกายและจิตใจ. เมื่อทารกยังเดินไม่ได้ บิดามารดาจะใส่ไว้ในตะกร้าซึ่งมีลักษณะหยาบและแข็ง. ขณะที่คุณคิมแน่นมาจากทรวงอกของมารดาก็มักจะอยู่ในอริยาบถที่ไม่สบาย. ตลอดระยะ

เวลาที่เติบโตจนกระทั่งรู้ความไค้พึ่งแต่คำพูดที่กระโชกโศกยากหรือคำคำอย่างหยาบคายรวม
 ทั้งถูกหุ้บตบตีอย่างทารุณ. สภาพการเลี้ยงดูและสภาพแวดล้อมทางสังคมซึ่งทารกได้รับและไค้
 พบเห็นตั้งแต่ในวัยเด็กสร้างเสริมให้เด็กมีความรู้สึกเกลียดและกลัวโลก, และคอย ๆ เรียนรู้
 ว่าตนจะต้องปรับตัวเองอย่างไรจึงจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ไค้โดยปลอดภัย. เด็กแข็งแรงเพา
 นั้นที่มีชีวิตรอดมาจนเติบโตเป็นหนุ่มสาวไค้. สถาบันครอบครัวไม่สุ้จะมีความหมายนักในสังคม
 ของชนเผ่านี้, ลูกอาจจะทำตัวเป็นคู่แข่งของพ่อ เพื่อชิงผู้หญิงคนเดียวกันถึงกับทำลายชีวิตของกัน
 และกัน. ผู้หญิงเผ่านี้ก็มีบุคลิกลักษณะก้าวร้าวดุกันเหมือนผู้ชาย, มักจะต่อสู้กันควยกำลังเพื่อชิง
 ตัวผู้ชายคนเดียวกัน. ระหว่างสามีภรรยาไค้มีการทะเลาะวิวาทถึงขั้นใช้กำลังอย่างรุนแรงควย
 แม่จะมีลูกควยกันแล้วไค้ตาม.

การเลี้ยงดูและสภาพแวดล้อมในวัยเด็กซึ่งมีส่วนช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพและพัฒนา
 การทางอารมณ์และสังคมไค้กล่าวมาแล้วโดยละเอียดนี้ อาจจะนำมาเปรียบเทียบกับลักษณะ
 ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนไค้เป็นบางราย, เช่น ขุนแผนและวันทองซึ่งมีแม่ที่เห็นไค้ชัดว่า
 ชอบใช้อารมณ์รุนแรงดุคาหรือใช้กำลังตบตีหรือเขียน, อาจสันนิษฐานไค้ว่า ในวัยเด็กขุนแผน
 และวันทองก็คงจะไค้รับการเลี้ยงดูในลักษณะดังกล่าว. ประสบการณ์ในวัยเด็กก็อาจจะสร้าง
 เสริมบุคคลให้ให้มีบุคลิกลักษณะก้าวร้าวยิ่งขึ้น เช่น ขุนแผนในวัยเด็กต้องหนีราชภัย ผจญกับความ
 ลำบากนานาประการทำให้จิตใจไค้รับความกดดันจนมีความปรารถนาที่จะแสดงความก้าวร้าวดุกัน
 แก่ผู้อื่นบางเมื่อตนมีโอกาศหรืออยู่ในฐานะที่จะกระทำเช่นนั้นไค้, พลายงามซึ่งถูกขุนช้างทุบตีในวัย
 เด็กก็อาจจะมีความกดดันภายในจิตใจและทุบตีผู้อื่น เช่น สร้อยฟ้า ศรีมาดา พลายชุมพล และขุนช้าง
 เป็นการตอบแทนเมื่อตนเติบโตขึ้น.

นอกเหนือไปจากความคับข้องใจและประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดความกดดันภายในจิตใจที่
 ไค้รับตั้งแต่เยาว์วัยแล้ว, นักจิตวิทยาไค้ได้สันนิษฐานสาเหตุของความก้าวร้าวไค้ก็อย่างหนึ่งคือ
 จากความต้องการของจิตใจโดยตรง. ในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีพฤติกรรมก้าวร้าวอยู่หลายตอนที่
 สังเกตไค้ว่า มีไค้เกิดจากความคับข้องใจและไมอาจจะสันนิษฐานไค้ว่าเป็นเพราะความกดดัน
 ภายในจิตใจที่ไค้รับในวัยเด็ก, เช่น ในตอนที่พระพันวษาพอพระทัยที่จะเสด็จประพาศป่าเพื่อลา
 สัตว์ :

"อีกห้าวันก็จะออกไปแรมไพร

ลอมโลมหิงสาเกล้าหาญ"¹

ภาพพจน์ที่บรรยายการล่าสัตว์แสดงให้เห็นความโหดร้ายในจิตใจของมนุษย์ที่มุ่งทำ
รายสัตว์ เช่น

"โหรงก่องสนั่นพมไพร

จุกไฟเผาพงเป็นวงมา

ควันคลุมกลุ่มกระหลบไป

เปลวไฟโพลงพลามลามา

ไม้ไหลโหมยับอริญา

งูเห่าเต่าฝักก็บรรลัย

เนื้อเปื้อนเลือดสางวางทราย

หมี่หมูหมูกระต่ายไม่อยู่ได้

ลิงคางโลดโผนโจนจากไม้

นกหกตกใจไปทิ้งคง

กระปือเถื่อนใหญ่นอนบร่อยพัน

หวาดหัววิ่งกระเจิงกระเจิงหลง

ตกใจควยไฟนั้นไหมพง

เสียงคนโหส่งก็ตรงมา

บางแห่งหงายลงเชิงเบ็งปัด

อายเพื่อนกันรันชีวิตขึ้นมาหน้า

เสียงเซากระทบกันสนั่นป่า

ป่วนปั่นเป็นบ้าละลานใจ"²

พฤติกรรมก้าวร้าวชนิดทรมาณสัตว์ด้วยการเขาป่าล่าสัตว์นี้ พิจารณาได้แง่หนึ่งว่ามี
สภาพเช่นเดียวกับจิตใจของคนที่ชอบยิงนกตกปลา, ชอบเล่นหรือดูกีฬาชกมวย มวยปล้ำหรือ
รักบี้ฟุตบอลเป็นชีวิตจิตใจ, บางคนก็ชอบดูกีฬาสู่วิวกระทิง ชนไก่ หรือปลากัด ฯลฯ.

สภาพจิตที่มีความโน้มเอียงไปในทางชอบความร้ายกระหายเลือดนี้ ถ้าพิจารณาให้
ถ่องแท้งจะพบว่ามีได้เกิดจากความคับข้องใจหรือความกดดันภายในจิตใจที่ได้รับในวัยเด็กอย่าง
เดียว. สงครามในบางกรณีก็มีลักษณะเช่นเดียวกันนี้ คือมีได้เกิดจากสาเหตุดังกล่าว. แต่
ความคับข้องใจอาจจะเป็นเครื่องเร้า (stimulus) สิ่งที่ชอบอยู่ภายในจิตใจมนุษย์ให้
แสดงออกมาได้ทางอื่นโดยใช่ความคับข้องใจเป็นข้ออ้างหรือข้อบังหน้า. มีผู้สงสัยกันมากกว่า
สิ่งที่ชอบอยู่ภายในจิตใจมนุษย์นี้คือสิ่งใด. ระหว่างสงครามโลก ไอน์สไตน์ (Einstein)
เขียนจดหมายไปถามฟรอยด์ (Freud) นักจิตวิทยาซึ่งกำลังมีชื่อเสียงอยู่ในขณะนั้นว่าสงคราม

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 16.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

เกิดขึ้นได้อย่างไร. ฟรอยด์ให้คำตอบว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับแรงขับคตินี้ มุ่งจะทำร้ายหรือทำลาย (Being born with a drive to injure or to destroy). พฤติกรรมก้าวร้าวจึงเกิดขึ้นจากแรงขับคตินี้. แรงขับคตินี้ดังกล่าวนั้นจะลดลงเมื่อใดปลดปล่อยพลังออกมาภายนอกโดยที่สติสัมปชัญญะไม้อาจจะควบคุมไว้ได้. ด้วยลักษณะพิเศษดังกล่าวนี้องฟรอยด์จึงเรียกแรงขับคตินี้ว่าเป็นสัญชาตญาณ (Instincts). สัญชาตญาณนี้มีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ มุ่งที่จะทำลายหรือทำร้ายทุกสิ่งทุกอย่างให้กลับคืนไปสู่สภาพของการเป็นอนินทรีย์. ฟรอยด์จึงให้ชื่อว่า "สัญชาตญาณมุ่งตาย" (Death instinct). ในทางตรงกันข้ามมนุษย์ก็มีสัญชาตญาณอีกชนิดหนึ่งที่พยายามต่อสู้กับสัญชาตญาณแรก คือพยายามดำเนินการทุกวิถีทางที่จะดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งฟรอยด์ให้ชื่อว่า "สัญชาตญาณมุ่งเป็น" (Life instinct). สัญชาตญาณมุ่งเป็นนี้ส่วนหนึ่งแสดงออกมาเป็นความต้องการทางเพศ (Sexual need), ส่วนสัญชาตญาณมุ่งตายเป็นส่วนหนึ่งทำให้เกิดความเครียด (Tension) ในการดำรงชีวิต. สัญชาตญาณทั้งสองจะต่อสู้กันอยู่ตลอดเวลาที่ดำรงชีวิตอยู่ ซึ่งสัญชาตญาณมุ่งเป็นจะเป็นฝ่ายชนะก่อนเป็นส่วนมาก, แต่สัญชาตญาณมุ่งตายจะเป็นฝ่ายชนะในท้ายที่สุด. การที่ทั้งสองฝ่ายต่อสู้กันนี้ก่อให้เกิดพฤติกรรมก้าวร้าว คือมนุษย์พยายามเบี่ยงเบนสัญชาตญาณมุ่งตายให้พ้นจากตนเองโดยการกระทำกับสิ่งอื่นหรือบุคคลอื่น. ควยเหตุนี้เองเราจึงเห็นโคชคอบูเสมอว่า ทุกคนมีความพยายามหรือกระตือรือร้นที่จะทำลายสิ่งที่มีชีวิต. ความพยายามนี้ก่อตัวขึ้นอย่างช้า ๆ ดังที่เราจะสังเกตได้จากความโหดร้าย ชุนเฉียวหรือโมโหโทโสในชีวิตประจำวัน. สงครามโลกก็เป็นสิ่งที่เกิดจากการเบี่ยงเบนสัญชาตญาณซึ่งมุ่งจะทำลายตนเอง (Self-destructive tendency) ออกไปสู่ภายนอกร่างกายด้วยการกระทำกับบุคคลอื่น. ฟรอยด์กล่าวไว้ว่าทุกคนมีความปรารถนาความตาย (Death-wishes) แฝงอยู่ในจิตใจ หรือมีความปรารถนาที่จะฆ่า (Murderous wishes) ด้วยกันทั้งนั้น. ขณะเดียวกันมนุษย์ก็มีหลักแห่งความพึงพอใจ (Pleasure principle) เพื่อคอยรับใช้สัญชาตญาณมุ่งตาย, ซึ่งตามปกติทำกับตนเองเปลี่ยนเป็นทำกับบุคคลอื่นหรือแปรรูปให้เป็นอันตรายน้อยลง. การรวมรัก (Sexual act) ก็เป็นการแปรรูปสัญชาตญาณมุ่งตายให้ม็อันตรายน้อยลง. หลักแห่งความพึงพอใจดังกล่าวเมื่อทำหน้าที่ของตนแล้วก็จะเป็นการลดความ-

¹ Sigmund Freud, Why War? Letter to Professor Einstein,

เครียดภายในจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้, แสดงว่าหลักแห่งความพึงพอใจนี้เป็นเครื่องมือของสัญชาตญาณเป็นอย่างแท้จริง. ¹ ข้อสันนิษฐานของฟรอยด์นี้ว่ามีส่วนถูกต้องอยู่ไม่น้อย. ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนก็มีพฤติกรรมกาวราวอยู่หลายตอนซึ่งเห็นได้ชัดว่ามีการเบี่ยงเบนสัญชาตญาณตายโดยหลักแห่งความพึงพอใจ, ทำให้พฤติกรรมที่แสดงออกมามีความกาวราวลดน้อยลง, หรือมีอาการขั้นแรกเข้ามาในการแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ, เป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การแสดงความกาวราวเป็นกระบวนการที่ช่วยลดความเครียดภายในจิตใจอย่างแท้จริง. ดังเช่นเมื่อนายจันทร์ปล้นบ้านขุนศรีวิชัยก็มีบทบาทที่แสดงให้เห็นว่าพวกโจรสมาบใจที่ใดแสดงความกาวราวออกมา, เป็นต้นว่าบังคับนางเทพทองและขุนช้างรำปรบไถ่สวนพวกโจรเป็นผู้ทำเสียงดนตรี :

"เสยอแม่ลูกลูกขึ้นรำ	นั่งอยู่จะตำให้ทับหมวด
มีเชือกคล้องคุณเล่นสักรวด	เอาตามดอกออกหวดมิงรำไป
เจ้าขุนช้างกับนางเทพทอง	ว่าไม่มีปีกลองรำไม่ได้
อายขโมยทั้งกองรองฮาโฮ	บางปากไล่เป็นปีต้อยแตะ
ขุนช้างกับนางเทพทองรำ	โจงจะกะโจงครำทำแยงแย
อายขโมยราชูยกักถูกแห	คือแม่ยังเลวเอาแข็งไป
เทพทองกลัวนักยักษ์มีมุม	โจงจะกะโจงक्रमหาหยุดไม่
ตะคิงเหนงคิงโทนงกะโพงใส่	ยักษ์ไหลไหลกนวนตามโทน
นมยานโยนพิศคุณคุดูเหนง	ซัดแขนโก่งแกงเหมือนเพลงโชน
ขุนช้างไม่นั่งตะลึงทโมน	โลกโชนกลอกกลับขึ้นจับลอย" ²

พฤติกรรมขั้นต่อไปของพวกโจรสามารถวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาของฟรอยด์ได้เป็นอย่างดี เพราะ

¹ Sigmund Freud, Beyond the Pleasure Principle (New York: Bantam, 1959).

² ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 39.

ส่วนปลายแก้วทอบนางพิมว่า :

"ชะกระไรใจคอแม่พิมเอ๋ย

จะตองให้พี่วชไปจนตาย

จะละเลยทิ้งพี่เสียง่ายง่าย

ควยไม่หมายมีอื่นแล้วสืบไป"¹

หากนำหลักจิตวิทยาของฟรอยด์มาวิเคราะห์ความแตกต่างนี้ ผลก็ย่อมจะปรากฏว่าสัญชาตญาณมุ่งตายของนางพิมมีพลังสูงกว่าสัญชาตญาณมุ่งเป็น. นางพิมจึงคิดจะทำร้ายหรือทำลายชีวิตตนเอง เพื่อให้ความมีชีวิตสูญสลายไป. ส่วนปลายแก้วนั้นมีสัญชาตญาณมุ่งเป็นที่มีพลังสูงกว่าสัญชาตญาณมุ่งตาย ปลายแก้วจึงไม่คิดที่จะทำร้ายตนเอง. อยางไรก็ตามสัญชาตญาณมุ่งตายของปลายแก้วก็ยังคงมีอิทธิพลต่อจิตใจอยู่ไม่น้อย, ปลายแก้วจึงมักจะกล่าวถึงความตายโดยไรสำนึกอยู่เสมอ, เช่น เมื่อพูดปากเนือปากตัวกับหมื่นหาญ :

- "ถ้าเจ้าคุณเ็นคูจะอยู่ควย

ฉันเป็นคนกำพร้าเอกากาย

- "ครานั้นปลายแก้วแกล้วกล้า

ฉันคิดจะมอบกายจนวายปราณ

กว่าจะม้วยเป็นผู้ไม่หมื่นหาญ

หมายจะปากชีวิตไม่คิดไป"²

จึงตอบว่าจากหมื่นหาญ

หมายว่าท่านจะซบเลี้ยงฉันเพียงแท้"³

นอกจากนี้ยังมีข้อความอีกหลายตอนที่ขุนแผนใช้สำนวน "สุตาย" ซึ่งอาจจะวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาได้ว่าเป็นคำพูดที่แสดงว่าผู้พูดมีความปรารถนาความตาย และความปรารถนาที่จะฆ่าอย่างไรสำนึกอยู่ไม่น้อย เช่น :

- "เจางามปลอดยอครักของปลายแก้ว

พี่สุตายไม่เสียคายนแก่ชีวี

- "วาพิมนิมนวลกับสายทอง

สุตายหมายจิตไม่จืดจาง

ไคมาแล้วอย่าซบให้กลับหนี

แก้วพี่อย่าเพอพรำรำพันความ"⁴

เป็นสองสุดสวาทไม่แหทาง

ซึ่งจะร่างแรมรักก็อย่ารำพึง"⁵

1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 135.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 340.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 345.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

ตลอดชีวิตของขุนแผน สัญชาติญาณมุ่งเป็นมักจะเบี่ยงเบนพลังของสัญชาติญาณมุ่งตาย ใ้เห็นออกมาแสดงต่อสิ่งของหรือบุคคลภายนอก. ควดยเหตุนี้ เราจึงพบว่าขุนแผนมีบุคลิกลักษณะ ที่ก้าวร้าวแฝงอยู่ในตัวอยู่ไม่น้อยไปกว่าบุคคลอื่น. ความก้าวร้าวของขุนแผนแสดงออกมาเป็น อารมณ์โมโหโทโสบ้าง, เป็นทหารหรือนักรบซึ่งจัดว่าเป็นการทดแทน (Displacement) ตาม หลักจิตวิทยาของ فروยด์วิธีหนึ่งบ้าง, เป็นการทำลายสิ่งของต่าง ๆ เช่น พันเสวียน พันมา นาดบ้าง, หรือในบางครั้งก็รุนแรงถึงขนาดทั้งตามหน้าที่และตามอารมณ์, อาจกล่าวได้ว่าขุน- แผนแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวได้ทุกประเภทยกเว้นการทำร้ายหรือทำลายตนเอง ซึ่งนับว่าแตกต่าง จากวันทองอย่างเห็นได้ชัด. วันทองมีสภาพจิตที่ตรงกันข้ามกับขุนแผน สัญชาติญาณมุ่งตายของ วันทองเอาชนะสัญชาติญาณมุ่งเป็นไปบ่อย ๆ. จิตใจของวันทองมีความโน้มเอียงไปในทาง ประารถนาที่จะตายมากกว่าดำรงชีวิตอยู่หรือไปทำร้ายผู้อื่น. สภาพจิตดังกล่าวแสดงออกมาทั้ง ในความคิด คำพูด และการกระทำ. วันทองมักจะคิดฆ่าตัวตายด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น :

- "เมื่อแท้เขาจะปล้ำทำเลน
วันนี้จะเอาไม้เขากรีตคน	ข้าแค้นใจไม่เห็นจะเป็นผล
ใ้หวายขนมเสียให้สิ้นที่อายุใจ" ¹
- "จนมืดค่ำยังไม่เห็นเจ้าพลายแก้ว
แม้นค่ำวันนี้ยังมีมา	เห็นจะลวงนองแล้วไม่มาหา
ฉันจะลาพี่สายทองผูกคอตาย" ²

ในคำพูด วันทองมักจะพูดว่า "อยากตาย จะตาย หรือฆ่าคนให้ตาย" อยู่เสมอ ๆ

เช่น :

- "น้อยใจนักหนาน้ำตาตก
ผาฉอนนวยนุคให้หลุกกาย	เป็นสองยกพลิกคว่ำให้จำหงาย
ถ้าตัวตายเสียก็ดีกว่าเป็นคน" ¹
- "สมสู่อยู่บ้านคืนนี้กลัว	ตัวมีตายก็หลังคงเลือกย่อย" ³

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาวรรณาการ, 2507), หน้า 93.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 133.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

- "เมื่อยจะนอนคนเดียวกระไรรอด
เคยแอบแนบข้างไมทางกาย	ใครจะกอดพมนอนให้หนาวหาย
เมื่อยจะตายแล้วพมหนุนกระหม่อมเมื่อย" ¹
- "ถึงคุณแม่จะมอบให้ครอบครอง
จะตื่นใจเอาแต่ใจของมารดา	ไม่ชอบใจน้องจะขอว่า
ก็จงซาพินเถิดไมขอตัว" ²
- "อนิจจาวาแล้วหาพึ่งไม่	จะมาพมเสียที่ไรนี้แล้วหรือ" ³
- "นางพมกราบไหวเจ้าหลายแก้ว
พอจะมาฆ่าของเสียทั้งเป็น	มันมาแล้วไปเถิดมันจะเห็น
เอ็นดูเถิดพอไปเสียไวไว" ⁴

ถึงโลกแล้วว่าสัญญาตมุงตายมีลักษณะพิเศษ คือมุงที่จะทำตายหรือทำร้าย.
ถ้าสัญญาตมุงเป็นสามารถเอาชนะได้ การทำลายหรือการทำร้ายก็จะเบี่ยงเบนออกนอกตัว
ไปกระทำกับสิ่งภายนอก. แต่ถ้าเอาชนะไม่ได้ก็จะทำลายหรือทำร้ายตนเอง ซึ่งนับว่าเป็น
ความก้าวร้าวชนิดหนึ่งที่แปลกกว่าความก้าวร้าวชนิดอื่น ๆ. ผู้ที่มีพฤติกรรมก้าวร้าวเช่นนี้มัก
จะเป็นผู้ที่มีสภาพจิตอ่อนแอ ช่วยตนเองไม่ได้ หรือมีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการเลี้ยงดูในวัยเด็ก,
เช่น เมื่อเป็นเด็กชอบให้ผู้ใหญ่ทรมานให้เจ็บปวด ๆ จึงจะนอนหลับ ⁵ อันเป็นการแสดงออก
ของสัญญาตมุงตายอย่างง่าย ๆ. วันทองอาจจะมีความเคยชินกับการรับความเจ็บปวดมา
แต่วัยเด็ก, เมื่อมีความคับข้องใจเป็นเครื่องเร้า วันทองจึงต้องผอนคลายความเครียดภายใน
จิตใจด้วยการ "ทำความเจ็บปวดให้แก่ตนเอง"; แสดงว่าสัญญาตมุงตายสามารถเอาชนะ
สัญญาตมุงเป็นไต่บาง เช่นเมื่อมารดาขงนางไหแก่ขุนช้าง :

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 184.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

⁵ สวามี สัตยานันท์บุรี, เพศศู (พระนคร : หอวัฒนธรรมไทย-ภารต, 2484),

"วันทองโคพังคำแม่ว่า
 แฉกร่องกองไปเฝ้าพ่อ
 เอากำเนิดเกิดใหม่ในชาติหน้า
 ร้อยกับแป้นกับแป้นไป
 เห็นแต่สิ้นทรัพย์สิ้นคน
 จงมาเสียให้ตายวายชีวิ"

ทอดตัวโศกกาอยู่กับที่
 ชาติเสียเกิดไม่พอใจ
 หาปรารถนาเขาทองเลยอีกไม่
 แม่เชื้ออะไรเป็นเช่นนี้
 จะเอาคนไปยกให้กับผี
 ตีอกชกหัวทอดตัวไป" ¹

การทำหายใ้ผู้อื่นมาตีพร้อมกับตีอกชกหัว นับเป็นพฤติกรรมก้าวร้าวชนิดที่กล้ามากระ-
 ทัดกับตนเอง. เมื่อวันทองมีความคับข้องใจอย่างสุดขีด คือขุนแผนตัดสัมพันธ์กับตนถึงขนาดควา
 ความจะฆาตน์ให้ตาย, วันทองก็มีความเครียดภายในจิตใจอย่างรุนแรง, สัญชาตญาณมุ่งตายก็ทำ
 หน้าที่ต่อสู้เอาชนะสัญชาตญาณมุ่งเป็น, เป็นการทำการลดความเครียดในจิตใจด้วยการฆ่าตัวตาย :

"ตายเสียเกิดประเสริฐกว่า
 ยกมือกราบงามลงสามที
 ออย่าให้อายขุนช้างมาวิแวว
 เกาะเสาะหาปิ่นขึ้นถึงข้อ
 พอตัวไกวไหวยวมถึงหลังคา
 อุมเอาวันทองร้องหวีดหวีด
 ร้องแซ่แม่เอ๋ยมาไวไว"

คว่าได้เชือกลากมาจากที่
 ชาติหน้าขอพบพอพลายแก้ว
 ว่าแล้วแบ่งมานลูกขึ้นมา
 สองมือผูกคอตให้แน่นหนา
 พอสายทองเขามาก็ตกใจ
 แล้วฉวยมีดมาตัดเชือกเสียได้
 วันทองทำไ้ผูกคอตาย" ²

✶ นักประพันธ์ชาวออสเตรียคนหนึ่งชื่อ มาโซค (Leopold von Sacher-Masoch) ได้เขียนนวนิยายไว้หลายเรื่อง. ทุกเรื่องมักจะบรรยายถึงความทุกข์ทรมาน ความผิด ความเจ็บปวด และบาดแผลต่าง ๆ าลา. ที่น่าสังเกตก็คือมาโซคยึดถือเอาความทุกข์ทรมานหรือความเจ็บปวดดังกล่าวนี้เป็น "ความสุข" โดยเฉพาะการได้รับความทรมานเพื่อความพอใจทางเพศ

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 244.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 284 - 5.

นับเป็นความสุขขั้นสูงสุด. นวนิยายที่มีชื่อเสียงที่สุดของเขาคือ Venus in Furs ซึ่งบรรยายถึงความสัมพันธ์ทางเพศอย่างวิปริตระหว่างตัวเขากับภรรยาของเขา คือ Mme. Wanda von Dunajew, โดยภรรยาเป็นผู้ทำให้เจ็บ ส่วนมาโซคเป็นฝ่ายรับความเจ็บเพื่อความสุขสุดยอดในการร่วมรักแต่ละครั้ง. การแสดงพฤติกรรมที่วิปริตนี้ทั้งการหยิก ขวน กัด หรือเขี่ยนตีและทั้งสองก็มีความสุขร่วมกัน. เรื่องราวอันแปลกประหลาดซึ่งตีแผ่ออกมาสู่สายตาประชาชนนี้ทำให้หนังสือเล่มนี้ได้รับความนิยมสูงสุด และมีการวิพากษ์วิจารณ์กันทั่วไป. นักจิตวิทยาเช่น فروยด์ก็นำกรณีนี้ไปวิเคราะห์โดยโยงให้เข้ากับเรื่องราวเกี่ยวกับสัญชาตญาณมุงตายว่า : สัญชาตญาณประเภทนี้ไปรวมเข้ากับสัญชาตญาณทางเพศ ซึ่งตามหลักของ فروยด์หมายถึงสัญชาตญาณซึ่งทำหน้าที่ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้, แล้วแสดงออกมาโดยตรงไม่ได้ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะสภาพแวดล้อมสังคม หรือความเคยชินในวัยเยาว์, จึงวกกลับมากกระทำกับตนเอง. โดยเหตุที่มาโซคแสดง ความวิปริตออกมาอย่างชัดเจนที่สุด, فروยด์จึงให้ชื่อความวิปริตทางเพศประเภทนี้ว่า "มาโซคิสม์" (Masochism).¹ นักจิตวิทยาอีกกลุ่มหนึ่งให้ความเห็นเพิ่มเติมขึ้นมาว่าผู้มีสภาพจิตเป็นมาโซคิสม์มิได้ยินดีที่จะรับความเจ็บปวดทางร่างกายเพื่อความพอใจทางเพศแต่เพียงอย่างเดียว หากชอบรับความเจ็บปวดทางจิตใจด้วย, กล่าวคือชอบประพฤติกินถูกเหยียดหยาม ถูกคว่ำหรือประชดประชันด้วยถ้อยคำรุนแรง, โดยเฉพาะถ้าได้รับจากสามีของตนจะมีความพอใจอย่างยิ่งยวด.² มาสโลว์และมิตเทิลมันน์ (Maslow & Mittelmann) สรุปลักษณะของมาโซคิสม์ว่าเป็นความผิดปกติแบบหนึ่งซึ่งต้องการให้ตนเองเจ็บปวด ทรมานหรืออับอายขายหน้าจึงจะบังเกิดความสุข และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความสุขทางเพศ. การถูกคว่ำ ถูกโบย หรือถูกกระทำทารุณโหดร้าย จะกระตุ้นอารมณ์ใคร่ให้รุนแรงขึ้นได้. หากเวลาใดที่ไม่ได้รับความเจ็บปวดทรมานดังกล่าว จะไม่ค่อยมีความสุขในการร่วมรัก. ด้วยเหตุนี้พวกมาโซคิสม์จึงพยายามแสวงหาความทรมาน

¹ Nathaniel Thornton, Problems in Abnormal Behavior (Philadelphia: The Blakiston Company, 1946), p. 108.

² Walter J. Coville, Timothy W. Costello, and Fabian L. Rouke, Abnormal Psychology (New York: Barnes & Noble, Inc., 1965), pp.135-6.

และความเจ็บปวดอยู่ตลอดเวลา, บุคลิกลักษณะของพวกมาโซคิสต์คือชอบลงโทษตนเอง รู้สึกผิด อับอายขายหน้าอยู่เสมอ, ชอบบ่นว่าอยากตาย, ชอบทำให้ตนเองเจ็บ เช่น โขกหัวกับฝา ฉีก ฟันหรือเสื้อผ้าของตนเอง, ชอบกัดฟัน กัดปากหรือลิ้นของตนเอง; เมื่อได้รับความคับข้องใจมาก ๆ อาจจะถึงขั้นทำร้ายตนเองจนถึงแก่ชีวิตได้.¹

หากพิจารณาตามหลักจิตวิทยาดังกล่าว อาจจะสันนิษฐานได้ว่า วันทอง มีสภาพจิตที่โน้มเอียงไปในทางมาโซคิสต์อยู่บ้าง. นอกจากจะชอบรำพึงว่าอยากตาย, ชอบหาทนายใหญ่อื่นเขียนคดีหรือฆ่าตนเสีย, ชอบคิดฆ่าตัวตายลงหน้า, และมีอยู่ครั้งหนึ่งถึงขนาดฆ่าตัวตายจริง ๆ แล้ว, วันทองยังมีพฤติกรรมต่าง ๆ ที่ชวนสันนิษฐานว่ามีสภาพจิตดังกล่าวอีกเป็นจำนวนไม่น้อย, เช่น ก่อนการรวมรักในบางครั้ง วันทองมักจะมีอาการเป็นงาย ผลักไส้ หรือหยิกตีนฝ่ายชายของไหลพละกำลังอย่างรุนแรงทำให้วันทองเจ็บปวด ซึ่งตรงกับอาการของผู้ที่มีสภาพจิตเป็นมาโซคิสต์ เช่น :

- "พี่ชมโฉมโลมลูบควยใจงาม
รอยเล็บแม่จิ้งเจ็บควยจับต้อง
คอนควักผดักพลิกแล้วหยิกตี	หรามสวาทคินไปไม้โยคี
ตีคของเพราะเจ้าปัดสลัดพี่
ทอนที่ถูกชวนแกลวนเล็บ" ²
- "กอดจูบลูบหลังไม่ซังซิง
วันทองชวนหยิกแล้วพลิกผลัก	นึ่งเตีกรักแล้วอย่าเคืองใจ
อยามารักเลยหาให้ชมไม้
ไทนเลาเจ้าวาไมกัวตัก
พาไลหยิกกันเล่นจนเป็นแนว |
เป็นโรมากอดอกอยู่แควแคว
ถึงแล้วถันที่จะหยุกพัก" ³ |

¹ Abraham H. Maslow and Bé-la Mittelmann, Principles of Abnormal Psychology (New York: Harper & Brothers Publishers, 1941), pp. 339-40.

² ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 97.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 406.

การที่วันทองถูกแย่งชิงตัวกลับไปกลับมาระหว่างขุนช้างกับขุนแผนจนได้ชื่อว่าเป็นหญิงสองนิ้ว, ทำให้วันทองได้รับความอับอาย อับยศอดสู ถึงกับต้องสิ้นศาดหลายครั้ง แต่วันทองก็ทนได้ไม่ว่าจะถูกดึงตัวไปอยู่ฝ่ายไหน, อาจจะสันนิษฐานได้แก่ว่า ความอับอายอาจจะเป็นเครื่องกระตุ้นอารมณ์เพศ ทำให้มีความสุขทางเพศยิ่งขึ้นก็เป็นได้. วันทองใช้ชีวิตอยู่กับขุนช้างเป็นเวลานานถึงสิบห้าปีโดยวางเป็นสุขทั้ง ๆ ที่เกลียดและขะแขยงขุนช้าง, ก็อาจจะเป็นเพราะการดำรงชีวิตอยู่กับคนที่ตนเกลียดเป็นทางระบายอาการของมาโซคิสต์ได้. ในตอนท้ายการที่วันทองตัดสินใจไม่ไหวจะเลือกอยู่กับฝ่ายไหน, นับเป็นภาวะชวนให้รู้สึกว่าจะมีสาเหตุเนื่องมาจากอาการของมาโซคิสต์ควยส่วนหนึ่ง; อาการในจิตใต้สำนึกนี้อาจจะโน้มน้าวจิตใจของวันทองให้แสวงหาความสุขจากความเจ็บปวดเพิ่มเติม, วันทองจึงเลือกเอาความสุขชั้นสูงสุดตามที่สัญชาตญาณของตนเรียกร้องอยู่ภายใน คือ "การถูกฆาตายน".

ผู้เขียนได้กล่าวถึงพฤติกรรมก้าวร้าวซึ่งแสดงออกมาในลักษณะต่าง ๆ ของตัวละครทั่วไปในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งที่สำคัญและไม่สำคัญมาบ้างแล้ว, อาจจะถูกกล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องนี้จิตวิทยามีแฝงอยู่เกือบทุกตอนและทุกบทบาทของตัวละคร. ลักษณะทางจิตวิทยาที่สำคัญก็คือในบทบาทของตัวละครแทบทุกตัวมีสัญชาตญาณมุ่งตายคอยบงการให้ตัวละครมีพฤติกรรมต่าง ๆ ซึ่งมุ่งที่จะทำลายหรือทำร้ายบุคคลอื่นหรือไม่ก็ตนเองอยู่ตลอดเวลา. "ขุนแผน" ตัวเอกของเรื่องก็ไม่น่าจะอยู่นอกกฎธรรมชาตินี้. บทบาทของขุนแผนโดยทั่วไปนั้นเราเห็นได้ชัดว่าขุนแผนเป็นคนดี, มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินอย่างสูงส่งยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน, กับบุพการีคือนางทองประศรี ขุนแผนก็เคารพเชื่อฟัง อยู่ในโอวาทของมารดา, กับผู้มีพระคุณเช่นพระพิจิตรบุษบา ขุนแผนก็มีความซาบซึ้งระลึกถึงพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ถึงขนาดจะทำร้ายพลายงามที่กล่าววาจาหมิ่นประมาทไม่แสดงความเคารพในตัวพระพิจิตรบุษบา, กับผู้หญิงเช่นนางวันทองก็เป็นสายทอง ลาวทอง หรือแก้วกิริยาก็คือ ขุนแผนก็มีความอ่อนโยน สุภาพ ให้ความรัก ทะนุถนอม และเอาใจใส่เป็นอย่างดี, และกับสัตว์เป็นต้นว่าม้าสีหมอก ขุนแผนก็แสดงความปรานีและห่วงใยอยู่เสมอ; แมวม้าจะมีอายุมากแล้วเมื่อขุนแผนออกจากคุก ขุนแผนก็ยังคงเดินทางมาเยี่ยมเยียน. คุณงามความดีต่าง ๆ ของขุนแผนดังที่กล่าวมาคร่าว ๆ นี้ ช่วยส่งเสริมให้ขุนแผนดำรงความเป็น "พระเอกในวรรณคดีไทย" ได้ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย, ได้รับความนิยมชมชอบเหนือพระเอกในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ. มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีในหนังสือ

คำให้การชาวกรุงเก่าที่ชวนให้สันนิษฐานได้ว่า ชุนแผนเป็นตัวละครที่มีตัวตนปรากฏอยู่จริงเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี, เป็นทหารเอกซึ่งมีความสามารถยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ.¹ แต่รายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตครอบครัวของชุนแผนนั้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ธนบุรีทรงสันนิษฐานว่า ไม่มีหลักฐานใดที่จะยืนยันได้แน่ชัดว่าเป็นเรื่องจริงตามเสภา คงเชื่อแต่เพียงว่าเป็นนิทานพื้นเมืองที่เล่าสืบทอดกันมาหลายชั่วคนซึ่งได้รับการแต่งเติมสร้างเสริมให้ยืดยาวออกไปทุกที.² นับเป็นปัญหาชวนให้คนควาและวิจารณ์ว่าบทบาทของชุนแผนโดยเฉพาะในแง่ชีวิตส่วนตัวหรือชีวิตครอบครัวเป็นบทบาทที่ตรงกับชีวิตจริงหรือไม่, พฤติกรรมต่าง ๆ ของชุนแผนส่วนใหญ่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ตรงตามหลักจิตวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักเกี่ยวกับความก้าวร้าวซึ่งไคกล่าววิจารณ์ในตัวละครอื่น ๆ มาแล้วข้างต้น. ชุนแผนมีความก้าวร้าวที่แสดงออกมาทั้งในความคิด คำพูด และการกระทำ ไม่น้อยกว่าตัวละครอื่น ๆ, และอาจจะกล่าวได้ว่า พฤติกรรมก้าวร้าวของชุนแผนแสดงออกมาอย่างชัดเจนและรุนแรงยิ่งกว่าตัวละครอื่น ๆ, หากแต่ว่าชุนแผนมีคุณงามความดีอยู่มาก ผิดอันจึงไม่คอยรู้สึกถึงความรุนแรงนั้น. ความก้าวร้าวดังกล่าวมีปรากฏในบทบาทของชุนแผนตั้งแต่ในวัยเด็กจนกระทั่งสูงอายุ, ชวนให้คิดว่าชุนแผนอาจจะมีตัวตนจริงและชีวิตส่วนตัวของชุนแผนที่ปรากฏในเสภาส่วนใหญ่อาจจะถอดแบบมาจากชีวิตจริงได้. ดังนั้นการนำหลักจิตวิเคราะห์มาวิเคราะห์บทบาทของชุนแผนทุกแง่มุมอาจจะช่วยให้เรามีความเข้าใจบุคลิกลักษณะและนิสัยใจคอของชุนแผนได้ดีขึ้นและทำให้เราเข้าใจวรรณคดีเรื่องนี้ได้ลึกซึ้งกว่าเดิมด้วย.

นักขับเสภากล่าวถึงชุนแผนในวัยเด็กว่า :

“จะกล่าวถึงพลายแก้วกับชุนชาง
 พบชุนชางพลางพูดจา
 พลายแก้วกินเหล้าเสาท่าอีก

ทั้งสองชางออกไปเล่นกับบ่าวชาง
 ไปซ้อเหล้าเอามากินด้วยกัน
 ชุนชางวางหงักจนหัวสิ้น”³

1 ชุนชางชุนแผน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2507), หน้า (5) - (8).
 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า (11) - (12).
 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ขอความดังกล่าวแสดงว่า ผู้เชี่ยวชาญในการคัมเหล้าคือขุนแผน ซึ่งนับว่าไม่สูงจะเหมาะสมนักสำหรับเด็กอายุประมาณห้าหรือหกปี. นอกจากนี้ในการเล่นของเด็กทั้งสาม ก็ ขุนช้าง ขุนแผน และนางพิม, เราอาจจะสังเกตไคววสัญชาตญาณทางเพศตามหลักจิตวิทยาของฟรอยด์มีปรากฏอยู่เสมอแต่ในวัยเด็ก. เด็กทั้งสามแสดงออกถึงสัญชาตญาณนี้ด้วยการเล่น "เป็นัวเมียกัน"¹ ดังคำบรรยายว่า :

<p>"</p> <p>เราเล่นเป็นัวเมียกันเถิดรา นางพิมจะไปอายนอกคอก พลายแก้วว่าเล่นเถิดเป็นไร ตัวข้าจะยองเขาไปหา</p>	<p>ฝ่ายนางพลายแก้วอุทริว่า ขุนช้างรองวาชาขอบใจ รูปชั่วหัวถลอกกฐาเล่นไม ให้ขุนช้างนั้นไซ้เป็นตัวพลาง จะไปลักเจ้ามาเสียจากข้าง"</p>
---	---

คำว่า "อุทริ" มีความหมายที่แสดงว่าขุนแผนเป็นคนประหลาด, เป็นผู้ริเริ่มหรือชักนำให้เพื่อนรู้สึกถึงสัญชาตญาณทางเพศ. สำหรับตัวขุนแผนเอง บทบาทในวัยเด็กนับเป็นกุญแจสำคัญที่ช่วยให้เราเข้าใจสภาพจิตของขุนแผนซึ่งมีมาตั้งแต่กำเนิดโคดี้ขึ้น, คือมีสัญชาตญาณมุ่งตาย ซึ่งถูกเบี่ยงเบนพลังงานให้กลายเป็นความก้าวร้าวมุ่งที่จะทำลายหรือทำร้าย. โดยที่สัญชาตญาณมุ่งเป็นมีพลังเหนือกว่า ความก้าวร้าวจึงหันเหจากการทำร้ายตนเองไปทำร้ายผู้อื่นหรือสิ่งอื่น เพื่อเป็นการลดความเครียดภายในจิตใจ. กล่าวคือ เมื่อขุนแผนเห็น "นางพิมนอนพลางกลางคินคอน เจ้าขุนช้างหัวกลอนเชานอนเคียง"¹ ขุนแผนก็ "โคดแหวกเขาแทรกกลาง ชกหัวขุนช้างที่กลางเกลี้ยง"²

อาจกล่าวไควว ขุนแผนมีสภาพจิตที่มุ่งก้าวร้าวผู้อื่นเช่นเดียวกับสภาพจิตซึ่งทุกคนมีแล้ว แต่จะมีมากหรือน้อย, แต่สภาพจิตของขุนแผนมีลักษณะชวนให้สังเกตหากพิจารณาให้ถ่องแท้.

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 11.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

กล่าวคือ จากการต่อสู้แสดงพฤติกรรมก้าวร้าวตั้งแต่วัยแรกเกิด แต่เกิดขึ้น
 เนื่องจากอารมณ์เพศ เป็นสำคัญ. ภาพที่น่าพิศมัยนอนอยู่เคียงข้างอาจจะทำให้คุณแม่อีก
 มีอารมณ์เพศอย่างฉับพลัน. อารมณ์เพศของคุณแม่แตกต่างจากผู้อื่นตรงที่มันอาจจะกระตุ้นให้
 คุณแม่มีพฤติกรรมซึ่งมุ่งจะ "ทำร้ายผู้อื่น" หรือ "กระทำให้อื่นเจ็บ" ดังที่คุณแม่ชกคุณชาย.
 เมื่อเติบโตเป็นหนุ่ม พฤติกรรมดังกล่าวก็ยังคงปรากฏอยู่และทวีความรุนแรงขึ้นบ้าง, เช่น
 เมื่อคุณชายไคนางพิมพ์ไปครอบครองและลาวทองก็ถูกพรากตัวไปอยู่ในวัง, คุณแม่มีความปรารถนา
 ทางเพศ, อารมณ์เพศดังกล่าวจึงกระตุ้นให้คุณแม่คิดจะไปปลักตัวนางวันทองมา, และถ้ามีอุปสรรค
 เช่นคุณชายศักดิ์ขวาง คุณแม่ก็เตรียมการฉวยฉวยหน้าว่าจะฆ่าคุณชายเสีย ดังคำบรรยายว่า :

"จะกล่าวถึงคุณแม่แสนสนิท	เรื่องฤทธิลือลอบสยบสยอน
แสงเงาเกลากลอกกลัวตัวนคร	คังไกรสรสิงหราชกาจฉกรรจ์
นอนอยู่บนเตียงเมื่อเพียงกิน	ผวาตื่นอกใจไหวหวั่น
แตนอนเดียวเปลี่ยวกายมาหลายวัน	ไทรกระสันเสียวจิตคิดถึงเมีย
.....
ยิ่งคิดคังจิตจะจากราง	อายขุนช้างเจ้ากรรมมันทำได้
ถ้ามีทดแทนทำให้หน้าใจ	บรรลัยเสียยังดีกว่ามีชนม
กูจะไปปลักวันทองของกูมา	ถ้าคิดตามแล้วจะฆ่าเสียให้ปน" ¹

ตามหลักจิตวิทยา คนทุกคนมีพฤติกรรมก้าวร้าวตั้งแต่วัยแรกเกิด, เช่น เด็กบางคนชอบ
 ทบแถมสาบให้ตาย โล๊ะแม่ ยิงนก, บางคนก็เลี้ยงแมวหรือสุนัขก็มักจะแสดงความรักโดยกอดรัด
 แกร่ง ๆ จนทำให้แมวหรือสุนัขเจ็บ. เมื่อเด็กเจริญเติบโต ความก้าวร้าวที่แสดงออกมาโดยตรง
 จะค่อย ๆ หายไป. แต่มีใ้ค้หมายกความว่าสภาพจิตดังกล่าวได้สูญหายไปจากจิตใจโดยสิ้นเชิง
 หากมีการสับเปลี่ยนหรือทดแทน (Displacement) เป็นอย่างอื่น, เช่น ประกอบอาชีพที่
 ผู้อื่นเจ็บได้, อาจจะเป็นครู ตำรวจ พัดตี เพราะอาชีพดังกล่าวเกี่ยวข้องกับโลกภายนอก มี
 โอกาสทำให้อื่นเจ็บปวดได้โดยไม่ขัดต่อศีลธรรมหรือระเบียบสังคม, เช่น ครูตีหรือควานักเรียนได้

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2507), หน้า 332.

ตำราวิจัยหรือทราบใจรูรายไค่ พัสคีเขียนตีนักโทษไค่. ผู้ที่มีอาชีพดังกล่าวนี้ ถ้าในวัยเด็กเคยแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างผิดปรกติ ก็อาจจะแสดงความทารุณต่อผู้ที่ตกเป็นเหยื่อในอำนาจหน้าที่ของตน. ขุนแผนมีพฤติกรรมก้าวร้าวตั้งแต่ในวัยเด็ก เมื่อเทียบโตขุนแผนก็มีการทดแทนความก้าวร้าวโดยรับราชการเป็นทหาร. ระหว่างการปฏิบัติหน้าที่ ขุนแผนรบอย่างหาหาญสมควรยกของชมเชยในความสามารถก็จริง แต่จะสังเกตไควาขุนแผนมักจะรบอย่างกระหายเลือด โหดร้ายทารุณ, เช่น สามารถฆ่าเพื่อนทหารด้วยกันเมื่อขุนแผนพาวันทองหนีไปอยู่ป่าแล้วพระพันวษาทรงมอบหมายให้ทหารออกติดตาม :

"ขุนแผนพันคนรบนกรูกรู	ถึงขุนรามตรงจูเข้าประจัญ
ขุนรามแทงกรอกควยหอกใหญ่	ถูกไหลไม่ถนัดสะบัดหัน
ขุนแผนดาโถมเข้าโรมรัน	พันขุนรามตกข้างลงกลางดิน
โคคจากหลังมาฟาดขาดับ	ล้มพับพันฆ่าคะฆ่าคืน
ขุนรามสิ้นใจเลือดไหลริน	สิ้นคนหนึ่งแล้วอายุตัวการ
ขุนเพชรอินทราเขามาช่วย	ชักหอกกรอกกรวยเตาต่อทาน
แทงอกขุนแผนแสนสะท้าน	อูยงคงปานกับเหล็กเพชร
ขุนแผนโดนขึ้นข้างข้างคอพัน	ฉะฉาดขาดสะบั้นตั้งมือเด็ด
คาบควนเลือดฟาดเหมือนขาดเซ็ด	กลับคืนมาระเห็จมากลางทัพ" ¹

เมื่อไปที่เมืองเชียงใหม่ ขุนแผนต้องการปลอมตัวเป็นลาวลอบเข้าไปในเมือง, จึงฆ่าลาวสองคนพอลูกซึ่งกำลังเดินร้องเพลงกันมาอย่างมีความสุข เพื่อปลอึงเอาเครื่องแต่งกายของลาวมาสวมใส่:

" <u>ขุนแผนพันป้ายพลายงามฟาด</u>	<u>ฉะฉาดหัวเด็ดกระเด็นปรอ</u>
<u>เลือดพุ่งโชนเขี้ยวสองเกลียวคอ</u>	<u>ลาวลูกพอลมคินลงสิ้นใจ</u>
<u>เหลือกตาหน้าเมื่อเลือดไหลนอง</u>	<u>ทั้งสองยินดีจะมีโทษ"²</u>

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 450.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 669.

- "ตัวก็กลัวชาวาคันตี
จะฉาแฉแฉออกดูให้ได
จะลักรันทองไปยังไพรวัน
- พรุ่งนี้จะไปยังสุพรรณ
ทำให้สมแค้นเป็นแมนมัน
คิดแล้วก็ตื่นเค็อกทะยาน"¹

นอกจากการราวในทางความเล็ดคว้าง ในบางครั้งขุนแผนแสดงความรักราวโดยทำ
รายช้อนหรือทำลายสิ่งของควย เช่น :

- "ตีตลกจากเตียงเคียงกันลง
เงือกคาบจะฟาดให้ขาดกลาง"²
- "ขุนแผนชกเงือกออกแล้วซ้ำถอง
ถีบไถลไปพลันเข้ากันน้อง"³
- "มึงตายเสียเถิดวันทองเอ๋ย
อย่าอยู่เลยซักคาบออกเงือกว่า
จิกหัวเอามามาให้ตาย"⁴
- "ห้าพันพันมานผลาญสับ
ระยำยับย่างเข้าไปชั้นสอง
.....
.....
กลุ่มกัลลัศคัมมานสะบันลง
ฉีกฉะหะวงแล้วเหวียงไป"⁵
- "ดูมานพลานใจตั้งไฟ
จูจิบฟ้าพันพันระยำ
พันตระหลบมานมุงไม่เป็นสำ"⁶

ขุนแผนยังคงมีพฤติกรรมการราวอยู่บางแม่เมื่อมีอายุมากจนพลายงามและพลายชุมพล
โตเป็นหนุ่ม เช่น ขุนแผนมีเรื่องชกใจกับพลายงามเรื่องพลายงามหารูทศรีมาลา จึงแสดง
อารมณ์โมโหโทโสและแสดงพฤติกรรมการราวกับพลายงาม :

- 1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 366.
- 2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 295.
- 3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 485.
- 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 283.
- 5 เรื่องเดียวกัน, หน้า 379.
- 6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 381.

- "ขุนแผนแค้นใจไซพ้อที
 เกิดชากันไปไซพ้อแม่
 เป็นตายร้ายคือกงพัน
 หลบหัวไปไหนไม่ลงมา
 เป้งเป้งหลายทีไม่มีเบา

เฮ้ยอายไว้มานี่มาเล่นกัน
 ถึงกูเสากูแกก็ไมพริ้น
 เปี่ยมมอญมึงควยกันก็กูเอา
 ฉวยก่อนอิฐปาหัวนอนเตา
 พระไวยเจ้าเรือนเงียบไม่เกรียบเลย"¹

ที่นาสนใจเป็นอย่างยิ่งก็คือ ความก้าวร้าวของขุนแผนมีลักษณะรุนแรงอยู่ไม่น้อย เพราะถึงกับวางแผนกับพลายชุมพลจะฆ่าพลายงามซึ่งเป็นลูกแท้ ๆ ของตน :

"เจ้าก็เรื่องฤทธิวิชากร
 จงคิดผูกหุ่นพลสกลไกร
 กรากตรงเขาประชิดคิเคเดิมบาง
 ให้เลื่องลืออ้ออึงถึงอยุธยา
 คงเกณฑ์พอไปควยให้ชวยมัน
 หัวหันมันเสียให้บัคขบ

ถึงผูกหุ่นยักษ์มารี่เข้ามาได้
 ปลอมเป็นมอญใหมยกดลงมา
 ไมสูทางสุพรรณนั้นหนักหนา
 พระพันวษาคงจะไซอ้ายไวยรบ
 เราช่วยกันให้ตีประจบ
 แล้วตัวเจ้าจึงหลบไปเมืองบน"²

เมื่อพลายชุมพลปลอมตัวมาจริง ๆ พระพันวษาก็ทรงใจให้พลายงามออกรบ, ขุนแผนได้กระทำตามแผนการที่วางเอาไว้ ก็จะฆ่าพลายงามเสียแต่พลายงามหนีรอดไปได้ :

"ขุนแผนแค้นใจตั้งไซฟ้า
 กูกองรองไปแกไกลกัน
 พระไวยแลไปพอเห็นพอ
 ชับมาวิ่งวางกำลังเกรง
 ฎุกอักตอกหักหาเขาไม
 ขุนแผนแค้นใจไลทะเลี่ยง

ชับมาวิ่งวางคังกางหัน
 ชุมพลจับไหม้นพอตนเอง
 ผละคอนองโลดกระโคคเหียง
 เสียเพลงทวนท่าชุมพลแดง
 พระไวยชับมาออกจากแหล่ง

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 971.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 978.

พระไวยขับมาผาทองทุ่ง
 หนานิวหิวบอบหอบหายใจ
 คนเห็นพระไวยตกใจวิ่ง
 พระไวยแตกทัพยับเยินมา

 ครั้นถึงประนมกกราบกราบ
 หนานิวหิวทอบบอบครั้น
 แม่ทัพกับหมอมฉันตัวคอตัว
 ไมทราบวานองชายพลายชุมพล
 รongกำขมิให้จับกระหมอมฉัน
 หนีได้จึงไไมมรณา

หมายมุ่งตรงมาหาข้าไม
 ตรงไปข้ามวัชรรมา
 นิบหายตายจริงเจียวสีหว่า
 ชาวพาราคนทั่วทั้งเวียงชัย
 พอพระไวยลงมาเขามาพลัน
 สะทกสะทานความกลัวจนตัวสั่น

 ก็พันพัฟาคันกันหลายหน
 จนเห็นทวนขุนแผนแฉนออกมา
 บิคาหมายมันจะพันษา
 พระราชาอาญาไมพนไป¹

พิจารณาตัวอย่างพฤติกรรมของขุนแผนแล้ว อาจจะถูกกล่าวได้ว่าขุนแผนเป็นบุคคลที่มีพฤติกรรมก้าวร้าวมาก จนดูเป็นคนน่ากลัวไม่น้อยทีเดียว. การที่พลายงามแสดงความหวาดกลัวว่าพอจะฆ่าจริง ๆ ก็เป็นหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าพลายงามรู้จักขุนแผนดีว่าขุนแผนเป็นพ่อที่สามารถฆ่าลูกได้. ถ้าเป็นลูกคนอื่นคงจะไม่แสดงความหวาดกลัวอย่างรุนแรงเช่นนี้, เพราะรู้ว่าพ่อลูกกันแท้ ๆ คงจะไม่มีการลงโทษหรืออาฆาตกันถึงขนาดนี้. แม้ว่าขุนแผนเป็นคนที่มีความดี มีคุณธรรมสูงส่งอยู่ไม่น้อย แต่ขุนแผนก็มีจิตใจที่ก้าวร้าวอยู่เสมอ เช่นเดียวกัน. จึงอาจจะพิจารณาได้แง่หนึ่งว่าขุนแผนเป็นตัวละครที่มีบุคลิกขัดข้อนสมกับชีวิตจริงของปู่ขุนทั่วไปที่มีทั้งความดีและความชั่วสะสมกันอยู่ในตัว. มโนธรรมหรือ Superego ตามหลักจิตวิทยาของ فروยด์ ในตัวขุนแผนมีบทบาทบงการชีวิตของขุนแผนอยู่ไม่น้อยทีเดียว. ความจงรักภักดี ความกตัญญูรู้คุณ ความอ่อนหวานนุ่มนวล ความสุภาพอ่อนโยน ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่มีปรากฏอยู่ในบทบาทของขุนแผน ทำให้ขุนแผนเป็นที่ชื่นชมของคนทั่วไป. แต่ขุนแผนมักจะทำความขมขื่นยังซึ่งใจ ปล่อยให้हारมนต์หรืออำนาจฝ่ายต่ำเข้า

¹ ขุนนางขุนแผน (พระนคร : คือปามรรณาการ, 2507), หน้า 1006 - 7.

มาครอบงำจิตใจได้เสมอ ๆ, คุณแผนจึงกระทำพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างก้าวร้าวตามแรงขับดัน
ของสัญชาตญาณโดยไม่มีการควบคุมใด ๆ. ในกรณีนี้อาจวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาไคทว่า Id
 ของคุณแผนมักจะมีอำนาจเหนือ Ego และ Superego.

ในเรื่องเกี่ยวกับเพศที่เช่นเดียวกัน อาจกล่าวไคทว่าสัญชาตญาณทางเพศของคุณแผนใน
 บางครั้งแสดงออกมาอย่างปราศจากความยับยั้งชั่งใจ. นอกจากบทบาทเจ้าชู้ ๆ ที่ยังคง
 ผนวกรวมเป็นเนร่อยุ เช่น ที่แสดงกับสายทอง, ก็ยังมีกรณีอื่น ๆ ซึ่งอาจจะชี้ให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นหากใช้
 หลักจิตวิทยาช่วยวิเคราะห์. ตามหลักจิตวิทยาของ فروยด์ สัญชาตญาณทางเพศ สัญชาตญาณมุ่ง
 เป็น และลิบิโด (Libido) มีความหมายคล้ายคลึงกัน, คือหมายถึงความปรารถนาทางเพศ
อันก่อให้เกิดสิ่งมีชีวิตหรือทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งและมีกลไกดำเนินไปเพื่อลด
ความเครียดในจิตใจตามหลักแห่งความพึงพอใจ. สัญชาตญาณดังกล่าวจะทำหน้าที่ต่อสู้
 กับสัญชาตญาณอีกชนิดหนึ่งคือสัญชาตญาณมุงตาย. ในบางกรณีการต่อสู้อาจจะทำให้สัญชาตญาณ
 ทางเพศไปรวมตัวกับสัญชาตญาณมุงตาย อันมีหน้าที่ทำลายหรือทำร้ายสิ่งต่าง ๆ, ควบคู่กับพฤติกรรม
 ทางเพศซึ่งเกิดจากการรวมตัวดังกล่าวย่อมจะแสดงออกมาอย่างผิดปรกติ (Sexual
 perversion). ถ้าสัญชาตญาณมุงตายเป็นฝ่ายชนะ พฤติกรรมทางเพศอันผิดปรกตินี้ก็จะวกกลับ
 มากระทำกับตนเอง, คือการทรมานตนเองให้เจ็บปวดเพื่อความสุขทางเพศ (Masochism)
 ดังไคทกล่าวมาแล้วข้างต้น. แต่ถ้านักจิตวิทยาเป็นฝ่ายชนะ พฤติกรรมทางเพศอันผิดปรกติ
 ก็จะมุ่งตรงไปยังผู้อื่นโดยเฉพาะเพศตรงข้าม, คือทำให้เพศตรงข้ามเจ็บปวดทรมานทุกขทรมานเพื่อ
 ความสุขทางเพศของตน. ผู้ที่เป็นแบบฉบับของพฤติกรรมอันผิดปรกตินี้คือเคอซาค (Donatien
 Alphonse Francois de Sade) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า Marquis de Sade, ซึ่งเป็น
 นักประพันธ์ชาวฝรั่งเศส. เคอซาคเคยรับราชการเป็นทหาร, เมื่อเลิกอาชีพทหาร เคอซาค
 ต้องถูกจำคุกหลายครั้งด้วยโทษฐานประกอบอาชญากรรมและฆ่าคนตาย. ระหว่างที่อยู่ในคุก
 บาสคิล เขาได้เขียนนิยายและบทละครไว้มากมายเรื่อง เช่น Justine (1791) และ Juliette
(1798), ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศอันวิปริตชนิดทำร้ายผู้อื่นเพื่อความสุข
 ทางเพศของตน. เคอซาคเขียนบรรยายไว้อย่างแจ่มชัดเพราะตัวของเขาเองมีสภาพจิตเช่นนี้

อย่างรุนแรง. ภายหลังเคอซาคถูกส่งตัวไปรักษายังโรงพยาบาลโรคจิตและสิ้นชีวิตในโรงพยาบาลนั้น. ¹ พรอยคนำชื่อของเคอซาคมาใช้เรียกสภาพจิตวิปริตนี้ว่า "ซาดิสม" (Sadism). ลักษณะโดยทั่วไปของซาดิสมคือ ผู้ที่มีสภาพจิตดังกล่าวจะมีความสุขสุดขีดหากได้ทำความเจ็บปวดให้แก่ฝ่ายตรงข้ามอย่างรุนแรงขณะทำการรวมรัก. การทำความเจ็บปวดนี้อาจจะเป็นการเขียน หนีบ ตี ตบ ชวน กัด ฯลฯ. ² นักจิตวิทยาบางกลุ่มรวมเอาการผูกคอตายจากที่ตีบแทงจิตใจของฝ่ายตรงข้ามด้วย. บางคนมีความพอใจถ้าได้มีโอกาสห่มานไหญ่อื่นได้รับความเจ็บปวดอย่างแสนสาหัสทั้งทางกายและใจ. หากอาการวิปริตนี้เป็นไปอย่างรุนแรงอาจจะเป็นสาเหตุให้กลายเป็นโรคจิตชนิดต่าง ๆ เช่น ชอบกระทำการข่มขืนชำเรา หรือชอบทำร้ายหรือฆาตกรรมด้วยการตัดแขนหรือขาออกเป็นท่อน ๆ. เนื่องจากลักษณะสำคัญของซาดิสมคือชอบเห็นเลือด, ดังนั้นฆาตกรรมแบบแปลก ๆ ที่มีทั้งเป็นชาวอายุเสมอ เช่น ผาทอง แหวะอกควักหัวใจ สวาคับ ไต ไล่ฟุง ฯลฯ ล้วนแต่เกิดจากความวิปริตทางเพศที่เรียกว่าซาดิสม. อารมณ์วิปริตดังกล่าวอาจจะแสดงออกมาในวัยใดของอายุก็ได้ นับตั้งแต่เด็กจนถึงวัยชรา. เริ่มต้นด้วยอาการแสดงอย่างอ่อน ๆ เช่น ทารุณสัตว์ แลวคอย ๆ เพิ่มความรุนแรงขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งถึงขนาดฆ่าหรือทำลายชีวิตในที่สุด. ^๑

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ขุนแผนมักจะแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวอุนอย ๆ ซึ่งมีเหตุเนื่องมาจากการเบียดเบียนพลังงานของสัญชาตญาณเมงตวยให้แสดงออกมาภายนอก, และในขณะเดียวกันความเจ้าชุนเป็นที่เลื่องลือทั่วไปของขุนแผนก็แสดงว่าขุนแผนมีสัญชาตญาณทางเพศที่รุนแรงไม่น้อย. หากนำสัญชาตญาณทั้งสองมารวมเข้าด้วยกัน เพื่อวิเคราะห์วิจารณ์ตามหลักจิตวิทยา, ก็อาจจะสันนิษฐานได้ว่า แรงขับเคลื่อนในคานความก้าวร้าวที่มุ่งจะทำลายของขุนแผนมีมากเพียงพอจนสามารถไปรวมตัวอยู่กับสัญชาตญาณทางเพศด้วย. "การทำลาย" และ "อารมณ์เพศ" จึงแสดงออกมาสัมพันธ์กันในพฤติกรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยความรักของขุนแผน, ดังปรากฏใน

¹ Nathaniel Thornton, Problems in Abnormal Behavior (Philadelphia: The Blakiston Company, 1946), p. 106.

² Ibid, pp. 107-8.

เนื้อความหลายตอน เช่น ให้นำพิมพ์คัดพอควาขณะที่ขุนแผนเข้าหา :

"มือหนักชกยอทำหยาบหยาบ
สมสู่ยุบานคิดนักกลัว
เพียงจับมือถือแขนก็แสนเจ็บ
แต่หยอกกันสารพันเป็นวีรร้อย

งามหน้ามารับมาเป็นตัว
ตัวมีตายก็หลังคงเลือดช้อย
คมเล็บเลือดเหาะลงเมาะมอย
เชิญถอยไปเสียเถิดไม่ไยดี"¹

คำต่อนี้ น่าจะมีสาระความจริงแฝงอยู่มาก. นางพิมพ์อาจจะบนออกมาจากใจจริงว่า ขุนแผน "มือหนัก" ทำให้ตน "แสนเจ็บ" ถึงขนาด "เลือดเหาะลงเมาะมอย" และ "สารพันเป็นวีรร้อย". พฤติกรรมดังกล่าวแสดงว่าขุนแผนทำให้นางพิมพ์เจ็บขณะแสดงความรักใคร่. บัจฉัยหนึ่งที่ขุนแผนใช้คือ "คมเล็บ" แสดงว่าขุนแผนไวเล็บยาวถึงขนาดทำร้ายร่างกายหรือทำให้ผู้อื่นเจ็บจนเลือดออกได้. สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เมื่อนางพิมพ์ถูกล่วงเกินหนักเข้าก็ดูขุนแผนว่า :

"จะหยิกเท่าไรก็ไม่เจ็บ

ฉวยเล็บมาจะหักให้สะบน"²

ขุนแผนตอบนางพิมพ์ทันทีว่า

".....
ทำเล็บหักเหมือนไม้รักที่จริงจัง

ฟาดฟันเอาเถิดไม่บ่อยใจ
ถึงเงินซังหนึ่งหารักเท่าเล็บไม้"³

คำตอบของขุนแผนนับเป็นปัญหาชวนคิดว่า เหตุใดขุนแผนจึงรักเล็บของตนมากถึงขนาดยอมให้ทำร้ายร่างกายส่วนอื่น แลพยายามทำลายเล็บของตน. ทั้งยังกล่าวว่ารักเล็บมากกว่าเงินถึงหนึ่งซัง ซึ่งนับว่ามีค่ามากในสมัยนั้น. หากพิจารณาเนื้อความตอนมาหลังจากนั้น ขุนแผนก็มีได้แสดงบทรักชนิด "มือหนัก" ทำให้ฝ่ายตรงข้าม "แสนเจ็บ" แต่เฉพาะกับนางพิมพ์, กับสายทองซึ่งเป็นผู้เลี้ยงของนางพิมพ์ ขุนแผนก็มีพฤติกรรมที่คล้ายคลึงกันด้วย เช่น :

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปามรรณาการ, 2507), หน้า 97.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

"เจ้าพลายแอมข้างสายทองมั่ง ทำกระหังถูนมเขาลองดู
เห็นเขานั่งยิงยาเอาเต็มที"¹

ส่วนสายทอง เมื่อถูกกระทำให้เจ็บเข่นนั้น กับอนุทธรณ์ว่า :

"เออนิจจังจริงจริงจ้าน จะให้วุ้นทั้งบ้านหรือทานแก้ว
วาคีคิเขาซีไทรูแล้ว นี้นั้นชวนให้ เป็นแนวคอกเคียวนี้
เออหาไมช่วยไครมาเป็นตา มาหยิกหยอกหยาบชานาบัคี่"²

ขอความขางตนแสดงว่า สายทองที่ถูกทำให้เจ็บด้วยการหยอกเขาย่างรุนแรงหรือ
ด้วยการหยิกควยเล็บของขุนแผน เช่นเดียวกับนางพิม. อย่างไรก็ตาม ดังที่โคกกล่าวแล้วว่า
ขุนแผนมีบุคลิกลักษณะที่ซับซ้อน มีทั้งความดีและความชั่วปะปนอยู่ในตัว, ในบทนี้ก็เช่นเดียวกัน
ถึงแม้ว่าขุนแผนจะแสดงความรุนแรงในบางครั้ง แต่บางครั้งเราก็สังเกตเห็นได้ชัดว่าขุนแผน
มีความอ่อนโยนและทะนุถนอมเป็นอย่างยิ่ง เช่น :

- "เจ้าพลายยิ้มพลางทางพาที เจ้าพิมพิ์ผู้คุมองทองเคื่อนฉาย
พิ์จะช่วยสี่ซีไคให้สบาย มิให้ระคายเนื่อนองเตาของโย
นางพิมนั่งไกลเจ้าพลายแก้ว ยิ้มแล้วเหยียดแขนออกยื่นให้
เจ้าพลายกอกสอดครัดนคี่ใน โลมไลลูบเลนละมุนมือ"³
- "ลงจากเตียงเสียงตื่นเคินสะเพื่อน พิมเบือนก็ชยักดับหาพิม
ประคองกอกสอดแอมไว้นามบอก พยุงยกให้เจ้าหลับสนิทนึ้ม
เฝ้าพลิกกลับไม้ไครหลับเจิวนะพิม จนเหงื่อปรึ้มออกมาแล้วไม่หลับเลย
พลางคลี่พิคจันทนออกพิคให้ สบายใจหลับบางเจคพิมเอย
จันตักคั้นปานนี้มีหลับเลย พलगชมเชยลูบไล้ให้หลับลง"⁴

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : กิจปาบรรณาการ, 2507), หน้า 134.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 140.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 136.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

อภัย" แทน, อันเป็นผลงานของหลักแห่งความพึงพอใจอย่างเห็นได้ชัด. ในขณะเดียวกัน ก็มีแนวโน้มชวนให้สันนิษฐานไปในทำนองที่ว่า การกระทำดังกล่าวเป็นอาการของชาติสมควย, เพราะมีจุดมุ่งหมายที่จะทรمانให้ฝ่ายตรงข้ามเกิดความเจ็บใจ ดังคำบรรยายว่า :

จึงชักเอา เชือกคายนี่สายมาน	ถึงคไวไม่ผลาญให้ เป็นผี
จะทำให้สมน้ำหน้าอีกกาล	เชือกเส้นนี้และจะเล่นมึง
ถีบเข้าให้ชัคคิกกัน	เชือกกระสันพันเข้าไหนอนซึ่ง
ผูกเป็นเปลาะเปลาะชะเนาะครึ่ง	ปลายเชือกโยนถึงบนหลังคา
เอาผาคลุ่มหุ้มไว้ให้เหมือนผี	หูกอ้อปรีสมน้ำหนา" ¹

การกระทำของขุนแผนดังกล่าวทำให้วันทองได้รับความอภัยสมใจ เพราะเมื่อกระทำแล้วขุนแผนก็ออกจากห้อง, ทำที่เพิ่งจะมาถึง, ร้องเรียกผู้คนให้มาชุมนุมกันหน้าห้องนอนของขุนช้าง, แล้วให้ตามตัวขุนช้างกับวันทองออกมา; แต่ทั้งสองก็ออกมาไม่ได้เพราะถูกผูกครึ่งเอาไว้ ทำให้วันทองได้รับความอภัยเป็นอย่างยิ่ง :

"วันทองจำไควาเสียงฉวี	ยิ่งกลัวอกสั้นอยู่หัวนไหว
คิกกันสองคนก็จใจ	จะร้องบอกออกไปก็อภัย" ²

ต่อมาเมื่อลาวทองถูกพรากให้ไปอยู่ในวัง ขุนแผนต้องตระเวงป่าอยู่คนเดียวตามพระราชโองการของพระพันวษา. ระยะเวลาจะเป็นวาระที่ขุนแผนต้องทนทุกข์ทรมาณใจที่สุด เพราะไม่มีโอกาสปลดเปลื้องทั้งอารมณ์เพศตามสัญชาตญาณมุ่งเป็น และอารมณ์ก้าวร้าวทำลายตามสัญชาตญาณมุ่งตาย. ขุนแผนจึงออกเดินทางท่องเที่ยวไปในป่าโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะ "ตีดาบข้อมาหากุมาร". ³ ทั้งสามอย่างนี้อาจจะวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาไควา เป็นการทดแทนอารมณ์เครียดซึ่งเกิดจากการที่ไม่มีโอกาสแสดงอาการก้าวร้าวทำลาย, โดยการเสาะหาเครื่องมือใน

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 295.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 299.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 333.

ความวิปริตทางเพศชนิดทำให้ผู้นั้นเจ็บที่เรียกกันว่าชาคิสมันนี้, จะแสดงออกมารุนแรงถึงขั้น
ฆาตกรรมได้ เนื่องจากความรักและความเกลียดชังนี้อยู่ควบคู่กันในจิตใจที่สำคัญ. ในการ
แสดงออก จึงมีทั้งการแสดงความรักและการทำให้เจ็บอย่างรุนแรงถึงที่สุดซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ
กัน. (Unconscious ambivalence toward the sexual partner so that
the expression of love and pain become associated)*

กอนลงมือฆ่า ขุนแผนใดแสดงความรักต่อบัวคลี่เป็นครั้งสุดท้าย ดังความบรรยายว่า

"เจ้าพลายแก้วทอสนิทธิกึ่งเอื้องงำ	เฝ้าเคลนคลำคลึงเคลาเจ้าบัวคลี่
เฝ้าอิงแอบแนบแนบพลท่ายวนยี่	เจ้าบัวคลี่มิไค้หมางระคางหมอง
เจ้าพลายแก้วอิงแอบเฝ้าแนบนอง	กอดจูบลูบตองให้ตายใจ" ¹

พฤติกรรมของขุนแผนกอนลงมือฆ่าบัวคลี่ดังคำบรรยายข้างต้นนี้ อาจพิจารณาได้แง่หนึ่ง
ว่า ขุนแผนฆ่าบัวคลี่ด้วยความเกลียดชัง ๆ ที่รัก (Ambivalence). ในคำบรรยายตอนต่อไปก็
แสดงให้เห็นความรักและความเกลียดชังต่อกันภายในจิตใจของขุนแผนอยู่ตลอดเวลา :

"ครั้นเวลาคึกสงัดกำคักหลับ	คนระงับนอนเงียบไม่เกรียบไหว
ก็เฝ้าภาดาสะกดประทับใจ	แล้วลุกไปปลนลานเตรียมการปล้น
เอาเครื่องอาสนสารพิศัยคดงยาม	เอาเทียนสามเล่มขมิขมิมัน
กลักเหล็กไฟสายสิญจน์	ก็พร้อมสรรพพิ้นปล้นด้วยทันที
หยิบเอาเม็ดครำคามักบังหา	ตรงมาถึงตัวเจ้าบัวคลี่
แหวกมานทลบบมุงชันทันที	อจกลับรีบหนีเห็นรำไร
ยื่นชันบนเตี้ยงเตาเคียงข้าง	พินิจนางนั่งนอนตอนใจใหญ่
ไมรูเลยวารางมันรางใจ	จะฆ่าตัวเสียไค้ชางไมเกิด
แล้วชักมีดตงทางาชัยบ	ใจกลับมีอออนสะทอนจิต
แล้วกลับนึกชันถึงนางวางยาพิษ	เอาชีวิตเสียเถิดคยาไว้มัน" ²

¹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 350.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

* Walter J. Coville and Others, Op.cit., pp. 135-6.

ในที่สุด ความเกลียด ความคับข้องใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความปรารถนาที่จะ
ทำร้ายซึ่งเกิดจากสัญชาตญาณมนุษย์ ก็รวมพลังกันแล้วแสดงความก้าวร้าวออกมาภายนอก
อย่างรุนแรง, ดังคำบรรยายว่า :

"เอามีตคร่ำคร่ำอกเซาทำอีก	เลือกทะเล็กหวมทะเล็ดลอคสัน
นางกระเคือกเสือกคิ่นสิ้นช้วน	เลือกคักคั้นคาคแคงคังแทงควาย"

อย่างไรก็ตาม พฤติกรรมก้าวร้าวทำลายซึ่งคอนข้างรุนแรงของขุนแผนนี้ มีใตสันสุด
ลงด้วยการโค่นบวักคิตาย เพราะจุดสำคัญที่ทำให้เกิดความคับข้องใจอยู่ในครรภ์ของบวักคิต,
ขุนแผนอยากได้ลูกชายมานานแล้ว เมื่อแรกพบบวักคิตก็เฝ้ามองความหวังที่จะได้ลูกชายเอาไว้, ดัง
คำบรรยายว่า :

"แลเห็นตัวบวักคิตอยู่ที่ทาง	สำอองนวลละอองผ่องผิวหน้า
ฟังรูนสาวกระทัตริคจำรัสตา	ทั้งทรงศรีกิริยาก็น่าชม
ตะลึงลิมปล้มปลาบใจหวิวใจ	อยากจะได้ใครเป็นคู่ใจสุสม
เป็นกุศลคลจิตคตินิยม	ปลงอารมณ์รักใคร่ใจผูกพัน
พินิจนองก็ตองคำรับนัก	เห็นประจักษ์แจ้งจริงทุกสิ่งสรรพ
ถ้าเกิดบุตรหัวปีคิตด้วยกัน	แมนมันคงเป็นชายเหมือนหมายมา"

ในเมื่อบวักคิตตายแล้ว แต่ลูกชายแท้ ๆ ของขุนแผนซึ่งขุนแผนหวังมานานแล้วยังอยู่ใน
ครรภ์ของบวักคิต, ขุนแผนจึงแสดงพฤติกรรมอันก้าวร้าวซึ่งคอนข้างจะผิดปรกติออกไปด้วยอำนาจ
ของจิตใต้สำนึกซึ่งต้องการลูกชายมาเป็นเวลานาน :

"แล้วฉาแฉแลแลงตลอดอก	แหะหะณะรกีให้ขาดสาย
พินิจแฉแลเห็นว่า เป็นชาย	ก็สมหมายคิใจไม่รังรอ
อุ้มเอาทารกยกจากทอง	กุมารทองมาติดไปกับพอ
หยิบเอายามใหญ่ใส่สวมคอ	เอาฉาหอลูกชายสะพายไป"

1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 353.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 334.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 353.

พฤติกรรมที่น่าสนใจของคุณแผนต่อไปก็คือ "การย่างกุมารทอง". ไม่ว่าจะตีความหมายในแง่โหราศาสตร์ หรือในแง่สามัญสำนึก, ภาพพจน์ที่คุณแผนนึ่งย่างกุมารทองในวิหารเก่า ๆ, มีแสงเทียนสีแดงรา, มีเสียงน้ำมันหยดลงมาจากรางกุมารทองคัง "ฉา", และอาการพลิกรางกุมารทองกลับไปกลับมาจนแห้ง นับว่าเป็นภาพพจน์ที่น่ากลัว ชวนสยองอยู่ไม่น้อยทีเดียว :

"เปิดประตูวิหารลั่นกลองใน วางขาม เปิดกลักแล้วชักชุก เอาไม้ไชยพุกษพระยา ยันตนารายณ์แดงกฤษีปิดสี่ระยะ ยันตนารายณ์ฉีกอกปกปิดกลาง เอาไม้รักปักเสาชิ้นสี่ทิศ ลงเพดานยันตสังวาลอัมรินทร์ เอาไม้มะริคกันเกราเอากันภัย ตั้งจิตสันทิตไวกัทาง รอนหงัศวักักันน้ำมันฉา เกราะแกร่งแห่งไตคังใจปอง	ลิมกลอนธอนใส่ไว้ครึ่งตรา ตีเหล็กไฟจุดเทียนขึ้นแดงรา ปักเป็นขาพาดกันกุมารวาง เอายันตราชะปะพันกลาง ลงยันตนางพระชวรีสี่พันดิน ยันตปิดปักธวงสายสิญจน์ ก็พร้อมสิ้นในตำราฤทธาทาง กอลุกจุดไฟใส่พื้นล่าง ภาวนานึ่งย่างกุมารทอง กลับหน้ากดับหลังไปทั้งสอง พอรุ่งแจ้งแสงทองขึ้นทันใจ" ¹
---	--

พฤติกรรมของคุณแผนในกรณีที่มาขี้ควักและย่างกุมารทองนี้ ตามความเข้าใจหรือความเชื่อถือที่มีมาแต่เดิม จัดว่าเป็นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์. ผู้อ่านทั่วไปจึงมักจะพิจารณาว่าคุณแผนมิได้ทำสิ่งที่ผิดปรกติ หากทำไปตามความเชื่อถือซึ่งมีมาแต่โบราณ. ดังนั้น การฆ่าโดยการฆาทองและนำตัวทารกออกมาจากครรภ์จึงไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่โหดร้ายทารุณ, เพราะตามคำบรรยายก็แสดงวิธีการย่างว่า "พร้อมสิ้นในตำราฤทธาทาง". แต่ถ้าวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยา อาจจะพิจารณาได้แง่หนึ่งว่า ผู้กระทำพฤติกรรมคือคุณแผนในขณะนั้นมีได้มีสภาพจิตที่ปรกติ. สิ่งกระตุ้นให้คุณแผนมาขี้ควักคือความคัมของใจซึ่งเกิดขึ้นจากการที่ขี้ควักไม่เชื่อสัตย์ต่อคุณแผน ถึงขนาด

¹ ขุนช่างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 354.

วางยาพิษจะฆ่าคุณแผนตามคำขู่ของบิดา. การกระทำของบัวคลีทำให้คุณแผนมีความเครียดในจิตใจอย่างรุนแรง, สภาพจิตของคุณแผนจึงพยายามที่จะหาหนทางลดหรือระบายความเครียดนั้น ด้วยระบบการทำงานของหลักแห่งความพึงพอใจ, ซึ่งมีความเคยชินมาตั้งแต่วัยเด็กว่าจิตใจจะลดความเครียดได้ด้วยการทำร้ายหรือทำร้ายผู้อื่นให้ได้รับความเจ็บปวด. แต่เนื่องจากความเครียดในครั้งนี้มีอิทธิพลต่อจิตใจของคุณแผนมาก, อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวาระที่คุณแผนมีความเครียดในจิตใจมากกว่าครั้งใด ๆ, การลดความเครียดโดยการฆ่าตายหรือทำร้ายจึงยอมตองรุนแรงมากกว่าครั้งอื่น ๆ. ประกอบกับการกระทำของบัวคลีเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นความกดดันที่มีอยู่ในจิตใจสำนึกให้ถึงจุดระเบิด. ความปรารถนาที่จะไต่ลูกชายก็ดี, ความเจ็บใจเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ของผู้หญิงก็ดี, ล้วนแต่เป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจสำนึกซึ่งถึงจุดระเบิดพร้อม ๆ กันเมื่อบัวคลีทำให้คุณแผนผิดหวัง. คุณแผนจึงแสดงพฤติกรรมดังกล่าวตามความปรารถนาของสัญชาตญาณโดยไม่มี การเห็นยว้ง. ความผิดปรกติทางเพศซึ่งได้สันนิษฐานมาแล้วว่าอาจจะมีปรากฏอยู่ในจิตใจของคุณแผนบ้าง อาจจะทำให้คุณแผนกลายเป็นฆาตกรที่กระทำการอย่างโหดร้ายผิดปรกติ, ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะสัญชาตญาณมุ่งตายถูกเร้าด้วยความคับข้องใจอย่างรุนแรง ทำให้คุณแผนมีจิตวิปลาสไปชั่วขณะหนึ่งก็เป็นได้.

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากต้นเหตุเดิมของความคับข้องใจสืบเนื่องมาจากวันทอง ฆาตกรรมการราวทำร้ายของคุณแผนจึงยังคงดำเนินต่อไป. คุณแผนขึ้นเรือนขุนช้างทำลายนางแก้วกิริยา, แล้วเข้าห้องที่ขุนช้างนอนอยู่กับนางวันทอง พ้นมานจนกระจุยกระจายทั้งสามชั้น, และเมื่อเห็นทั้งสองนอนกอดกันอยู่, คุณแผนก็เง้อคาบจะฟาดพันร่างทั้งสองเสียหลายครั้ง แต่กุมารทองปรากฏตัวมาห้ามไว้ทุกครั้ง เช่น :

“เง้อคาบจะฟาดให้ขาดกลาง	ง้างหัวมาจะสับให้ยับลง
กุมารทองป้องบัดสะกิดคาบ	ประนมกราบขอโทษยิ่งโกรธสง
ถึบตอยตะตะตกจากเตียงลง	กุมารทองยัดขวางไม่วางมือ
งคกอนผอนพอดอย่าเพอฆ่า	ไมกลัวอาญาเจ้าชีวิตหรือ
คุณแผนแค้นกัดกรามคำรามฮือ	เออฮือกูไมกลัวแล้วอาญา
มันทำแค้นพอก็พอแรง	กูจะแลงออกออกเอาคาบผา

ดอยไปไม่ใ้ชการอยานำพา
 กุมารทองห้ามวออย่าให้ตาย
 พันษาเทวดามักกลใจ

ฆ่าเสียที่ลับจับเอาใคร
 เอาแต่พอเจ็บอายเลือดตาไหล
 จับได้เนื้อความลวนถระจาย" 1

บทบาทของกุมารทองตอนนี้ หากวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยา อาจจะสามารถเป็นระบบการทำงานของ ego ซึ่งควบคุมความปรารถนาตามสัญชาตญาณของ id. หมายความว่าความก้าวร้าวทำลายที่ทองต้องการจะฆ่าหรือทำร้ายผู้อื่น อันเป็นอาการหนึ่งของภาวะจิตที่ผิดปกตินี้, ได้รับการเยียวยาจากภาพของลูกซึ่งขุนแผนนำตัวออกมาจากครรภ์ของบัวคลี่. อาจกล่าวได้ว่าภาวะจิตอันถึงเครียดของขุนแผนกับความผิดปกติทางเพศซึ่งอาจจะมีปรากฏอยู่บ้าง, เมื่อได้กระทำการอันถึงที่สุด คือทำร้ายภรรยาตนเองโดยการฆ่าทองแล้ว ก็โดยบรรเทาลงเมื่อแหะทองพบลูกในครรภ์ของบัวคลี่ซึ่งก็เป็นลูกแท้ ๆ ของตน. ดังนั้น กุมารทองจึงเป็นสัญลักษณ์ของความรู้อันลึกซึ้ง หรือความรู้สึกนึกชอบชั่วดี. เมื่อขุนแผนจะกระทำความชั่วโดยแรงขับดันของ id จากจิตใต้สำนึกซึ่งไม่สู้จะปรกติครั้งใด, ภาพของกุมารทองจะปรากฏขึ้นต่อหน้าขุนแผนด้วยการสมมติว่ากุมารทองเจรจาตามปรามมิให้บิดากระทำการใด ๆ อันไร้อันใดอีก. บทเจรจาโต้แย้งระหว่างขุนแผนกับกุมารทองในตอนนี้ เปรียบเสมือนมโนธรรมหรือนัยหนึ่ง superego ซึ่งควบคุม ego ให้เอาชนะความชั่วร้ายอันไร้อันใดของ id, ซึ่งในที่สุดก็ทำสำเร็จได้ส่วนหนึ่ง คือลดเลิกความตั้งใจที่จะฆ่า. อีกส่วนหนึ่งยังคงอยู่ที่อำนาจของ id ซึ่งมีสัญชาตญาณมุ่งตายและสัญชาตญาณมุ่งเป็นรวมกันบริหารงานอยู่. กล่าวคือ ความต้องการแสดงความก้าวร้าวทำลายยังคงปรากฏอยู่ในภาวะจิตนี้ แต่เบี่ยงเบนเป็นการทำให้ "เอาแต่พอเจ็บอายเลือดตาไหล". แสดงว่า ภาวะจิตที่เป็แนวโน้มเอียงเป็นชาติสมซึ่งมุ่งทำให้ผู้อื่นเจ็บหรืออายก็ยังคงมีบทบาทอยู่ในพฤติกรรมของขุนแผนในตอนนี้, และยังคงมีปรากฏต่อไปจนจบเรื่อง, เช่น ลักพาวันทองมาเสียเพื่อให้เห็นข้างเจ็บใจ และเพื่อทรมานทั้งกายและใจของวันทอง คือทำให้วันทองต้องตกระกำลำบากระหกระเหินอยู่ในป่าร่วมหนึ่งปี; และทำให้วันทองรู้สึกอับอายที่ถูกแย่งชิงตัวกลับไปกลับมา. ตลอดระยะเวลาที่อยู่ร่วมกัน ขุนแผนก็มักจะกล่าววาจาจากถากถางเสียคนเหงใจ วันทองในเรื่อง

1 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2507), หน้า 381.

เกี่ยวกับความหลังอยู่เนื่อง ๆ. ต่อมาเมื่อขุนแผนคิดคุก ความก้าวร้าวทำลายชนิดทำให้ขุน
เจ็บบั้มโคลนอยดง ขุนแผนอาละวาดทำร้ายผู้คุมจนผู้คุมระอาและเกรงกลัว. ครั้นออกจาก
คุกก็ไปทำสงครามกับเชียงใหม่ ขालาวสองคนพอลูกอย่างเห็นมโหฬาร. ในตอนท้ายขุนแผนก็
ยังคงแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างผิดปกติ ก็มีใจโหดร้ายและเข้มแข็งพอที่จะวางแผนฆา
ตกรรมของตนเองถึงโคกดาวแล้ว.

เมื่อพิจารณาจากตัวอย่างพฤติกรรมที่โดยกมาวิจารณ์โดยตลอดแล้วนี้ อาจจะสรุปได้ว่า
 ตัวละครแทบทุกตัวในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน ล้วนแต่มีความก้าวร้าวอย่างไรสำนึกแฝงอยู่ในส่วนลึก
 ของจิตใจ, โดยแสดงออกมาเป็นความนึกคิดบาง วาจาบาง หรือการกระทำบาง. ความก้าว
 ร้าวนี้มีลักษณะต่าง ๆ กันแล้วแต่สถานการณ์ เหตุการณ์ และความกดดันหรือประสบการณ์ที่ได้
 รับในวัยเยาว์. ตัวเอกของเรื่องคือวันทองและขุนแผนก็มีความก้าวร้าวซึ่งเห็นได้ชัดหากวิเคราะห์
 ตามหลักจิตวิทยา. วันทองแสดงความก้าวร้าวประเภททำลายหรือทำร้ายตนเองและมีพฤติกรรม
 ขวางประการ ซึ่งมีแนวโน้มเอียงให้สันนิษฐานว่ามีความผิดปกติทางเพศสอดคล้องกับลักษณะความ
 ก้าวร้าวดังกล่าวอยู่บาง, คือปรารถนาความเจ็บปวดเพื่อความสุททางเพศ (Masochism).
 ส่วนขุนแผนแสดงความก้าวร้าวประเภททำลายหรือทำร้ายสิ่งภายนอกอย่างรุนแรงเหนือตัวละคร
 อื่น ๆ และมีพฤติกรรมหลายประการซึ่งมีแนวโน้มเอียงให้สันนิษฐานว่ามีความผิดปกติทางเพศ
 สอดคล้องกับลักษณะความก้าวร้าวดังกล่าว, คือมีความสุททางเพศเมื่อใดทำให้ฝ่ายตรงข้ามได้
รับความเจ็บปวด (Sadism). ทั้งขุนแผนและวันทองมีภาวะจิตซึ่งค่อนข้างผิดปกติ คอยขบถการ
ให้คำเป็นพฤติกรรมก้าวร้าวอย่างรุนแรงจนถึงขั้นสูงสุด. คนหนึ่งกระทำการฆาตกรรมหรือทำร้ายผู้อื่น
ซึ่งมีกรรมแก่ไกลกว่าหมกมุ่น, อีกคนหนึ่งกระทำการฆ่าตนเองหรือกระทำการอันเป็นเหตุให้ตน
ถูกฆาตกรรม.

บทวิจารณ์นี้เป็นบทวิจารณ์ซึ่งใช้หลักจิตวิทยาวิเคราะห์บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของ
 ตัวละคร. การวิเคราะห์นี้ทำให้คนพบว่า ในวรรณคดีโบราณซึ่งเป็นเรื่องแต่งเล่นหรือขับสู้กันฟัง
 เช่น เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีคุณค่าสูงควรยกย่องเป็นอย่างยิ่ง, คือสามารถบันทึกหรือบรรยาย
 เหตุการณ์ ความเป็นไป บทบาท พฤติกรรม ตลอดจนบุคลิกลักษณะของตัวละครได้อย่างละ
 ละเอียดทุกแง่ จนสามารถนำมาวิเคราะห์และวิจารณ์ตามหลักจิตวิทยาได้อย่างแจ่มแจ้ง. เป็นการ

แสดงว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะสมจริง (Realistic). ความสมจริงที่สอดคล้องกับหลักจิตวิทยาตามที่ไควจารณานี้มีแนวโน้มชวนให้คิดว่า ชีวิตส่วนตัวของตัวละครในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน, โดยเฉพาะขุนแผนกับวันทอง, ก็อาจจะเป็นชีวิตจริงของสามีภรรยาคู่หนึ่งด้วย. นับว่าเป็นข้อสันนิษฐานอีกแง่หนึ่ง ซึ่งสนับสนุนข้อสันนิษฐานตามหลักประวัติศาสตร์และโบราณคดีของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ที่ว่ามีทหารเอกคนหนึ่งซึ่งมีความสามารถหาตัวจับยาก, สามารถคุมทัพไปรบกับ เชียงใหม่ จนมีชัยชนะเป็นที่พอพระทัยของพระเจ้าแผ่นดิน. นอกจากนี้การวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยายังสามารถอธิบายพฤติกรรมบางประการ ซึ่ง เคยเป็นที่สงสัยกันมาในหมู่นักศึกษาให้เข้าใจได้อย่างมีเหตุผล เป็นตนว่า ในกรณีที่ขุนแผนฆ่าวัวควัวแล้วฆาตองและนำตัวทหารไปขังนั้น, แต่เดิมเป็นที่เข้าใจกันตามที่มีคำบรรยายไว้ว่าเพื่อ "ทำกุมารทอง" ซึ่งอาจจะมียุจริงในสมัยโบราณ, แต่เมื่อใดทำการวิเคราะห์พฤติกรรมนี้ตามหลักจิตวิทยาแล้ว มีเหตุผลชวนให้สันนิษฐานได้ว่า, ผู้ที่คิดค้นวิธีทำกุมารทองจะเป็นมนุษย์ซึ่งมีจิตที่ผิดปกติทาง รวมทั้งความก้าวร้าวทำลายและความผิดปกติทางเพศชนิดอยากหรือชอบทำความเจ็บปวดอย่างรุนแรงให้แก่เพศตรงข้าม. กำเนิดแรกเริ่มของการ "ทำกุมารทอง" อาจจะเริ่มมาจากบุคคลผู้มีสภาพจิตดังกล่าว และมีภาระ กระทำสืบต่อมาในหมู่มุขมีสภาพจิตประเภทเดียวกัน, เพราะถ้าพิจารณาด้วยสามัญสำนึก บุคคลผู้มีสภาพจิตปกติไม่ว่าจะมีจิตใจก้าวร้าวรุนแรงถึงขนาดจะฆ่าหญิงมีครรภ์ ซึ่งเป็นภรรยาของตน ใดเลย.

อย่างไรก็ตาม ผลของการวิเคราะห์ตามหลักจิตวิทยาซึ่งทำให้แลเห็นสภาพจิตส่วนลึกของตัวละคร ดังที่กล่าวไว้ข้างมาโดยตลอดนี้, อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้ว่าเป็นการทำลายวรรณคดี. แต่ตามความเห็นของผู้เขียน การวิจารณ์และวิเคราะห์ดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นการทำลายวรรณคดี, หากเป็นการช่วยเสริมส่งเสริมให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้อีกแง่หนึ่ง, คือการที่ผู้แต่ง ผู้รวบรวมและผู้เรียบเรียงมีความสามารถและร่วมมือรวมใจตลอดจนเข้าใจในรสของวรรณคดีอย่างแท้จริง, จึงสามารถผลิตผลงานทางศิลปวรรณคดีขึ้นเยี่ยมสืบทอดมาจนถึงชนรุ่นหลัง. ที่ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีชั้นเยี่ยมหมายความว่า นอกจากความไพเราะของรสคำสำนวน โวหารและคุณค่าในด้านมีคติสอนใจ ตลอดจนความสนุกสนานซึ่งเป็นที่ตระหนักกันอยู่แล้ว, ขุนช้างขุนแผน ยังเป็นวรรณคดีที่ร่ายกรองขึ้นด้วยความละเอียดถี่ถ้วน ประณีตและบรรจง, ทำให้เรื่องราว บทบาท พฤติกรรมและบุคลิกลักษณะต่าง ๆ คำเนนไปอย่างสมจริงสอดคล้องกับ

สภาพจิตใจหรืออุปนิสัยของตัวละคร, และมีความสมอบคนสมอบปลาย คงเส้นคงวาตลอดทั้งเรื่อง. แม้จะมีผู้แต่งหลายคน แต่รายละเอียดทุกคำ ทุกบท ทุกตอน มักจะสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างกลมกลืน. ตัวอย่างเช่น ชุนแผนในวัยเด็กก็มีบุคลิกลักษณะการราวที่แสดงออกมาภายนอกมากมายเพียงใด, แม้ในตอนปลายของเรื่อง, จนกระทั่งชุนแผนมีอายุมาก, ชุนแผนก็ยังคงมีความการราวอยู่เช่นนั้น. เรื่องราวที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะสมจริง เพราะความการราวเป็นสภาพจิตที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่แรกเกิด, แล้วสังคมหรือสภาพแวดล้อมช่วยสร้างเสริมให้ความการราวเบี่ยงเบน หันเห ลคนอย หรือเพิ่มขึ้นต่าง ๆ กัน. แต่สาเหตุก็มาจากสิ่งเดียวกัน คือจากสัญชาตญาณซึ่งอยู่ในจิตใจของมนุษย์และบงการใฝ่มนุษย์กระทำพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างไม่สำนึก. ดังนั้น การกล่าววิจารณ์ถึงความการราวในตัวละครของเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงมิใช่เป็นการทำลายคุณค่าของวรรณคดี, หากเป็นการกล่าวถึงความจริงที่มีอยู่ซึ่งอาจจะมิได้เป็นที่ตระหนักได้ชัดเจน; เช่นเดียวกับที่มนุษย์ทั่วไปก็มักไม่ตระหนักถึงความจริงที่ว่า : ความการราว ความกระหายเลือดและความปรารถนาความตายมีแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาติใดหรือภาษาใด, โดยในนี้ชัดจวบก็ในเรื่องเพศและวัยควย.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย